

**QAACCESSA ASOOSAMA ‘AARSAA’ FAYYADAMA
AFAANII IRRATTI XIYYEEFFACHUUN**

KADIRAA ALII MAHAMMAD

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF QOPHAA’EE MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIITIIF DHIHAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA /FINFINNEE
KOLLEEJII NAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII MUUMMEE AFAAN
OROMOO ,OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA 2016

FIFINNEE

**Qaaccessa Asoosama ‘Aarsaa’ Fayyadama Afaanii Irratti
Xiyyeeffachuun**

Kadiraa Alii Mahammad

Gorsaa: Addunyaa Barkeessaa

**Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa (MA) Guuttachuuf
Qophaa’ee Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi
Fooklooriitiif Dhihaate**

**Yuunivarsiitii Addis Ababaa /Finfinnee
Kolleejjii Namoomaa, Qo’annoo Afaanii, Joornaalizimiifi
Quunnamtii Muummee Afaan Oromoo ,Ogbarruufi Fookloorii**

Hagayya 2016

Finfinnee

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Lammaffaa

**Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoo,
Ogbarruufi Fooklooriin Ittiin Guuttachuuf Kadiraa Alii Mahaammad
Mataduree Qaaccessa Asoosama ‘Aarsaa’ Fayyadama Afaanii Irratti
Xiyyeeffachuun**

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____ mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa keessaa_____mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____mallattoo_____Guyyaa_____

Axereera

Kaayyoon qorannoo kanaa asoosama 'Aarsaa' fayyadama afaanii irratti xiyyeeffachuunxiinxaluu yoo ta'u,qorannaan baay'een ogafaan Oromootiin gaggeeffaman, ogbarruun barreeffamaa Oromoo garuu, xiyyeeffannoo waan argate hinfakkaatu. Xiyyeeffannoon ogbarruu Oromootiif kennamu dhabamuun ammoo, sirna barumsaa ogbarruu afaanichaatiif gumaachi inni taasisus xiyyeeffannaa dhabuu danda'a.kunis dhimma fayyadama afaanii waan ta'eef. Keessumaa akkaataan barreessaan tokko afaanitti fayyadamu sirna barumsaafka'umsa godhachuun kan dhihaateedha.Malli qorannoo kanaa, mala akkamtaa keessaa iddattoo akkaayyootti fayyadamuun mala mit carraatiin filamee jira. Iddattoo kanaan funaanufis mala ibsaa fayyadamuun qaacceffameera. Argannoowwan gurguddoon qorannoo kanaa barreessaan afaan inni fayyadame: malleen dubbii, gosa gosaan akkaataa qabiyyee ergaa isaan dabarsanirratti hundaa'uun kaa'eera. Itti aansuunis, fayyadamni jechootaa, jechoota filatamoo, jechamoonniifi mammaaksonni jechoota barsiisuuf mijatoo waan ta'aniif qabiyyee barnoota Afaan Oromootti dabalamanii barnoota kennamu qabatamaa ni taasisu. Akka ciminaatti kan kaawamu, jechoonni bakka barbaachisaatti galuun fayyadama afaanii sirriiti kan hawasasni Oromoo jiruufi jireenya isaa keessatti fayyadamu ta'uu isaati. Akkasuma,s haala yeroo isaa wajjin walqabachuun jechoota filatamoo barreessaan asoosama kanaa itti gargaarame ciccimoofi sirriitti nama ibsuu danda'anitti gargaarameera. Akka dadhabinaatti kan ilaalaman ammoo, barreessichi darbee darbee sirna tuqaaleefi dogoggora qubee akkasumas, jechoota safuu hin eeggannetti gargaaramuu isaa mul'ateera. Akka furmaataatti kan kaa'ame, seenaa, aadaafi duudhaa, amantiin fayyadama jechootaa barreessaan waan dhihaataniif osoo gumii dagaagina ogbarruufi Afaan Oromoo manneen barnootaa keessatti barattoota hirmaachisanbarumsa dabarsuu danda'a. Barreessaan Abrahaamasoosama isaa keessatti qubeessuufi sirna tuqaalee fayyadamuu irratti xiyyeeffannaa osoo kenne gaariidha. Akkasumas, jechoota filatu keessatti jechoota safuu hawaasaa eeganiifi fudhatama qabanitti utuu gargaarame aadaa fayyadama afaanichaa babal'isuu danda'a.

Galata

Duraan dursee uumaa waa maraa kan jalqabaafi dhuma hinqabne kan bakka hundatti nabiraa hin hafne Rabbiin nan galateeffadha. Itti aansuun, jalqabaa hanga dhumaatti yeroo ofii aarsaa gochuun, nan nuffe utuu hinjedhiin gorsaafi sirreeffama barbaachisu naa kennuun kan na wajjin dhama'an gorsaa koo obbo Addunyaa Barkeessaa galataafi kabajan isiniif qabu guddaadha. Akkasumas, maatii koo ganaafi galgala hamilee natti horuun hojii qorannaa koo kanaaf gahee guddaa taphatan utuu hin galateeffatiin hindsarbu. Dhumarrattis, namoota haala garaagaraatiin deeggarsaafi yaada kaka'umsaa isaanii nagumaachan hundaaf galanni koo guddaadha.

Jibsoo

Barreeffama qorannoo kana kessatti jechoota haaraa qorattuun gargaaramte akka fayyadamaaf hubatamuu danda'utti hiika isaanii wajjin kan dhihaateedha. Kanas akka armaan gadiitti kaa'amaniiru:

Asxaa	Mallattoo hawaasni tokko ittiin beekamuudha. Kunis haala waliin jireenyaa, duudhaa, walgargaarsa ta'uu danda'a.
Kalaa	Ilaallee ijaa kan dhukkubaafis ta'e miidhaginaaf keewwatamuudha.
Ichima	Rigata abiddaa uumuu ta'ee kan mukaafi muka, dhagaafidhagaa irraa ibiddi uumamuudha.
Tuujuba galaanaa	Afaan galaanaa, qarqara galaanaa kan Ofijaan yabalaan qarqara galaanaa yemmu gaheetti isa jedhu ibsu barbaadeeti.
Conqola'uu	Hirribaan of joonjeessuu hiika jedhu yemmuu qabu yeroo baay'ee akka taa'anitti mataafi morma fuulduraafi duubatti raasuudha.
Wayyeebaan	Walfaana, gareen jechuu yemmuu ta'u, baay'ina namootaa kan garee qabani jechuun ta'a.
Amaanaa	Nama amantaa namaa hinballeessine. Kan galfata namaa eeggu.
Ayyaantuu	Qaalluu kan mul'ata qabu jechuudha.
Shira	Daba kan namni tokko isa kambiraa irratti gaggeessuudha.
Caayaa	Gaaddisa, qabbana muka odaa kan Oromoonni jalatti marii gaggeessan.

Baafata

Qabiyyee

Fuula

Axereera.....	i
Galata.....	ii
Jibsoo	iii
Baafata	iv
BOQONNAA TOKKO: SEENSA	1
1.1Ariirrata Qorannichaa	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa.....	3
1.3Gaaffilee Qorannichaa	6
1.4Kaayyoowwan Qorannichaa	6
1.5Barbaachisummaa Qorannichaa.....	6
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	7
1.7 Daangaa Qorannichaa	7
1.8 Qindoomina Qorannichaa	7
BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU	9
2.1 Yaadrimee Asoosamaa.....	9
2.1.1 Qabiyyeewwan Asoosamaa	10
2.1.2 Garaagarummaa Asoosamaafi Alasoosamaa	11
2.2 Fayyadama Afaanii Asoosama Keessatti.....	12
2.2.1 Fayyadama Jechootaa	13
2.2.2 Malleen Dubbii	18
2.2.3 Gosoota Malleen Dubbii	21
2.2.4 Mammaaksa	27
2.3 Sakatta’a Barruu Aantee	28
2.4 Yaaxxina Qorannichaa.....	29
BOQONNAA SADII: SAXAXAAFI MALAWWAN QORANNICHAA	31
3.1 Saxaxa Qorannichaa.....	31
3.2 Mala Qorannichaa.....	31
3.2.1 Irraawwatama Qorannichaa	32

3.2.2 Madda Ragaa Qorannichaa	32
3.2.3 Iddattoo Qorannichaa	32
3.2.4 Meeshaalee Funaansa Ragaalee	33
3.3 Adeemsa Funaansa Ragaalee	33
3.4 Mala Qaaccessa Ragaalee	33
BOQONNAA AFUR: DHIHEESSAAFI QAACCESSA RAGAALEE	34
4.1 Ibsaafi Qabiyyee Kitaabichaa	35
4.2 Fayyadama Afaanii	37
4.3 Fayyadama Jechaa	37
4.3.1 Jechoota Faallaa	38
4.3.2 Jechoota Moggoo	41
4.3.3 Jechoota Galumsaa	43
4.3.4 Jechoota Safuu	44
4.3.5 Jechamoota	45
4.4 Fayyadama Malleen Dubbii	47
4.4.1 Akkasaa	48
4.4.2 Arbeessuu	50
4.4.3 Nameessa	52
4.4.4 Fakkoommii	53
4.4.5 Eemiti	56
4.4.6 Iddeessa	57
4.4.7 Ebalummaa	59
4.5 Fayyadama Mammaaksotaa	61
4.6 Qabiyyeewwan hadhaafi kutannoo agarsiisan	62
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO	63
5.1 Cuunfaa	64
5.2 Argannoo	66
5.3 Yaboo	66
Wabiilee	67
Dabaleewwan	

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1 Ariirrata Qorannichaa

Ogbarruun afaan Oromoo waggoota muraasa keessatti guddina gaarii agarsisaa jira. Kana kan mirkaneessus gosa ogbarruu keessaa asoosamaafi alasoosamni adda addaan kan baay'inaan tilmaamaman barreessitoota Afaan Oromootiin maxxanfamanii hawaasaaf dhihaachaa jiraachuu isaaniiti. Kanneen keessaas barreessaan Abrahaam Jaalataa isa tokko. Innis, filmii Afaan Oromoo jalqabaa kan ta'e "Eelaa" uummataaf gadhise. Kana qofaa osoo hin taane, Abahaam asoosamoota mata dureen isaanii "Kudhaama Jaalalaa", "Galaa Dhiigaa" jedhaman maxxansiiseera. Yeroo dhihooas ammoo, asoosama matadureen isaa 'Aarsaa' bara 2015 mana maxxansa Istatiksitti maxxansee gabaarra oolcheera. Abrahaam Jaalataa asoosama kana Jalqaba barruu filmiif qopheessee akka filmiitti jijjiiramuuf dhamaatii guddaa taasisuus waan hin milkoofneef asoosamaan bahee maxxanfame. Abrahaam (2015:8) irraa kanfudhatameedha. Haata'umalee, barreessaan Filmii Asoosamaa kun waan milkaa'uu dhabuyyuu, uummatni barreeffamaan argachuun isaanii guddaadha. Haaluma kana keessatti Abrahaam barreeffamoota asoosamaa akkasii uummataan gahuun uummanni eenyummaa isaa akka hubatuufi diinaaf akka gadi hin jenne kan barumsa kennuudha. Kan godhees fayyadama afaanii barreeffama asoosamaa isaa keessatti itti gargaarameedha. kun ammoo, eenyummaa barreessaa agarsiisuu danda'a.

Sabseenaan barreeffama kanaa gabaabinaan yemmuu ilaalamu, Ofijaan kan dhalate magaalaa Finfinnee kutaa Gullallee keessa yemmuu ta'u haadhaafi abbaan isaa du'aan boqonnaan bakka jireenyaafi lafa isaanii irraa fudhatame. Ofijaan nama eenyummaa isaatti boonu, kan biyyasaafi lammii isaaf du'u, kan dhugaaf dhaabbatee dhugaaf du'uudha. Obboloota isaa hiyyummaan rakkatan kana jiraachisuuf jecha Ofijaan Yunivarsitii waggaaa 4ffaa irraa addaan kutee hojii guyyaa hojjechaa isaan jiraachisaa osuma jiru, guyyaa tokko guyyaa osoo hojiidhaa galaa jiru hiriyoonna lama Obbo Fedhasaafi Obbo Latii dhugaatii dhuganii walarrabsaa konkolaataan dhufan. Obbo Latiiin sabboonaafi nama lammii isaaf quuqamu waan tureef Obbo Fedhasaa biratti yeroo hunda fudhatama hin qabu. Yemmuu Obbo Latiiin waa'ee lammii isaa gaarii yaaduufi karaa

sirrii deemu, Obbo Fedhasaan ammoo, faallaa isaa ta'ee isa gaada. Yeroo hunda walii hin galan. Karaa gahanii Obbo Latiin fincaan finca'uuf bu'e. Ammasitti Obbo Fedhasaan gilaavii harkatti godhatee yemmuu inni dhufu albeedhaan waraane qarshii saamsonaayitii keessa jiru hunda fudhee isa bakkeeti gatee dafee achumaa bade. Battaluma sana Ofijaan isa waraaname karaarratti argee garaan isa didnaan albeefi isa du'e akkuma harkatti qabeen poolisii bilbila giphii Obbo Latii keessaa fudhuun bilbile poolisoonni dhufanii isa gara mana poolisiitti geessanii isa waraaname ammoo, gara mana yaalaatti geessan. Akkuma mana yaalaatti wal'aanamaa jirutti Obbo Fedhasaan wayyaa jijjiirratee mana yaalaa dhaquun uffata wal'aantootaa uffatee narsii kutaa sanaa ilaallatee yeroo isheen baatu boraatiin ukkaamsee isa ajjeesee bahe.

Obbo Latiin dunaan awwaalanii deebi'an. Isa booda, Ofijaaniin mana murtiitti akka dhihaatu godhan. Ragaan mul'isu hundi akka inni ajjeesetti godhamuun irratti murteessani. Ofijaan obboleettii isaa ishee qaroo dhabeeyyii, obbolaasaa afaan hin beekne mallattoon dubbatu, obboleessa duudaa gurri hin dhageenye, dhiisee gara mana hidhaatti geeffame. Obboleettiin isaa qaroo dhabeeyyii hiriyaan ishee biratti barumsa ishee itti fufte. Kakuu Dhugumaa wajjin mana hidhaatti daddeebi'anii gaafachaani turan. Inni garuu, hojiisaa malee akka hidhameefi achitti gidiraa argeen abdii kutee mana hidhaatii akkanni baqatu of godhe. Isa booda bosonatti makamee achitti firii mukaa soorachaa turee gaaf tokko utuu deemu bishaan laga Gibeetti bahe. Bakka yabala bishaaniitti warra Chaayinaa itti qubatan argee isa hiikee oofee keessa darbe poolisoonni isa barbaadan akkanni motora yabalichaa hiike baranii hordoofuun eegalan. Garuu, ammayyuu bira gahuu hin dandeenye.

Ofijaan imala isaa itti fufuun miillaan utuu deemu shibootu isa gufachise. Yeroo kana waan akaakayyuun isaa ittiin jedhan yaadate: 'Gufuu sidhahe bira hindarbin deebii'i mil'adhu yookaan gaariif yookaan badaaf tahuu danda'a'. Isa booda, deebi'ee wanticha arge. Saanduqa sibiila garaagara cabsee warqee amolee saanduqa guutuu argate. Isa wayyaa isaatti naqee karaa isaa utuu kutaa jiru jaarsa maanguddoo tokko arge nagaa gaafatee uffata akka kennaniif gaafannaan isaa

nis kennaniif. Ammas karaa isaa kute utuma deemu laga qarqararratti jaalalleewwn farda dhaabanii waliin haasawan argee fardarraa mi'a intalaa hiikkatee huffata ishee keessa warqee tokko kaa'eefi fardicha fudhatee deeme. Waliisoo gahee mana dubartii tokkotti goree farda isaa keewwatee gara Finfinnee deeme.

Akka magaalaa Finfinnee gaheen, maqaa isaa, Akka Waaq Tolaa jechuun eenyummeesaa alaa baafatee obboleeta isaa barbaacha ka'e. Obboleessi isaa Dumeessoon dhukkubsatee akkanni du'e , Roobaan hojii sibiilaa keessatti akkanni hojjetuufi obboleettiin isaa Hundarraan kutattuu, kan eenyummaa isheetti boontu, kan biyya isheefi lammii isheef quuqamtu, kan seeraafi seenaa irratti xiyyeeffatee biyya ishee ijaaruu barbaaddu, kan nату caalaatti hinamanneefi isa akkasii balleessuuf dhamaatu, seenaa biyya isheefi seenaa lammii ishee hachuucamaa tureefi jiru kana akka gahuuf qabsooftuu qaroo dhabeeyyiin barumsa ishee baratte fixxee eebbifamuuf jettu arge. Isheenis barumsa seeraan qorannoo mataduree *Seeraafi Seenaajedhurratti* hojjetee yeroo jalqabaaf badhaasa warqee fudhatte. Gara fuula duraattis seeraafi seenaan kun biyyattii irratti hojiirra akka ooluuf waadaa galte. Isa booda waldaa ogeessota seeraa idil addunyaatti makamte. Waldichi ogeessota seeraa idil addunyaa waggaatti wayita tokko argamtee waraqaa qorqnnoo dhiheessiti. Isa booda, haadha ishee kan taate haadha Kakuufi hojjetuu isaanii gara biyya alaatti ofitti fudhatte.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Afaan Oromoo yeroo dhihoo as afaan qo'annoofi qorannoon adda addaa itti gaggeeffamaa jiruufi sadarkaa afaanota kambiroo irra gahan faana hiriiruun erga jalqabe bubbuuleera. Kun ammoo, guddinni afaanichaa daran saffisaa deemuu isaa kan agarsiisuudha. Haaluma kanaan, afaan irratti qorannoowwan garaagaraa bifa garaagaraan gaggeeffamaa jiru. Irracaalaatti ogafaan adda addaa kanneen akka walaloo, mammaaksa, faaruu, aadaawwan garaagaraa irratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, amma ani beekutti qorannaan baay'ee ogafaan Oromootiin yoo gaggeeffaman, ogbarruun barreeffamaa Oromoo garuu, xiyyeeffannoo waan argate hinfakkaatu. Haaluma kanaan, jiruufi jireenya namaa keessatti afaan dhimmoota hawaasa murteessan keessaa isa tokkoodha. Dhimmoonni hawaasaa immoo bakkaafi haala garaagaraatiin raawwatu. Kunis, Afaan bakka daldalaa, mana murtii, mana yaalaafibakkeewwan garaagaraatti, barreeffamoota

ogbarruu keessatti, asoosamoota keessatti, dirree siyaasaafi kan kana fakkaatan maqaa dhahuun nidanda'ama. Bakkeewwaniifi haallan afaan keessatti dhimma ittibaanu beekuufi beekuu dhabuun walhubachuufi walqunnamtii irratti dhiibbaa geessisa. Namoonni hawaasaa keessatti maaliif bifa garaagaraatiin akka dubbatan, afaan tajaajila hawaasummaa akkamii akka kennu, kutaa hawaasa adda addaa biratti ergaa akkamii akka qabu baruuf immoo, gaaffilee bu'uuraa xinqooqa hawaasaa kan ta'an eenyuutu, eessatti, maaliif, haala akkamii keessatti akka dubbatamu beekuun barbaachisaadha. (Clark 1996; Fishman 1971 fi Wolff 2000). Akkasumas, haalli nuti afaanitti fayyadamnu odeeffannoo argachuus ta'e dabarsuu feene irrattihunda'a. Kana jechuun, dhimmoonni barreeffamaanis ta'e dubbiidhaan dhiheessinu gahumsa nuti fayyadama afaanichaa irratti qabnutiin murtaa'a.

Afaan dubbii kan jennu barreeffamaan osoo hintaane dubbiin yookaan mallattoon namni itti waliigalu kan agarsiisuudha. Karaa biraa, fayyadama jechoota al idilee jechuudha. Afaan barreeffamaa kan jennu ammoo, isa hawaasni dubbiin yookaan mallattoongargaaramu bifabarreeffamaan itti gargaaramnuudha. Kana ilaalchisee Geetaachoo (2011) akka ibsetti, "Jechoonni idilee jechoota waalta'aniifi dhaabbilee yookaan waajjiraalee adda addaa keessatti itti fayyadamnuudha." Kana jechuun, jechoonni kun kan namoota baay'eefi bakkeewwan baay'eetti itti tajaajilamnu, kan beekaman jechuu agarsiisa. Kanaaf, afaaniinis ta'e barreeffamaan yeroo ergaa dabarfannu ergaan keenya haala adda addaa keessatti hawaasa biratti yeroo ilaalamu hiika adda addaa qabaachuu danda'a.

Afaan barreeffamaa keessaa ogbarruun dhugaa hawaasaa keessa jiru akkuma jirutti waraabuun kan dhihaatu miti. Fakkeessuun, mi'eessuun, haala nama ofitti hawwatuun dandeettii dhuunfaa barreessaa irratti hundaa'uun kan dhihaatuudha. Akkasumas, hawaasni tokko ogbarruu mataasaa akkaqabaatu godha. Haala walfakkaatuu, hayyuun Brumfit fi Carter (1996) yoo ibsan, "Biyyoota guddachaa jiran keessatti ogbarruun sirna barnootaa keessatti hammatamuun guddina afaanichaatiif gahee olaanaa qaba." Jedhu. Kunis, asoosamni gosa ogbarruu barreeffamaa keessaa tokko waan ta'eef, akkaataa fayyadama jechootaa eessatti argamuufi qabiyyeen isaa barnoota afaanichaa keessatti hammatamuun guddina afaanichaaf gahee olaa gumaacha.

Asoosamni qaama ogbarruu keessaa tokko ta'ee jiruufi jireenya namaa, iccitii hawaasa tokkoo,haala ittiin bulmaataa kan ittiin ifa baasuudha. Barreessaan tokko hojii isaa keessatti qabiyyeewwan adda addaa makuun kan barreessu,wantoota hawaasa keessa taajjabe, ilaale, adda baasee, muuxannoo seenaa dhugaa fakkeessuun kan ibsuufi namoot as buhaarsaa barumsa dabarsuudha.Kanaaf, egaa hojii kalaqaa tahee dhugaan hawaasicha keessa jiru haala jiruufi jireenya hawaasichaa daawwitii ta'ee kan agarsiisuudha. Kunis, barreessaan asoosamaa dhugaa inni ka'umsa godhatee barreessu jechootaafi yaadota inni qindeessee ittiin miidhagsee haala miira dubbistootaa harkisuu danda'utti mi'eessee barreessuudha. Kunis akkaataa afaanitti fayydamuuni.Barreessitoonni asoosamaa adda addaa kaayyoo mata mataa isaanii irratti hundaa'anii waan barreessaniif fayyadama afaanii (language use) irratti xiyyeeffannoo kennu. Ittidabaluunis, dubbisaan tokko haala galumsa (context) barreeffama asoosichaa hubachuu kan danda'u akkaataa fayyadama asoosichaa keessatti tajaajilu ergaa isaa addaan baasee yoo hubate qofaadha.

Xiyyeeffannoon qorattuus afaan barreeffamaa irratti yoo ta'u, kunis asoosama dhangala'aa kan yeroo amma barra'aa jiran keessaa kan Abrahaam Jaalataan dhiheenya barreesse mataduree 'Aarsaa' jedhu keessatti fayyadama afaanii barreessichaa bu'uura godhachuun qaaccessiteedha. Kunis, xiyyeeffannaan gama kanaan jiru gadi bu'uu danda'a yaaddoo jedhu waan sammuu qorattuu keessa jiruuf. Kun ammoo, sirna barumsaa ogbarruu afaanichaatiif gumaachi inni taasisu xiyyeeffannaa dhabuu danda'a. Keessumaa akkaataa barreessaan tokko afaanitti fayyadamu sirna barumsaatiifis ta'e kitaabilee isa booda barreeffamaniif gumaacha qabaachuu danda'a. kanaafuu, qorattuu kanarratti gaggeessuuf kan kakaase asoosama 'Aarsaa'keessatti fayyadama afaanii dhihaate xiinxaluun gumaacha oliitti tuqaman taasisuu danda'a abdii jedhuudha. Kana malees,gara fuula duraatti xiyyeeffannoon barreesitootaafi dubbistoota ogbarruu barreeffamaa keessaa asoosama irratti akka xiyyeeffatan gochuu danda'a. Hubannaa kanarraa ka'uun, xiyyeeffannoo qorattuu harkiseetti hojii barreessaaAbrahaan Jaalataa fayyadama afaanii asoosama isaa irratti gaggeessuufkakaate.Kanas, asoosmni kun gama fayyadama afaaniitiin qaacceffamnaangumaacha inni barnoota irratti qabu addaanbaafachuurratti gahee taphata.

1.3 Gaaffilee Qorannichaa

Qorannoon kun gaaffilee armaan gadii deebisuuf yaala.

- Asoosama ‘Aarsaa’ keessatti fayyadama afaanii kam fa’atu mul’ata?
- Qabiyyeen jechootaa, malleen dubbiifi mammaaksotaasoo sama ‘Aarsaa’ keessa jiranii maalirrattii xiyyeeffatu?

1.4 Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa asoosama ‘Aarsaa’ keessattifayyadama afaanii xiinxaluu yemmuu ta’u, Kaayyoowwan gooree qorannoo kanaa ammoo, armaan gadiitti ta’u:

- Asoosama ‘Aarsaa’ keessatti fayyadama afaanii kam fa’a akka mul’atan ibsuu.
- Qabiyyeen jechootaa, malleen dubbiifi mammaaksotaasoo sama ‘Aarsaa’ keessa jiranii maalirratti akka xiyyeeffatan addaan baasu.

1.5 Barbaachisummaa Qorannichaa

Hojiin qorannoo kanaa erga raawwate boodabu’aalee armaan gadii nigumaacha jedhamee amanama:

- Qorattuun barreeffama kana ka’umsa godhachuun qorannoo biraa akka qorattuuf gargaara.
- Namoota asoosama keessatti fayyadama afaanii beeku barbaadaniif ammoo, ciicata akka tahuufi qoratamee barreeffamaan akka taa’uuf gargaara.
- Gara fuulduraatti qorattoota kallattii kanaan hojjechuufedhaniif ka’umsa ta’uu danda’a.
- Qabiyyee asoosama kana keessaa sirna barnoota afaaniitti dabaluun guddina afaan Oromoof gahee olaanaa gumaacha.
- Wantoota barreeffama asoosama kana kessatti hinsakatta’amne akka sakatta’amaniif gargaara.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Hanqinni qorannoo yeroo qorannoon gaggeeffamu wantoota qorannicha keessatti osoo hojjetamuu qabanii hin hojjetamiin hafaniidha. Kana ibsuun ammoo, qorataan sana booda dhufullee hanqina jiru hubatee irratti gadifageenyaan akka hojjechuu qabu kan mul'isuudha. Kanaaf, irra guddeessaan hanqina qorannoo kanaa kan ta'ehanqina yeroo irraan kan ka'e, Kan barbaadameenol gahuu dhiisuu isaati. Kanamalees, dhiphinni yeroo, hanqinaaleeqorannoo kanaa ta'ullee, qorattuun hanga danda'ametti qorannicha hiika qabeessa gochuuf hanqina kitaabolee afaan adda addaa irraa hiikuun ittifayyadamteetti.

1.7 Daangaa Qorannichaa

Ogbarruun Oromoo bal'aafi damee hedduu kan ofjalatti hammatuudha. Kanneen keessaas muraasni:ogwalaloo,asoosama,alasoosama, diramaafi barruuleefaa maqaa dhahuun nidanda'ama. Haaluma kanaan, asoosamoonni Afaan Oromoo hedduun asoosaa adda addaan barreeffamaa jiran hunda irratti osoo qorannoon gaggeeffame bu'aan irraa argamu guddaadha. Haata'u malee, hanqina yeroofi maallaqaa irraan kan ka'e qorannoon kunkaraa lamaan daangeffameera kunis yeroofi qabiyyeetiini. Asoosamni barreessaan Abrahaam Jaalataan barreesse keessaa sababa hanqina yeroofimaallaqaa irraan kan ka'e asoosama matadureen isaa 'Aarsaa'jedhu bara 2015akka lakkoofsa Awurooppaattimaxxanfame irratti kan gaggeeffame yoo ta'u, gama qabiyyeen ammoo, fayyadama afaanii irratti xiyyeeffachuunka qaacceffameedha. Akkasumas, yaaxxinaalee asoosamni tokko itti xiinxalamu keessaa fayyadama afaanii irratti xiyyeeffachuunasoosamichi daangeffameera.

1.8 Qindoomina Qorannichaa

Qindoominni qorannoo bakka itti hojiileen boqonnaa jalqabaa qabanii hanga dhumaatti akkamitti akka hojjetaman kan agarsiisaniidha. Kunis, Boqonnaa Tokko keessatti: Ariirrata qorannichaa, Ka'umsa qorannichaa, Kaayyoo qorannichaa,Barbaachisummaa qorannichaa, Hanqina qorannichaafi daangaa qorannichaa yemmuu ta'an, Boqonnaa Lama keessatti: Sakatta'a barruu walmaddii qorannichaan walhidhatan kan hammatuudha. Boqonnaa sadii keessatti: saxaxa qorannichaa, mala qorannoo,irraawwatama, iddattoo, meeshaalee funaansa ragaafi adeemsa qorannichaakan

keessatti ibsamaniidha.Boqonnaa Afur keessatti: ragaaleedhiheessuufi qaaccessuu yoo ta'u,Boqonnaa Shan keessatti ammoo,cuunfaa,argannoofi yaboon qorannichaa duraaduubaan kan dhihaataniidha.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU

Boqonnaan kun, barruuwwanqorannoo kanaanwalqabataniifi aantee ta’an kanaan dura hojjetaman of keessatti hammate. Haaluma kanaan, boqonnicha jalatti, yaad-rimee asoosamaa,qabiyyee asoosamaa, garaagarummaa asoosamaafi alasoosamaa, fayyadama afaanii asoosama keessatti kanneen akka: fayyadama jechootaa,n malleen dubbii, jechamootaafi mammaaksota, akkasumas, sakatta’a qorannoowwan aantee ta’an duraa duuba isaanii eeganii ibsamani jiru.

Og-barruun hojii kalaqaa kan barreessaan bareechee barreessuufi kan hawaasni afaaniin dubbatee sammuutti yaaduun qabachuun duubatti aggaammachuun fuulduratti yaaduun barreessaniifi haasaa’aniidha. Yaaduma kana deeggaruun Gumii Qormaata Afaan Oromoo (1995:1) og-barruu yeroo ibsu:

Afaan qabeenya dhalli namaa ittiin yaada ibsatuufi ittiin waliigalu isa olaanaadha. Innis akkaataa miidhagina qabuun afaaniitti tajaajilamanii yaada, fedhii, amantiifi falaasama qaban, akkasumas, dhugaa jireenya hawaasaa hunda ibsuu yoo danda’amu, haala kanaan afaanitti fayyadamuunis ogummaa yookiin aartii ta’a. Aartiin kunis, ogbarruudha.

Akka yaada kanarraa hubachuun danda’amutti hog-barruu jechuun ilaalcha, falaasama, amantaafi fedhii hawaasa tokkoo haala miidhagina qabuun kan ibsuudha. Og-barruunis waan barreeffamaniifi hin barreeffamiin of jalatti hammata.

2.1 Yaadrimee Asoosamaa

Asoosamni dameewwan ogbarruu keessaa tokko ta’ee tooftaa barreessuu namoonni dhugaa irratti hundaa’uun kalaqa sammuu isaanii baasanii ittiin mul’isaniidha. Kalaqni barreeffamu sunis dhugaa addunyaa kanaa hordofee kan adeemuudha. Waa’ee asoosamaatiin walqabatee. Fedhasaa (2013:67) akkas jechuun hiika, “Asoosamni ergaa yaada barreessaan kalaqamee suuraa jireenyaa keessatti kaasee kan mul’isuudha.” Akka yaada kanaatti, muudannoofi mufannoo namni tokko haala jiruufi jireenya isaa keessatti mul’isuuf sammuu barreessaa keessatti kalaqamee bifa itti dhihaatuudha. Karaabiraatiin ammoo, asoosamni dhugaa hawaasaa keessatti bu’uureffachuun kalaqaa sammuu barreessaa kan dabalatuudha. Kana ilaalchisee, Asafaa (2009:125) yoo ibsu, “Barreessaan asoosamaa tokko, dhugaa jiru irratti hundaa’ee amala sansakkaa (personality) hubannoofi

kan kana fakkaatan namoonni hawaasa keessatti qaban sana qooddattoota uffisee ergaa isaa kan dubbistootaaf ittiin dabarsuudha.” Jedha. Kanajechuun, wanta hawaasa keessatti calaqqisu asoosamaan ibsama.

Seeneffamoota tokko tokko guutummaan guututti dhugummaan isaanii amansiisuu baaatus dhugaa irratti kan hundaa’aniifi gamiisaan dhugaa kan ta’an fakkeenyaaf hojii kalaqa sammuu kanneen seenaa darbe irratti xiyyeeffatanii barra’anii asoosama keessatti hammatamuu malu.

2.1.1 Qabiyyeewwan Asoosamaa

Ogbaruun Oromoo haala jiruufi jireenya hawaasichaa kan ibsuufi kan mul’isuudha. Kanas, karaa barreeffamoota asoosamaa arguu dandeenya. Asoosamni gadda gammachuu, ilaalcha, muuxannoofikan fakkaatanittiin ibsachuuf barreeffama. Dabalees, namoonni asoosama kan barreessaniif dhugaa hawaasa keessa jiru ittiin ilaaluuf, ittiin xiinxaluuf, ittiin beeksisuuf akkasumas, haala jiruufi jireenya hawaasa tokkoo ittiin walbira qabuun waldorgomsiiisuuf gargaara. Kunis, haala ittiinbulmaata hawaasichaa kan mul’isu ta’ee, xiyyeeffannoo karaa adda addaan mul’isuu danda’a. kunis, xiyyeeffannoo qabiyyee gama ergaa, qindoominaa, faayidaa kennuu, akkaataa barreeffamichaa, fayyadama irratti ta’uu danda’a. Barreessaan tokko tokko ergaa barreeffamichaa irratti, inni kaan immoo, qindoominaafi caasaa irratti xiyyeeffachuu danda’a. Barreeffama asoosama tokko keessatti xiyyeeffannoon fayyadama afaanii karaa adda addaan mul’achuu danda’a. Isaan keessaa muraasni: ergaa barreeffamichi kennu irratti ta’uu danda’a. Haaluma kanaan, barreeffamni asoosamaa dhaamsa qabiyyeewwan garaagaraatiin dabarsuu danda’a. Isaan keessaa kanneen asoosamni ‘Aarsaa’ ofkeessatti qabatee jiru qabiyyeewwan gadda, jaalala, siyaasa, aadaa, amantiifi akkaataa waliin jireenyaa kan tokko tokkoon armaan gadiitti ibsamaniidha:

Qabiyyeewwan gadda mul’isan kanneen jennu barreeffama asoosamaa keessatti qooddattoonni waliin dubbii keessatti miira gaddaa isaan itti mul’isan irratti kan hundaa’eedha. Kun ammo, hawaasa keessa jiraannu keessatti wanta nama qunnamuudha. Haaluma kanaan, waan barreessaan irratti xiyyeeffatee barreesse kan mul’isu hojii qooddattootaan mul’ata. Akkuma gaddi jirugammachuun jiraachuu isaati.

Wantootaa hawaasicha keessatti jibbaman aadaa, fi safuu hawaasaa cabsan barreeffama asoosama kana dubbisuun irraa baruun nidanda'ama. Kunis, wanti yaada kanarraa hubatamu, hawaasni Oromoo amaloota badaa dhabamsiisuuf wantoota hawaasicha keessa fudhatama qaban akka itti fufaniifi fayyadama afaanii gama ogbarruu guddisuutiin jireenya hawaasummaa cimsuun gama dinagdee guddisuu keessatti ogbarruun gahee guddaa qaba. Gama hawaasummaatiin ogbarruun kan hawaasaati hawwasnis ogbarruu malee aadaa, duudhaa, safuu hawaasichaa calaqqisuu hindanda'u. Duudhaafi safuu hawaasichaa kabajuun jiruufi jireenya gaarii jiraataniif barumsa nikenna. Hawaasni Oromoo, barruu kana dubbisuun jiruufi jireenya keessatti mudatan ittiin barsiisa. Gama biraatiin ammoo, ogbarruun barreeffamaa gadda, gammachuu, ilaalchaafi amantii, wantoota hawaasa biratti jibbamaniifi aadaa hawaasichaa cabsan balaaleffachuun dhimma baanuudha.

2.1.2 Garaagarummaa Asoosamaafi Alasoosamaa

Asoosamni dameewwan ogbarruu keessaa tokko ta'ee addunyaa dhugaa bu'uura godhachuun ilaalcha barreessaatiin haata'u jedhamee ogbarruu miirawaatiin dabalamee barreeffamuun kan dhihaatuufi tooftaa barreessuu namoonni dhugaa irratti hundaa'uun kalaqa sammuu isaanii baasanii ittiin mul'isaniidha. Yaaduma armaan olii kana cimsuun yaadni toora interneetii raa argame akka ibsutti,

Fiction is an expansion of reality, not an imitation of things as they are (public or private) but a constituting, a construction of things as they will be from now on. Fiction is an addition to reality and a reality in its own right: it must not only mean, it must be. Jedha.

Akka yaada kanarraa hubachuun danda'amutti asoosamni hojii kalaqaa haata'uyyuu malee, dhugaa jiruufi jireenya hawaasa tokko kan ibsudha.

Haaluma walfakkaatuun, waa'ee asoosamaatiin walqabatee hayyoonni maal akka jedhan ilaaluuf barreessaan ዘሪሁን (1996:153) akkas jedha. “ልቦለድ በክወ.ኑ አለም በለዎች የህደወት ገጠመኝ ከተፈጸመዉና ሊፈጸም ከሚችለዉ በክያኒዉ ግንዛቤና አመለካከት ተቀምሮ የሚቀርብ የማህበረሰቡ ቁሳዊህሊናዊ ገደባዊነት ነዉ።”

Kana jechuun, addunyaa dhugaa keessatti muudannoo jireenyaa uumameefi uumamuu danda’u ilaalchaafi hubannaa barreessichaan dabalamee dhihaatuudha. Kunis, akkaataa hubannaa barreessichaan daawwitiin hawaasichaa mul’atu irratti xiyyeeffatuudha.

Alasoomni ammoo, waan hawaasa keessatti raawwatu yookaan gochaan mul’atu yaada barreessaan dhugaa jiru akkuma jirutti lafa kaa’uun kan barreeffamuudha. Haaluma kanaan, barreeffamoonni alasoosamaa jedhaman kanneen akka barruulee, gaazeexaa, Ikitaabilee barnootaa, barreeffamoota seenaa ta’an maqaa dhahuun nidanda’ama. Karaa biraabiraatiin, barreessaan barreeffama alasoosamaajechoota mimmiidhagoo gargaaramuu keessatti badaahindhiphatu. Kanayemmuu jennu, barreessichi barrreeffama isaa dhama dhabsiisa jechuu miti. Akka asoosamaa jechoota mimmiidhagoo miira nama harkisanitti baay’inaan hingargaaramu. Xiyyeeffannoon isaa inni guddaan garuu, wanta jiru tokko akkuma jirutti ibsuudha. Kunis, namoonni barreeffama isaa dubbisan kan isaan xiyyeeffatan yaada kallattiin barreessaan dabarsuu barbaade irratti akkafuulleffatan taasisa.

2.2 Fayyadama Afaanii Asoosama Keessatti

Jiruufi jireenya dhala namaa keessattis ta’e barreeffama keessatti fayyadamni afaaniibarbaachisaadha. Dhalli namaa yaada waljijjiiree kan walqunnamu afaanitti gargaarameeti. Afaan kun ammoo, haala dubbiifi barreeffamaan nugargaaruu danda’a. Yaaduma kana deeggaruun, Clark (1996a) akka jedhutti, “Afaan kan qo’atamu haala caasaafi fayyadama isaatiini.” Kana jechuun, caasaa afaanii yeroo jedhamu qaaccessa xinsagaa, xinjecha, xinhimaa afaanichaati. Fayyadama afaanii qo’achuun xinqooqa qo’achuu waanta’eef, qo’annoon fayyadama afaaniifi caasaa afaanii tokko miti. Kanaafuu, qo’annoon fayyadama afaanii haala adda addaan hojiirra oolmaa afaanichaa qoratuudha. Gama kaaniin, fayyadama afaanii jechuun tajaajila afaan iddoo adda addaa keessatti qabuudha. Haala kana, Clark (1996 b) yoo ibsu, “Fayyadamni afaanii hojii kamiyyuu keessatti barbaachisaafi murteessaadha” jedha. Kanaafuu, hojiin fayyadama afaanii irratti hojjetamu, garaagarummaa haala xinqooqaafi hawaasummaa jiru adda baasuufi ibsuu irratti xiyyeeffachuu qaba. Kunis, fayyadamni afaanii walqunnamtii inni hawaasaa wajjin qabu laayyoo miti. Kanas, fayyadamtoota dhuunfaatii kaasee hanga hawaasa bal’aatti jiru jechuun nidanda’ama. Haaluma kanaan, Isuma (1996)

gama isaatiin, “Fayyadamni afaanii walitti dhufeenya hawaasaa waliin qaban kan agarsiisu” jechuun ibsa. Fayyadamni afaanii, adeemsa nama dhuunfaafi hawaasaa kan hammatuudha. Kunis, yaadrimee fayyadama afaanii haala hawaasaa kamiyyuu keessatti beekumsa gahaa afaanichaa qabaachuu giddu galeeffachuu qaba. Kanas, walqunnamtii hawaasichaa faana hariiroo qabaachuu isaati.

Fayyadama afaanii yoomessa murtaa’e tokkotti ragaa baay’ina namoota dubbataniifi afaanota naannoo sanatti dubbataman, haala akkamii keessatti akka dubbataman ilaalchaafi amantii afaanichaa irratti namni sun qabu kan hammatuudha. Walff (2000) “Fayyadama afaanii sirriitti hubachuuf gaaffilee akka yoom, eessatti, maaliif, akkamitti, maaliin, eenyuuf gaaffilee xiinqooqa hawaasaa walqabatan kaasuun hubachuun danda’ama” jedha. Kana jechuun, afaan hawaasni fadayyadamu haalawwan akkamiifi yoomessa akkamii keessatti akka gargaaramuu danda’amu kan mul’isuudha.

Haaluma walfakkaatuun, Stockwell (2002) fayyadama afaanii yoo ibsu,” Asxaa hawaasaa isa olaanaa” akka ta’etti ibsa. Kana jechuun afaan eenyummaa hawaasa sanaa kan ibsuudha. Kan ittiin adda bahu afaan dubbatuuni. Namni tokko afaan akkaataa barbaadeen filachuun bakkee adda addaatti dhimma adda addaaf fayyadamuu nidanda’a. Haala yaaxxina xinqooqa hawaasaa ibsuun fayyadama afaanii irratti haala qabatamaa lamatu jira. Isa fayyadamni afaanii, haala hojjiirra ooluun jijjiirama hammatamuufi hawaasni hunduu, afaan akkuma dhimmichatti garaagarummaan fayyadamuudha.

2.2.1 Fayyadama Jechootaa

Barreeffamni tokko haalaan qindaa’ee hiika akka kennu gochuuf, akkasumas miira dubbisaa akka harkisuuf jechoonnifayyadamnu murteessoodha. Jechootni kunis bifa garaagaraan hima yookaan barreeffama keessatti argamuu danda’u. Isaan kunis, hiika walfakkiin, hiika galumsaan, hiika faallaa, hiika sirriifi dhokataa akkasumas, bifa jechamaan ta’uu danda’u. Barreessitoonni tokko tokko naa ta’a jedhanii jechoota kalaqaniyyoo barreessan nimul’atu. Haata’u malee, maaliif barreessaan jechoota akkasiitti gargaarame jedhamee qeequun hindanda’amu. Garuu, jechoonni uumamaan barreessaafi dubbisaa gidduu waliigaltee ogummaa ogbarruu akka hinballeessine

ofeeggachuun barbaachisaadha. Kana malees, ergaa dabarsuu barbaade dubbistoota isaa biraan gahuuf jechoota gargaarama adda baasee beekuu qaba.

Bareessaan tokko hojii ogbarruu isaa rakkoo malee akka ofii barbaadu gochuuf baay'ina jechootaa yookaan jechootaan kan badhaadhe ta'uu qaba. Baay'ina jechootaa qabaachuun qofti garuu, yaada ofii sirriifi akkaataa ifa ta'een dabarsuu dhiisuu danda'a. Kana jechuun jechoota hiika sirrii kan jennu jechi tokko uumamaan hiikni isaa kan beekame kan namni hunduu itti waliigale moggaasa ganamaa jechuu yoo ta'u, hiikni dubbii ammoo, jecha hiika sirrii irratti rarra'ee kan muuxannoo uummataa wajjin deemuudha. Haaluma kanaan, fayyadama jechaafi amala galumsaa hubatee jechoota barbaachisoo bakka barbaachisaatti gargaaramuu danda'a. Karaa biraatiin, jechoonni qofaa dhaabbatanii ergaa ifaa tahe dabarsuu dhiisuu danda'u. Sirrii yookaan sirrii miti jechuun hin danda'amu. Ergaa guutuu dabarsuu kan danda'an barreeffamicha keessa galaniidha. Sirriifi ta'uu dhiisuu isaanii kan beekaman bakka galanitti ergaa dabarsuufi dhiisuu isaanii ilaaluuni.

Jechonni akkaataa barreeffama keessatti hiriiraniin ergaa isaan qaban adda adda ta'uu danda'a. Jechi tokko bakka hinbaramne yemmuu galu hiika haaraa akka qabaatu beekamaadha. Kanaaf barreessaan jechoota filachuu irratti jechoonnibakka galanitti ergaa sirrii dabarsuu isaanii mirkaneeffachuu qaba. Haaluma kanaan, qorattuun fayyadama jechootaa caalmaan asoosamicha keessatti argaman armaan gadiitti ibsiteetti:

Filannoo jechootaa jechuun kanneen fayyadama jechootaa keessaa tokko ta'ee, jechoota duraan fayyadamnu caalaa jechoota muraasa fayyadamuun yaada ifa ta'e dhiheessuu waliin kan walqabatuudha. Kun hawaasa keessa jirru waliin kan walqabatuudha. Haaluma kanaan, kitaaba asoosamaa 'Aarsaa' keessatti fayyadamni afaanii kanneen akka filannoo jechootaa adda addaa fayyadamuun mul'ata. Ayub (2008) yaada kana yoo ibsu "The language choice of the community members in the mentioned domains with people of the respective domain we investigated" jedha. Jechoonni filamanii hawaasa keessatti akkasumas kitaaba kana keessatti ergaa isaan dabarsan olaanaadha.

Ogbarruu barreeffamaa keessatti filannoon jechootaa murteessaadha. Kunis asoosamoota Afaan Oromoo barreeffaman keessatti filannoon jechootaa kan jiruufi jireenya hawaasa tokkoo sirriitti ibsuuf itti gargaar. ramnuudha. Karaa biraatiin, filannoon jechootaa barreeffamni tokko hawwataafi miira dubbistootaa harkisuu akka danda’u kan godhuudha. Barreessaan barreeffama isaa keessatti kana hinfayyadamu taanaan barruun isaa dhama dhaba. Nama hin harkisu. Barreessaan asoosamaa yaadasaa dabarsachuu isaatiif akka meeshaatti kan gargaaru afaani. Bu’uurri afaanii ammoo, jechoota waan ta’aniif afaaniin yaada ofii ibsachuuf ammoo qindoomina jechootaafi walhidhiinsi jechootaa barbaachisaadha. Waan ta’eef, hima tokko dhugummaa qabaachuufi dhiisuuf jechoonni iddoo isaanii yookaan hiriira isaanii qabachuun hima sanaaf murteessoodha. Kanaafidha filannoon jechootaa barreeffama keessatti barbaachisaa ta’ee kan argameef.

Hojii ogbarruu keessatti filannoon jechootaa sirriitti kan ittifayyadamuu qabuudha. Sababnisaas, wanti barreeffamaan dhihaatu tokko akka isa dubbiin dhihaatu sosochii qaamaatiifi mallattoon deeggaramee dhimma dhihaatu sanaaf carraa hinqabaatu waan ta’eef, yeroo barreeffamaa ergaa darbuuf guutummaan guututti ittigaafatamummaan isaa kan jechootaati jechuudha. Jechoonni barreeffama tokko jaallatamoo yookaan jibbamoo godhuu danda’u, barreessaan jechoota fajajoofi yaada sirriitti hin ibsineetti yoo fayyadame, yaadni dabarsuu barbaade harca’ee hafuu danda’a. Kanaaf, jechoota sirrii filachuurratti barreessaan kan xiyyeeffachuu qabuudha.

Filannoo jechootaa kunis jechoota hiika kallattii qaban (denotative meaning)fi jechoota hiika dhokataa qaban (connotative meaning)jedhamuun bakka lamatti ilaaluun nidanda’ama. Asoosamni qorannaa kanaaf filamees jechoota hiika kallattiifi dhokataa waan qabuufiyaada ergaan isaa dafee hubatamuufi xiinxala gadifageenyaan ergaan isaanii kan hubataman qabu jechuudha. Haaluma kanaan, ogbarruun barreeffamaa jechoota hiika irrakeessaa (conceptual meaning)fi hiika wabeessaa (asociativemeaning) nigargaara mu. Fyyadamni jechootaa asoosama keessatti karaa ifa ta’een ergaa barbaade akkuma dabarsu,hiika wabeessaa niqabaata. Lyons(1995) akka ibsutti, “ Hiika wabeessaa jechuun hariiroo jechi takko wantoota yookaan taatee hawaasaan qabu calaqqisa”. Kanarraa wanti hubatamu, fayyadama afaanii keessatti jechoota aadaa hawaasa keessa

jiru fayyadamuun ergaa barbaade dhugaa yookaan taatee jiruun walbira qabee ibsa jechuudha.

Jechoota moggoo jechuun akka aadaa Oromootti kanneen maqaa walfakkaatu agarsiisa. kun ammoo, moggummaa unkaati malee, kan hiikaa miti. “Moggoon kunis walitti dhihaata malee guutummaatti tokko ta’uu hin danda’u. Guutummaatti hiika tokko qabaannaan isaan jechoota garaagaraa ta’uu hin danda’an.” Addunyaa(2014). Akka yaada kanaatti jechootni walfakkaatan hiikni isaanii walitti siqan haaqabaatan malee hiika waan tokkoof kenname isa kanbiraaf kan kennamu miti. Kanaaf, hiikni guutummaa guututti tokko yookaan moggaasa waan tokkoof tokko ta’e hinjiru jechuudha.

Haaluma kanaan, hiika jechootaa irratti barreessitoonni asoosamaa xiyyeeffannoon ilaaluu baannaan yaada dubbistootaa burjaajessuu danda’a. kanaafuu, xiyyeeffannoon barreessaa hiika jechootaarratti qabu murteessaadha. Jechoota kanas jechoota filatamoo barreeffamichi gargaarame ta’uu danda’a.

Jechootni faallaayaada faallaa kan qabaniidha. Yaadonni faallaa karaa adda addaan ibsamuu danda’u. Addunyaa (2014:112) “Jechoonni faallaa kanneenjennu walitti dhufeenya jechoota walmorkatan lama gidduu jiruudha” Jechoota kanas, karaa adda addaan arguu danda’ama. Isaanis, jechoota faallaa keessatti jechoota siyaasa agarsiisan arguu dandeenya. Yeroo baay’ee barreessaan barreeffama ogbarruu keessatti haala garaagaraan tajaajilama. Kunis, asoosama keessatti bifa dhokataa ta’een yeroo itti dhimma bahaamuutu mul’ata.

Barreessaan barreeffama isaa keessatti jechoota adda addaa waan adda addaaf itti gargaaramuu danda’a. Jechoonni kun kallattiin yookaan alkallattiin waan jedhamuu yookaan waan dabarsamuu barbaadame kan mul’isaniidha. Jechoonni siyaasaa yemmuu barra’an sirriitti ilaalamuu qabu. Sababnisaas, yaadni barreessaan dabarsuu barbaaduufi akkaataa dubbisaan hubatu wal unachuu waan qabuufi. Akka fakkeenyaatti, asoosamicha keessaa kan fudhatame akka armaan gadiitti ibsameera.

Jechoonni galumsaa ammoo, jechoota haala adda addaan barreeffama keessatti hiika kennuu danda’u. Kunis akkaataa barreessaan ergaa dabarfachuu danda’uun gargaaramuun isaa barreeffama isaa keessatti arguun danda’ama. Haata’u malee, isaan kana dubbisaan

dafee hubachuu dhiisuu danda'a. Sababni isaa, akkaataa bareessaan itti yaadee barreesseefi dubbisaan hubatu tokko hinta'u. karaabiraatiin jechoonni bakka garaagaraa himas ta'e barreefama keessatti galanii jiraniin hiika galumsaan qabaniin kennu. Akkasumas, akkaataa fayyadamaatiin adda adda ta'uu danda'u. kunis akkaataa hima tokko keessatti hiika kennuufi akkaataan hima biroo keessa galee hiika kennu garaagara ta'uu danda'a. kunis akkaataa galumsaan ergaa barabaadaame dabarsuudha.

Jechoota safuu kanneen jennu jechoota afaan kamiyyuu keessatti baratamee haala adda addaa irraan kan ka'e hawaasni jechoota akkuma fedheen maqaa kan hin dhoofne nijira. Jechootni kunneen baratameerraan ka'uun maqaa dhahuun namatti waan hintolleef akka saalfiitti ilaalamu. Jechoota safuu ta'an kan hawaasa Oromoo biratti lagu ta'aniidha. Kunis dhoksaan malee ifatti baasuun hindubbataman. Geetaachoo (2011:34) akka ibsutti "Afaan kamiyyuu keessatti baratamee haala adda addaa irraan kan ka'e hawaasni jechoota akkuma fedheen maqaa kan hindhoofne nijira. Jechoonni kan bameerraa ka'uudhaan maqaa dhahuun namatti waan hintolleef akka saalfiitti ilaalama." Akka yaada kanaatti jechoonni bakka bu'uu dadhaban osoo hin taane namatti waan hin tolleef akkasumas, jechoonni saalfii sammuu nama dubbatu qofaa keessatti miira gaarii hin qaban. Waan ta'eef, itti fayyadamuun hinbarbaachisu. Kana jechuun, jechoonni bakka bu'uu dadhabana osoo hintaane namatti waan hintolleefi. Darbees, hawaasa itti gargaaramu keessatti akka laguutti waan itti amanamuuf.

Jechamni yaada dhokataa of keessaa qabuun sammuu namaa kan qaruudha. Kanaafuu, jecha, gaaleefi hima qofaa dhaabbatee yaada bal'aaf sammuu namaa affeeruu jechuun ni danda'ama. Akkasumas, jechamni dubbii hawaasni cina galaan dubbatuudha. Akka rakkoon irra hin geenyeef yaada dhokataan jechootatti fayyadamee waan jechuu barbaade hima. Namni dhaggeeffatu ammoo, haalaan walqabsiisee xiinxaluun hiika isaa dhokataa argata. Kanaafuu, hiikni jechamaa hawaasa keessatti beekama.

Jechama Oromoos yoo fudhanne hawaasichatu ittifayyadamuun dubbii kooba. Kanarraan kan ka'ees, hawaasichaan alatti hiika hin qabaatu. Waa'ee jechamaa ibsuufi ija hawaasichaan xiinxaluun barbaachisaadha. Dhimma maaliifi haala akkamii keessatti akka fayyadamu hubachuun sadarkaa jechamni itti argamu hubachuuf nu fayyada.

Qabanni isaa ilaalcha hawaasaan walqabata. Kanaafuu, jechama saba biroo bu'uureeffannee kan Oromoo qorachuun hin danda'amu. Rakkoon jechama Oromoo ibsuu keessatti mul'atu kana irraa madda. Jechamni jechoota lamaafi isaa olitti gargaaramee yaada irra keessatti mul'atu osoo hintaane isa dhokataa ta'e kan ibsuudha. Harcourt (1994:216) keessatti yoo ibsu "An idiom expresion whose meaninng is particular to the language or differs from the individual meaning of its element" jedha. Kunis, hiikni jechamaa dubbataa afaanichaaf malee, hiika namni dhuunfaan itti kennu miti. Kana jechuun hiikni jechamni sun kennu dubbataa afaanichaan malee kan namni kamuu hiiku miti.

Haaluma kanaan asoosama keessatti jechamatti gargaaramuun ergaa barbaachisaa ta'e dhoksaa kanarraa hubachuun nidanda'ama. Kanaaf barreessaan barreeffama isaa keessatti jechama yemmuu gargaaramu ofeeggannoo cimaa isa barbaachisaan. Kana ta'uu baannaan walhubannaa irratti rakkoon uumamuu danda'a.

2.2.2MalleenDubbi

Namoonni kan ilaalan, kan dhagahan, kan qaqqaban, kan dhandhaman,sammuu isaanii keessatti wanti fakkii uume nama biraatti himuuf miira isaanii nama biraatti kan itti hiran, qaama dubbii. Malli dubbii haala amala tokko, miira nama biraatiif ykn bineensa biraaf kennuun yookaan walfakkeessuunwaldorgomsiisuun dhiheessa. American Encyclopidia(1985:195) waa'ee mala dubbii yoo ibsu:Malli dubbii ogbarruu keessatti karaalee adda addaa fayyadamuun ergaa barreessaaf darbuu barbaade haala ifaafi ciminaqabuun akka darbu qaama godhuudha. Malli kunis ogbarruutti miidhagina kan uffisuta'uu isaa kanirraa hubannuudha.

Dabalataanis, kitaabuma kana keessatti akka ka'utti "Malli dubbii akkaataa yookaan bifa waan ibsan ta'ee kan jecha sirrii yookaan tartiiba hima isa sirriifi hiika jechaa barame irraa maqsuun dhihaatuudha. Kunis kaayyoon isaa dhiibbaa addaa uumuufidha" yaada kana yemmuu ilaallu waliigalteen duraan namoonni qabaniifi akkaataan isaan ittiin waliigalan haala idileerraa gara alidileetti jijjiiruun akka ta'eedha. Kanuma ilaalchisee, Shaw (1972 :160) akka kaa'etti "Jechoonni hiika kallattiin ala qabaniin wantoota biraa yoo ibsan kan uumamuudha." Jechuun kaa'eera. Yaadni kun kan agarsiisu, jechoonniifi

gaaleewwan hiika kallattiin qaban alatti wanta biraa bakka bu'uu, walitti dhufeenya isaan gidduu jiru ibsuufi amala tokko wanta biraan buusuuyaadni keenya akka ifa ta'u godhu. Kunis, ergaan himichaa sammuu dubbisaa yookaan dhaggeeffataa keessatti fakkkattii uumuun salphaatti akka hubatamu nu gargaara. Karaabiraatiin, malli dubbii ergaa darbu tokkoof ciminaafi si'aayinummaa yemmuu kennu argina. Akkasumas, galumsa hiika jechaa yookaan gaalee kan barame irraa maqsuun yookaan adda gochuun yaada darbu sanaaf xiyyeeffannaa kennuudha. Ergaan sun ergaa laafaafi xiyyeeffannoo salphaa kan kennu osoo hin taane kan dhimmaa sana gadi fageenyaan xiyyeeffannee ilaallu ta'uu isaati. Ergaan darbe sun yoo tures haroomee sammuu keenyatti akka yaadatamu gochuu danda'uu isaati.

Karaa biraatiin, Warrinnier(1982:352) irratti yoo ibsu ammoo, "It is figuratives when it imaginative rather than factual" jedha. Haaluma kanaan, malleen dubbii fayyadamuun haala salphaa ta'een ergaa barbaachisaa ta'e barreessaan itti gargaaramuudha. Yaadni kun kan ibsu, dhugummaa yaadaa tokkoo kallattiin ibsuurra wanta hawaasa keessatti kalaqamuun walqabsiisuun fakkii sammuu dubbisaa yookaan dhaggeeffataa keessatti kan mul'isu ykn kan kaa'uudha. Akkasumas, malleen dubbii fayyadama afaanii keessatti gahee olaanaa qaba. Addunyaan (2013:208) yoo ibsu, "Malleen dubbii fayyadama afaanii haala salphaa ta'een dhaamsa tokko kan namootaaf dabarsuudha. Yaada kanarraakan hubannu malleen dubbii asoosamichaa keessatti qaama barbaachisaa ta'ee haala salphaa ta'een ergaa kan dabarsuudha" jedha. Akka yaada barreeffama kanaatti, mala dubbii fayyadamnu wanta tokko karaa namaaf hubatamuu danda'utti salphisee dhiheessuu danda'uudha. kan jechuun haala namaaf galuun karaa walxaxaa hin taneen kan dabarsuudha.

Malleen dubbii fayyadama afaanii keessaa tokko ta'ee ergaa barbaachisaa ta'e haala dubbisaan gadifageessee hubatutti kan dhiheessuudha. Kanas dhalli namaa jireenya isaa keessatti wantoota mudatan ittiin ibsachuuf ittifayyadama. Haaluma kanaan, barreeffama asoosamaa keessatti bifa garaagaraan kaa'a. Akkasumas, barreessaan jechoonni hiika dhokataa akka qabaatan gochuun ogbarruu kalaqa. Jechoota kana duubas hiika dhokataa uumuun hubannoo dubbistootaa hawwata. Xiyyeeffannoon hiika jechoonni kallattii

qaban irraa maqee yeroo fayyadu dubbii qolaan ibsama. Jechoonni haala kanaan fayyadanis malleen dubbii jedhamu.

Hojiiwwan uumee fi kanneen birookeessatti akkasumas barreeffamaafi afqunnamtii keessati malli dubbii faayidaa adda addaa qabu. Yaada kana Encyclopida Americana (1985:195) akkas jedha. Barreeffamaafi afqunnamtii keessatti faayidaan malli dubbii qabu hiika ifoomsuu, fakkeenya sirrii ta'e kennuu, yaada cimsuu, kan lubbuu hinqabneetti lubbuu horuu yaadni darbu sun akka dinqisiifatamuufi miidhagu gargaara. Akkasumas wanti tokko xiyyeeffannoo akka argatu godha.”

Gama biraatiin, malleen dubbiittikan fayyadamu dubbattootaafi barreessitootadha. Kunis kan dubbatu dubbisaa keessatti, kan barreessu ammoo, barruusaa keessatti fayyadama. Kana jechuun, dubbiin nama sanaa akka miidhaguufi dhama qabaatu gochuuf nigargaarama. Afaan barreeffamaa keessattis barreessaan barruu isaa keessatti mala dubbii kana kan fayyadamuuf barreeffamni isaa dubbisaa biratti fudhatama akka argatuufi miira dubbistootaa harkisuunsammuu keessatti suuraa akka ka'uu danda'utti itti kuulee kan dhiheessuudha. Kana ilaalchisee, hayyuun **ዘፈሁን** (1985:17) afaan ogbarruutiif shoora inni taphatu yemmuu ibsu akkas jedha:

ደራሲ የላቀ የቋንቋችሁን ያስፈልገዋል ሲባል በሌላ አቅጣጫ ሆሳቡን ግልፅ እና ማራኪ በሆነ ነገር ማስተላለፍ መቻል ይኖርበታል ማለት ነው። ይህን ለማድረግ የፎክሎር ቃላትን ባህሪ እና አገላለጽ ሁኔታ ማወቅ አስፈላጊ ነው። ቃላቶች በተለያየ ቦታ በሰማያት ውስጥ እና ተፈጥሮአዊ ሁኔታዎች ስር እንዲሰጡ ይገባል።

Kanarraa akka hubannutti, barreessaan tokko waan jechuu barbaade sirriitti jechuu kan danda'u sadarkaa dandeettii jechootaa yeroo qabaatuudha. Ta'uu baannaan garuu, dadhabbiinsaa hundi kan gatii hinqabne jalaa ta'a. Sababnisaa, ogbarruu tokko jaallatamaa kan godhu ergaa keessasaatti baate qofaa osoo hin taane miidhagina afaan ergaa isaa ittiin dabarsatu yeroo qabaatuudha. Afaanichi miidhagina qaba taanaan akkaataan ergaan itti darbu hawwataa taanaan ogbarruuchi jaallatamummaa qaba jechuudha. Kana kan godhu ammoo, fayyadama dubbiiwwan qolaa barreessichaati jechuudha. Kana ilaalchisee Shaw (1972: 159-160) faayidaamala dubbii ilaalchisee akka jedhutti,

“Figurative language is deliberate and intentional departure from normal word meaning or word order so as to gain freshness and strength of expression

the basic purpose of figurative languages are to employ ornamental devices for comparing dissimilar things and for creating sound and images.” Jedha.

Kaayyoon mala dubbii wanta tokko yemmuu mirkanaa’u dhugaa hin taane kan ibsu osoo hintaane kan afaan barreeffamaa irra caalaa ibsuu hindandeenye kan ibsuudha. Yaadni kun ergaa malli dubbii dabarsu kan ilaaluudha. Kunis kan mirkanaa’uufi dhugummaan isaa bira ga’amu yaadni yookaan ergaan darbbu kan barreeffamaan kaa’ame sana darbuun kallattii biraatiin hubachuun akka danda’amuudha. Kanaaf ergaa barreeffamni ibsuu hindandeenye yemmuu jennu miira barreeffamaa kanneen akka gadda, gammachuu, aadaafi seenaa kanneen kana fakkaatan ibsuuf akka fayyaduufi.

2.2.3 Gosoota Malleen Dubbii

Fayyadama afaanii irratti hundaa’uun barreessaan ogbarruu malleen dubbii akaakuuwwan hedduutti qooduun kaa’u. Akaakuuwwan isaan kunneen, warra kaan caalaa hojiiwwan ogbarruu keessatti faayidaa hedduu kan qabaniidha. Kunis ergaa dabarsuurratti waan ta’eef ergaaa hubachuuf ammoo, gadi fageenyaafi kallattii garaagaraan ilaaluun barbaachisaadha. Qoodamiinsa malleen dubbii ilaalchisee kitaabonni karaa adda addaan lafa kaa’u. isaan keessaa Harcourt (1994:216) akkas jedha, “The shief figures of speech are: simile, metapher, hyperbole, personification, paradox, allusion,” Gosti malleen dubbii kunis, akkasaa, iddeessa, nameessa, arbeessuu, eemiti, walqabsiisa jedhamanii hiikamanii jiru. Malleen dubbii kunis, ogbarruu barreeffamaas fayyadama afaanii asoosama keessatti barreessaan gargaarame haala akkamiin hawaasni itti gargaaramaa akka jiru ibsuu danda’a. Akka kitaaba kanaatti afaan hunduu mala dubbii kan fayyadamuufi garuu, afaan garaagaraa ta’uun akkaataa fayadama isaa garaagara akka ta’u taasisa.

Walumaa galatti, malleen dubbii maqaa adda addaa haaqabaatu iyyuu malee, yaada kalaqaa yookaan haala nama hawwatuun fakkii wantootaa, xiyyeeffannoo barbaadanii walbira qabani ibsuun karaa salphaa ta’een suuraa kaasu. Kun ammoo, namni tokko wanta isa bira hinjirre haala salphaa ta’een akka hubatuuf isaan gargaara. Ogbarruun barreeffamaa kunis malleen dubbiitti fayyadamee ergaa, gorsa, jajjabina, hacuuccaa, roorroo, diddaafi kan kana fakkaatan gadifageenyaan ibsa. Kana

malees,malleen dubbii barreeffamni tokko miidhagina akka argatu waan taasisuuf baay'ee murteessaadha.

Gosoota mala dubbii waraqaan qorannoo kun irratti xiyyeeffate ja'a. Isaanis: akkasaa, iddeessa, nameessa, arbeessuu, eemiti, fakkoommiifi walqabsiisa fa'i. Gosoota mala dubbii kana irrattis ibsi beektota garaagaraa akka armaan gadiitti dhihaate.

Akkasaan dorgomsiisaa wantoota lamaati. Kana jechuun jechoota *akka, fakkaata, gaha, amma,caala* jedhaman gargaaramuun waldorgomsiisa. Meyer,(2008:10) akkas jedha, “The writer is saying that something is like or the same as something else.” Yaada kanarraa wanti hubatamu akkasaan yeroo hundumaa jechoota akka yookaan fakkaata jedhutti gargaarama. Sababni isaas, barreessaan wanti tokko akka waan biraa akka ta'eetti fayyadamuudha. Haaluma kanaan, wantoonni waldorgomsiisamanis gosaan adda adda.Garuu, akkasaan walfakkeenya tokko karaa dhokataa ta'een ibsa. Karaa biraatiin,maladubbii kan waa lamahaala walfakkii muraasaan kan waldorgomsiisee dhiheessuudha. Kana jechuun, walfakkeenyi wantoonni waldorgomsiisaman guutummaa guutuu ta'uu yoo baateyyuu,waa muraasaan kan walfakkaatan ta'uun ibsamuu danda'u. Sababnisaas, wanti guutummaan guutuutti tokko ta'e hinjiru. Kana ilaalchisee, Melakne (2006:65)“Simile is a figure of speech in which a comparison is expressed by the specific use of a word or phrase such as like,as , than, seem or favorite 'as if ” jechuunkaa'a. akka yaada hayyuu kanaatti, malli dubbii kun jechoota akka ,fakkaata, akka ,irra jedhaman muraasatti fayyadamuu isaa ibsa. Akkasumas, Addunyaa (2013:208) “Akkasaan ergaa barbaadame waan aadaa hawaasichaa keessatti beekamaa ta'e tokkoon walcina qabuun dhiheessuudhaan akka salphaatti hubatamu kan taasisuudha”. Kana jechuun wanti walbira qabnee dhiheessinu tokko kan hawaasa biratti beekamaa ta'ee ta'uu akka qabu ibsa.

Karaabiraatiin, ammoo, dubbii qolaa akkasaa kana yemmuu dorgomsiisnu walitti siqeenya wantootaan walbira qabuun kan madaalaa deemnuudha. Kunis haala dubbisaa hawwachuu danda'uun ta'uu qabu. Kana ta'uu baannaan, dubbistoonni yaada burjaaja'e horachuu danda'u.

Iddeessigosa mala dubbii ta'ee wantoota walhinfakkaanne lama waldorgomsiisuuf fayyadamuudha. Kana ilaalchisee Kennedy (1987:495) akka ibseetti, “Iddeessi wanta tokko wanta walhinfakkaanne yookaan walhin ilaallanneen bakka bu'uu isaa ibsa. Kana jechuun wanti amalaan bifaan gochaafi kanneen biroon walhinqabanne bakka walbu'uun kan umamuudha.” Jedha. Kana jechuun iddeessi wanti tokko waan biraa ta'uu isaa kan ibsuufi kan barreeffamni sun jedhe akka hin taane lafa kaa'a. Haaluma walfakkaatuun, barreessaan waan tokko bakka waan biroo buusee ykn waanuma sana taasisee waamuun hiika dhokse mul'isa. Akkasumas, jechoota akka, amma, fakkaata, caala jedhamanii hin fayyadamu. Innis dorgomsiisaa wantoota walhinfakkaanneedha. Yaada kana ilaalchisee hayyuun Hudson. (1980) akkas jechuun ibsa, “Metaphor is the transferred sense of a physical word; the personification of an abstraction; the application of a word or collocation to what it does not literally denote”. Yaada kana irraas kan hubatamuiiddeessi jecha yookaan mala yaada miira qaama keenyaa ittiin ibsinuudha. Karaabiraatiin, iddeessi akkaataa dubbii, himoota, mammaaksotaafi jechamootaatiin ibsamuu danda'uudha.

Fayyadama afaanii keessatti iddeessaan amala waan tokko qabu guutummaan guututti wantoota biroof kennuudha. Karaabiraatiin, Ricoever (1975:28) akka jedhutti, “Metaphor is possible only because of metaphor presents the polarity of the terms compared in an bridge form” akka yaada kanaatti iddeessi wanta wal hinfakkaanne lama walbira qabuun isa tokko ibsuuf isa tokko bakka buusuu akka ta'ee ibsa.

Nameessa kan jennu wantoota nama hintaane bineensota, lubbuuqabeeyyii, lubbuu dhabeeyyii waan namni godhu, dubbatu, yaadu akka waan nama ta'anii kana hundaa raawwatanitti gochuun nama fakkeessuun bifa itti dhihaataniidha. Kunis, dandeettii barreessaan barreeffama isaa keessatti calaqqisu irratti hunda'a. kana jechuun dandeettii fayyadama jechootaa barreesichi qaburratti hunda'a. Kanas, Addunyaa (2014:211) yoo ibsu, “Wantoonni akka namaatti beela'anii akka quufan, deemanii akka galan, ijaaranii akka diigan, kan taasisu fayyadama afaaniiti” jedha. Kanaafuu, fayyadama afaanii keessatti amala namootaa wantootaafi lubbuuqabeeyyii biroof kan kennuudha. Dabalataan, Shaw (1972:283) akka ibseetti, “Nameessi amala dhala namaa bineensa, meeshaa, yaadaafi kanneen biroof kennuudha. Kun kan agarsiisu, wanti nama hintaane akka namaatti ni nyaata, dubbata, gochaawwan adda addaa niraawwata. Jedhameeti

fudhatama.” Kana irraa wanti hubannu, mala dubbii kana keessatti wantoota nama hin taane amalaaafi gochaa namoonni raawwatan gonfachuun kan dhihaataniidha. Gama biraatiin Meyer, (2008:37), “Personification is a way of speaking or writing in which inanimate object or objects are given human qualities.” Yaada kana irraa wanti hubatamu nameessi wantoota biroof amala namaa kennuun haasaa keessatti yookaan barreeffama keessatti dhiheessuudha. kunis kan agarsiisu barreessitoonni asoosamaa mala fayyadama afaanii kanatti bal’inaan nigargaaramu. Sababni isaa, wantoota jiruufi jireenya hawaasaa keessatti nama mudatan kanneen akka gadda, gammachuu, quuqqaafi waan fakkaatan gatii calaqqisuufi.

Arbeessuun waa’ee waan tokkoo dhugaan ta’ee olitti garmalee gurra guddisanii dubbachuudha. Kineessuun ammoo,faallaa isaati. Kunis waan tokko garmalee xiqqeessanii yookaan salphisamanii dubbachuudha. As keessatti wantoonni garmalee guddifamanii yookaan xiqqeeffamanii ibsamaman Yeroo baay’ee kan ta’uu hin dandeenyeedha. Karaa biraatiin, wanti garmalee guddisnee yookaan garmalee xiqqeessinee ibsinu kan gurra dubbisaa biratti dhugaa hinfakkaanneedha. Yaadonni bifa kanaan ibsaman jechoota wantoota ittiin ibsinu waliin kan deeman ta’uu qabu. Sababnisaa, yoo kana ta’e dubbistoonni miira bareedaan simachuu kan danda’aniif. Dean (2006:50) irra akka keesseetti “Hyperbole is exaggeration that is based in truth.” Yaadni kun kan ibsu dhugaa jiru osoo hintaane olkaasuun dhiheessuudha. Karaabiraatiin, ogbarruu kam keessatti iyyuu akaakuun mala dubbii waan fayyadamuuf hiika bifa tokkoo kennuun rakkisaadha. Hayyuudhumti kun dabalee yoo ibsu “Arbeessuun akaakuu mala dubbii ta’ee gurra guddisuun yookaan ukukkubsuun xiyyeeffannoo uumuuf nifayyada” Jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti, arbeessuun ogbarruu barreeffamaa keessatti yaada tokko yookaan barreeffama tokko xiyyeeffannaan akka itti kennamu kan godhu ta’uu isaa irraa hubana.

Walumaagalatti, mala dubbii kana asoosamaa keessatti bal’inaan waan argamaniif miira dubbistoota asoosamaa harkisuufi namoonni xiyyeeffannaan isaanii ogbarruu barreeffamaarratti keessumaa asoosmoota dhangala’oo irratti akka ta’u kan godhuudha. Sababni isaa wanta hawaasa keessa jiru hunda kan mul’isu waan ta’eef.

Fakoommiin mala dubbii asoosama keessatti wanta tokko ykn dhugaa ta'e tokko karaa haala salphaa ta'een namni hubachuu hin dandeenyeen ykn wanta ifatti mul'atu tokkoon dhoksanii ykn bakka buusanii ergaa dabarsuudha. Kana ilaalchisee, Melakneh (2006:146) irratti yoo ibsu "Symbolism is the representation of reality on one level of a reference by corresponding reality it is adominant literary device in the novel" jechuun ibsa. Kana jechuun, barreeffama asoosama keessattimala dubbii fakkoommii kan jedhamu wanta dhugaa ta'e tokko kan yaada bal'aafi waan bal'aa ta'e bakka bu'uun dhugummaa waan sanaa kan mul'isuudha. Dabalataan, Isuma (2006:65) kitaaba isaa keessatti akka kaa'utti, "Symbol is a thing could be an object, person, situation or action which stands for some thing else more abstract for example, our flag is a symbol of our country." Yaada kana irraa akka hubatamutti malli dubbii kun wantoota, namoota, haalotaa yookaan gochaawwan kanneen yaadota hinmul'anne (abstract)ta'aniin kan darbuudha.

Haaluma walfakkaatuun, fakkoommii ilaalchisee akka **ዘኢሁ-3** (1985) akka kaa'etti, "Fakoommiin yeroo wanti qabatamaan tokko bakka yookaan gocha wanta biraatiif dhaabbachuun wanta bakka bu'e sana yookaan dhimmicha haala gaariin kan ibsuudha." Yaada armaan olii keessaa wanta lamatu jira kan bakka bu'eefi kan bakka bu'ameedha. Yaada kana karaa biraa yemmuu ilaallu, Malakne(1999) akka kaa'utti, "Fakkoommiin meeshaa, nama, haalaafigochoo kan kana fakkaatan irra caalaa wanta qabatamaa hintaane kan bakka bu'uudha. Fakkeenyaaf, alaabaan keenya mallattoo biyya keenyaati." Yaadni kunis akkuma barreessaan kun ibsetti wantoonni lama akka jiraniidha. Irracaalaa ammoo, kan bakka bu'u sun yeroo baay'ee qabatamaa kan ta'eefi garuu arguu kan dandeenyu ta'ee kan bakka bu'ame garuu, yeroo baayee arguun kan hindandeenyeefi qabatamaa, fakkoomni ogbarruu yaada barreeffama ogbarruu keessatti kaa'uun kan walqabatuudha. Kana ilaalchisee Meyer (1999:215) yoo ibsu, "Malli dubbii ogbarruu barreeffama tokko keessatti akkamiin akka fayyadamneen kan murtaa'uudha." Jedha. Kana jechuun, barreessaan ogbarruu ergaa isaa halluun, meeshaan, maqaan, akaakuu fakkoommii bal'ina hiikaa irratti hundaa'uun kan qoodan jiraataniyyuu, mataduree qorannaa kanaan kan walqabatu akka James (1997:760) qoodeetti ilaaluun ni danda'ama. Isaanis, fakkoommii waliigalaa, fakkoommii akka galumsaa, fakkoommii aadaa fakkoommii dhuunfaa fakkoommii dhaabbata tokkoofi fakkoommii ogbarruuti. Jedheeti qoode isaan kana keessaa fakkoommiin ogbarruu barreeffama tokko keessatti akkamiin akka

fayyadamneen kan murtaa'uudha. Kana jechuun, barreessaan ogbarruu ergaa isaa halluudhaan meeshaadhaan, maqaadhaan yoomessaafi kaneen biroon gara alkallattiin ibsuu danda'a. Kanaaf, fakkoommiin ogbarruu, fakkoommii kanneen biroo nidabalata.

Walumaa galatti, fakkoommiin meeshaa nama bakka yookaan muuxannoo kan wanta biraa bakka bu'u, kan bakka bu'amu sunis yeroo baay'ee qabatamaa kan hintaaneedha. Fakkoommiin yeroo baay'ee wantoota yaada bal'aafi waan baay'ee ta'an bakka buusuun ittiin ibsinuudha. Akkasumas, barreessaan asoosamaa fakkoommiitti gargaaramee ergaa isaa haluun meeshaan yoomessaafi kambiroon dabarsachuu danda'a.

Eemiti keessatti ammoo, wanti raawwatamudhugaa qabaatus haalli duubaan jiru faallaa isa jedhamuuti. Wantoota sirriifi sirrii hintaaneetu walfaana hiriira jechuudha. Kun ammoo, aadaa keenya keessatti fuggisoo jedhama. Gama biraatiin, Shaw(1972:275) “Eemitii keessatti ergaan darbuu barbaadame kallattiin osoo hin taane faallaadhaani. Hima yaada walfaallessu garuu, kan dhugaa ta'eedha” Jedha. Kana irraa kan hubatamu, gochi yookaan wanti eemiti keessa jiru kan wanta walfaallessu lama ofkeessaa qabaachuu issaaniiti. Barruu kana keessaa bakka muraasatti malli dubbii fuggisoo nimul'ata.

Walqabsiisa (allusion) kun mala dubbii keessaa tokko ta'ee haala wantoonni adda addaa hawaasa biratti beekaman kanneen akka: aadaa, safuu, amantii, duudhaa kan ittiin walqabsiismanii ija barreessaatiin ibsamaniidha. Kanas, yaada hayyootaan yoo deeggaramu “Ogbarruu keessatti barreessaan yaada barreessu sana waan biroon walqabsiisee, barreessuu danda'a. kunis, aadaan, siyaasaan, jiruufi jireenyaan, amantiin, haala uffannaan, iddoonta'uu danda'a. Haata'umalee, kana beektoonni karaa sadiin ilaalu: Walqabsiisa seenaa(historical allusion), walqabsiisa aadaa(cultural allusion), walqabsiisa amantii(biblical allusion) jedhu.”(Fedhasaa, 2013:97-99).

Kanneen armaan oliitti caqafaman kana yemmuu ibsaman, Walqabsiisa seenaa jechuun, barreessaan tokko barreeffama isaa keessatti wantoota seenaan walqabataniin akkaataa walqabannaasaatiin barreessuu danda'a. walqabsiisa aadaa keessatti aadaan naannoo tokko tokko maal akka fakkaatanillee barreessaan asoosama isaa keessatti dhimma bahuun barreessuu danda'a. Walqabsiisa amantii kan jennu ammoo, amantiin

walqabsiisuun wantoota amantiin walqabatan keessa galchuun ergaa dabarfachuu barbaade dhimma bahuu danda'a. Akka fakkeenyaatti, asoosama qorannoo kanaaf filame kana keessatti barreessaan walqabsiisa amanti haala itti dhiheesseetu jira. Kunis akka aadaa Oromootti ayyaantuun iddoo guddaa kan qabuudha. Kana immoo, bifa amantiin walqabsiisuun ibseejira. Fakkeenyaaf, Asoosamicha keessatti ayyaantuun kennaa Ofijaan ta'ee waan baay'ee itti himeera.

Walumaa galatti, malli dubbii fayyadama afaanii keessaa tokko ta'ee kan namoonni yaada mataa isaanii ilaalcha isaaniifi miira isaanii kan ittiin ibsatan fayyadama dubbii kanaani. Malli kun wanta tokko kam biraan waldorgomsiisuun, akkeessuufi fakkeessuun, kan nama hintaaneef amala isaa kennuun akka namaatti akka waan nama ta'etti dhiheessuu, waan tokko garmalee xiqqeessuun yookaan garmalee guddisuun haala nama amansiisuu hin dandeenyeen dhiheessuudha. Kana hundaaf humna kan qabu malleen dubbiiti.

Barreeffama qorannoo kana keessatti irra caalaatti malleen dubbii gosa gosaan nimul'atu. Isaan kunis miira dubbistootaatti kan dhihoo jiraniidha. Akkaataa jechoonni mala kanaaf qinda'anillee midhagina kan qabaniidha. Barreessitootaaf bareeffamni isaanii hawwataa akka ta'u godhu. Kana jeshuun, barreeffama kana namni dubbisu akkaataa jechoonni mala dubbii uumuu danda'aniifi dandeettii barreessichaa jara kana irratti xiyyeeffachuu isaa kan mul'isu ta'uu isaa irraa hubanna. Kanamalees, barreessaan malleen dubbii kana haala salphaa ta'een jechoota kallattii irraa maqaniin bifa hiika dhokataa dabarsuu danda'uun suuraa kaasuu danda'auun jechoota kalaqa barreessaa ta'aaniifi haala galumsaan beekamanitti gargaaramuun namoota, wantoota naannoo, bineeldota walqabsiisuun akkeessee, fakkeessee, amala kennee kan haala nama hawwachuu danda'utti kan dhiheessuudha.

2.2.4Mammaaksa

Mammaaksi afaaniin kan dubbatamu ta'ee ilaalchaafi muuxannoo hawaasa tokkoo kan mul'isuudha. Akkasumas, mammaaksi jireenya uummataa wajjin kan walqabatuudha. Dhimmoonni uummata ilaallatan hunda ofkeessaa qaba. Dhimmoonni kunis, wantoota naannoo sanatti argaman waliin walqabsiisuuf kan mammaakamuudha. "Mammaaksi dhimmoota waliigalaa kanneen akka haala qilleensaa, nageenya uummataa, aadaa,

amantii,seeraafi seenaa jireenya maatiifi kaayyoo adda addaaf mammaakama.” (Encyclopedia of America, 1985:350). Yaada kanarraa akka hubannutti, mammaaksi haala salphaan akka qabatamuuf wantoota naannoo keenya jiran waliin walqabsiisuun dhimmoota hawaasaa keessatti argamukan of keessatti qabatuudha. Gama biraan, mammaaksi dubbii gabaabsuuf kan itti gargaaramnu ta’ee muuxannoofi muudannoo, aadaafi duudhaa, siyaasa ibsuuf gargaaramna.

Haaluma kanaan, namoonni dubbii isaanii gabaabsuun akkasuma. Barreeffamoota ogbarruu keessatti barreessaan mammaaksa nigargaarama. Barreessitoonni barruu isaanii keessatti mammaaksa dabaluun barreeffamichi miidhagina akka qabaatuufi miira namaa akka kakaasu godhu. Kunis, yaada bal’ina qabu tokkko walitti qabee dimshaashessuun bifa dabarfatuudha. Mammaaksi afaan tokko keessatti haala afaan biraa keessatti mammaakamuu qabu tokko miti. sababni isaaergaanmammaaksaa dubbataa afaanichaaf malee, hiika namni kallattiin afaan biraarraa fudhee itti kennu miti.

Walumaagalatti, yaada kanarraa kan hubannu afaan kamiyyuu mammaaksa qabaachuu isaati. yaada kana jechuun deeggara. Mammaaksonni qaama dubbii tokko ta’ee kaayyoo dhimma dubbatamaa jiru sana deeggaruu kan qabuufi bifaangabaabaa ta’uu isaa ibsu.

2.3 Sakatta’a Barruu Aantee

Iftoomina qorannoo isheef qorattuun qorannoo kanaandura hojjetaman keessaa kanneen mataduree isheen walitti siqeenya qabu jettee tilmaamte kanAfaan Oromoofi afaan biroon dalagaman ilaaluu yaalteetti. Haata’u malee, qorannoo fayyadama afaanii asoosama irratti kan digirii lammaffaatiin hojjetame hanga ammaatti hinargine. Ta’us, kanneen hanga tokko firooma qabaachuu danda’u jettu keessaa qorannoon jalqabaa, ittifayyadama afaan Oromoo mana murtii aanaa daandii keessatti mataduree jedhu Mulugeetaa(2013) barruu eebbaa digirii lammaffaa ittiin guuttachuuf kan dhihaate yoo ta’u, *ittifayyadama afaanii mana murtii aanaa Daandii keessatti maal akka fakkaatu qaaccessuu* kan jedhu kaayyoo qorannoo isaa godhachuun,xiyyeeffannoon isaas jechoota mana murtiitti tajaajilaman, guraamaleetti dubbachuu,jijjiirraafi afaan waljala fudhuu.Argannoon isaa jechootnikun bal’inaan mana murtiitti akka tajaajilan yoo ta’u, uumama jechootaa nannoo mana murtii haala garaagaraan uumamuusaaniiti.

Qorannoondigirii jalqabaa gama fayyadama afaanii asoosama irratti hojjetame keessaa ammoo tokko kan **ሂወት** (1998) mataduree **የቋንቋ አጠቃቀም በኢትዮጵያ ጌታ ከበደ ‘ዛጎል’ ልቦለድ** qorannoonkun kan gaggeeffame boqonnaa afuritti qoodameeti. Qorannoo kana keessatti waa’ee qindoomina jechoota barreessaan gargaarame, rakkoo afaanii asoosamicha keessatti mul’atu, filannoo jechootaafi fayyadama mala dubbii irrattikan xiyyeeffateedha.

Qorannoo digirii jalqabaa kan biraan, asoosama irratti gaggeeffame **አዲሱ (1997)** kan gaggeeffame **የቋንቋ አጠቃቀም ከናዮአተራረክ ዘዴ በማደርቅ ከምባ ረጅም ልቦለድ** jedhamuudha. Qorannoon kun filannoo jechootaafi rakkoo filannoo jechootaa asoosamichaa keessatti argamu fayyadama dubbii qolaa achi keessatti dhihaateefi akkamiin akka barreessaan akka fayyadame akkasumas qindeeffama himaa asoosamicha keessatti dhihaateedha.

Qorannoonqorattuu ammoo, asoosama ‘Aarsaa’ keessatti qaaccessuu yemmuu ta’u, xiyyeeffannoon qorattuu malleen dubbii, filannoo jechootaa, jechoota mogoo, faallaa, jechamoota, jechoota safuu, mammaaksotacaalmaan kitaabicha keessatti argamanb yemmuu ta’an, argannoon qorattuu kanaa: barreessaan asoosamichaa afaan asoosamaatti gargaaramuun akkaataa fayyadama jechootaa irracaalaan malleen dubbiitti gargaaramuun jechoota ergaa barbaadame ibsanitti daran gargaaramuu isaati. Kambiraa ammoo, dubbistootaafi barreessitoonni xiyyeeffannoo akka godhan agarsiisa. Dabalees, sirna barnootaa keessatti jechoonni barreessichi gargaarame galchuun guddina afaan Oromoof gumaacha gudda qabaachuu isaati. Qorannookana kan warra armaan oliiwaliin tokko taasisu hunduu fayyadama afaanii irratti hojjetamuu isaaniiti.

2.4 Yaaxxina Qorannichaa

Qorannoo tokko gaggeessuudhaaf yaaxxina qorannoo sana deeggaru bu’ureffachuun murteessaadha. Yaaxxina jechuun adeemsa hog-barruun tokko ittiin xiinxalamu yemmuu ta’u, faayidaa hog-barruu, walitti dhufeenya barreessaafi barreeffamichaa, dubbisaa, hawaasaa, seenaafi afaan ittiin barreeffamee kan calaqqisiisuudha. Yaadini toora interneetiirraa argames yaaduma kana yeroo cimsu, akkas jedha:

Theory is the process of understanding what the nature of literature is, what functions it has, what the relation of text is to author, to reader, to language, to society, to history. It is not judgment but understanding of the frames of judgment.
www.the-free-dictionary.com/criticism.

Haaluma kanaan, qorannaan kun yaaxxinaalee hayyoota adda addaatiin kaa'aman keessaa yaaxxina fayyadamummaa gargaaramuun kan dhihaateedha. Haaluma kanaan, yaaxxinni fayyadamummaa kun kan bu'uureffame hayyuu biyya Jarmanii Wittingstein (1953) hiika waan tokkoo beekuuf ergaa yookaan fayyadama waan sanaa beekuun barbaachisaa akka ta'e ibsee jira. Fayyadamni kun ammoo, dhugaa hawaasa keessatti mul'atu waan ta'eef, dhugaa jiruufi jireenya namaa keessa jiru miidhagsee akka jirutti kan dhiyeessuudha. Kunis, kallattii gama siyaasaan, diinagdeen, jireenya hawaasummaafi kanneen dhugummaan hawaasa keessatti calaqqisuun ibsamuudha.

BOQONNAA SADI:SAXAXAAFIMALAWWANQORANNICHAA

Boqonnaa kana jalatti kanneen ibsaman qorannookana geggeessuuf mala qorattuun fayyadamteedha. Isaanis: saxaxa qorannichaa,irraawwatama qorannichaa, madda ragaa qorannichaa, mala iddattoo, meeshaalee funaansa odeeffannoofimala qaaccessa ragaalee ofkeessatti kan qabateedha. Akkasumas, malli qorannoo kun haala wantoonni irratti argaman ilaalchisee odeeffannoo qabatamaa kennuufis nigargaara.

3.1Saxaxa Qorannichaa

Saxaxa qorannichaa ibsuuf akka Addunyaa(2011:63) barreessetti,“Saxaxni qorannichaawaliigala qorannichaa to’ata.Kunis,qorannichi maal fakkaata, maalirratti bu’uure gaaffiiwwan jedhan irratti saxaxa kana jalatti deebii argachuu qabu,” jechuun kaa’eera. Haala ibsa kana irratti hundaa’uun, saxaxa qorannichaa murteessuuf qorannichi akkaataa fayyadama afaanii haala asoosama ‘Aarsaa’ keessatti xiyyeeffatu akkaataa dubbiiwwan qolaa, himoonni dhihaatan, Faayidaadhaaf oolanii jiran akkamii? Isaanii qaaccessuuf waan ta’eef saxaxniqorannichaa addeessaadha. Kan ibsame xiinxala barruu ta’uu isaarraa kan ka’e, mala akkamtaatiin(qualitative method) kan ibsameedha.

Qorannoon kunis, kitaaba asoosama ‘Aarsaa’ keessatti fayyadama afaanii irracaalaatti asoosamicha keessattimul’atan funaanuun mala ittiin dhihaatu qaba. Haaluma kanaan, qorannoon kun akkaataa fayyadamni afaanii itti dhihaateefi madda odeeffannoo irraa xiinxalaan funaanuun qabata ogbarruu saayinsiitiin walbira qabuun kan xiinxaleedha. Sababni kunneenammoo, hojii qorannichaa kan mala ibsaan (descriptive method) mala xiinxala barruutiin (text analysis)tiin dhimma bahame. Malleen kanneen filachuun kan barbaachiseefis qorannoo kana gadifageenyaan ibsuuf waan gargaaraniif.

3.2Mala Qorannichaa

Malli qorannoo asoosama matadureen isaa ‘Aarsaa’ keessatti qorattuun qorannoo kanaa kan gargaaramte mala akkamtaati. Sababa mala kana filatteefis akkamtaan mala qorannoo tokko gadifageenyaan hubachuu irratti gahe guddaa kan taphatu waan ta’eefi

3.2.1IrraawwatamaQorannichaa

Irraawwatamni qorannoo kanaa kitaabilee asoosama Afaan Oromoo yeroo dhihoo as barraa'e kan Abrahaam Jaalataa bara 2015A.L.A mataduree 'Aarsaa' jedhu irratti xiyyeeffate. Filannoo irraawwatama qorannichaa ta'ee kan jiruudha. Sababni isaa, ragaan barbaachisu asoosamicha gadifageenyaan dubbisuun kan funaaname waan ta'eef.

3.2.2Madda Ragaa Qorannichaa

Maddi ragaa qorannoo kanaa madda ragaa tokkoffaa (primary source of data) irratti kan xiyyeeffateedha. Kanaaf, qorattuun qorannoo kanaa qaaccessa haala fayyadama afaanii asoosama mataduree "Aarsaa" jedhu irratti kallattumaan sakatta'a asoosamicha irratti waan gaggeessiteefi. Dabalataanis, kitaabota adda addaa dubbisuun akka ragaatti fayyadamteetti.

3.2.3IddattooQorannichaa

Qorannoo keessatti iddattoofi iddatteessuun barbaachisaadha. Kanaafuu, isaan dhiheenya kana barra'an hunda isaanii irratti qorannicha adeemsisuun ulfaataa ta'urra darbeeyyuu, qorataan tokko qorannoo isaa yemmuu geggeessutti kanneen dhimmichi ilaallatu hundarraa odeeffannoo funaanuun rakkisaa waan taheef iddattoo filatamerraa odeeffannoo argamuun bu'uura godhachuun argannoo isaa qaamolee dhimmichi ilaallatu maraaf oolchuun nidanda'ama,' Jechuun Addunyaa(2011:65) akka ibsutti qorattuunis kitaabilee asoosamaa Abrahaam Jaalataa barreessee keessaa kan mataduree 'Aarsaa' jedhamu keessatti mala iddatteessuu mit carraatiin iddattoo qorannichaa taasifachuun kan filameedha. Akkaataa fayyadama afaanii asoosama kana keessatti caalmaan argamu addaan baasuun qaacceffameera.

Haaluma kanaan, qorattuun qorannichaa mala iddattoo mit-carraa keessaa, iddatteessuu kaayyeffataatti dhimma baate. Sababa mala kana filatteeffis, mala iddatteessuu kaayyeeffataan (purposive sumpling)beekumsa dhimmicha irratti qabdurraa kaatee kanneen odeeffannoo irraa argachuu dandeessu murteessuu ilaallata.

Kanaafuu, qorattuun kaayyoowwan ishee fayyadama afaanii adda baasuufi xiyyeeffannoon fayyadama afaanii kun maalirratti akka ta'e kan jedhurratti hundaa'uun

kallattii adda addaan xiinxaluuf mala odeeffannoo funaansa sakatta'a kitaabaa gochuun qorattuun qorannoo ishee gaggeessite.

3.2.4 Meeshaalee Funaansa Ragaalee

Qorannoo tokko adeemsifamu keessatti ragaan yookaan odeeffannoon qorannoo bu'uurumaan malaafi meeshaalee ittiin funaanamu shoora olaanaa qaba. Yaada kanarratti ragaan hayyootaan deeggaramu, Dastaa (2013:83) "Qorannoon kamiyyuu ragaadhaan deeggaramee gaggeeffama. Ragaan yookaan bu'uura qorannoo ta'e kanaa kaayyoo qorannichaa galmaan gahuuf mala ittiin funaanamu qaba." Jechuun ibseera. Yaada kana bu'uura godhachuun odeeffannoon qorannoo kanaa kitaaba asoosama 'Aarsaa' keessatti fayyadama afaanii mul'atan funaanuun waan qaaccessiteef meeshaalee funaansa ragaalee keessaa sakatta'a dookmeentiigaggeessuun qoratittiin meeshaa funaansa odeeffannoogargaaramte keessaa asoosama filatame irra deddeebi'uun gadifageenyaan erga dubbiste booda ragaalee qorannichaaf gargaaran: fayyadama afaanii asoosamicha keessaa irra caalaatti kan barreessichi itti gargaaramte hojii isheef ragaa ni ta'ukan jettu adda baastee fudhachuudhaan qorannichaaf dhimma baateetti.

3.3 Adeemsa Funaansa Ragaalee

Ragaaleen kaayyoo hojii qorannoo kana galmaan gahuuf qorattuun kun itti gargaaramte odeeffannoo madda ragaa duraa irraa funaanameedha. Adeemsa kana raawwachuuf sakatta'a barruu kitaaba asoosama 'Aarsaa' gadi fageenyaan dubbisuunfikitaabota biyya keessaafi biyya alaa adda addaa sakatta'uun yaada hayyootaan dhugoomsuun saayinsawaa taasisuudha. Akkasumas, qorannoowwan mataduree kana irratti afaan biraan kanaan dura dalagamantu fudhatamee sakatta'ame. Walumaagalatti, adeemsi funaansa ragaalee qorannichaa qabatamaa taasisuuf kitaabni asoosamaa dhimma qorannichaa kallattiin ilaallatuufi kitaaboleen yaada hayyootaan deeggaraman ilaalamaniiru.

3.4 Mala Qaaccessa Ragaalee

Malli ragaaleen itti qaaceffamees ragaaleen erga funaanamanii booda garee gareetti qoduun hiikamanii ibsa itti kennuun qaaceffamaniiru. Kana keessattis malli filatamumala akkamtaadha. Odeeffannoon meeshaalee funaansa ragaatiin funaanamanis

xiinxala haala fayyadama afaanii asoosama ‘Aarsaa’ mataduree jedhu irratti xiyyeeffate. Walumaagalatti, ragaaleen funaanaman erga qaacceffamanii booda dhumarratti, cuunfaa, argannoofi yaboon ibsamaniiru.

BOQONNAA AFUR: DHIHEESSAAFI QAACCESSA RAGAALEE

Boqonnaa kana jalatti fayyadama afaanii kanneen akka jechootamoggoo,faallaa, galumsaa, safuu,jechamoota, malleen dubbiifi gosoota isaanii akkasumas,

mammaaksonni fuula kitaabicha keessatti argamaniin dhihaataniiru. Kunneenis, ragaa kitaabicha keessaan kan funaanamaniifi tokkoon tokkoo isaanii hiika qabiyyeergaa maalii akka dabarsan adda baasuun tokko tokkoon gosaa fayyadama isaaniitiin kan qaacceffamaniidha. Kunis gosafayyadama isaatiin kutaa kudha afuritti qoodamuun yaada himoota dhihaataniifi tokko tokkoo himootaa keessatti jechoonni haala adda addaan barreessaan ergaa yookaan dhimma dabarsuu barbaade irratti kan xiyyeeffataniidha. Haaluma kanaan, jalqaba ragaalee kana kitaaba asoosama qorannichaaf filame gadifageenyaan dubbisuun ragaalee qorannoo kanaaf nagargaaru kan jettu funaanuun himootaafi fuula kitaabichaa keessatti argaman eeruun erga gadi tarreessine booda qabiyyee barbaadamu erga hiikkoon itti kenname booda gama ergaa isaan qabaniin kunis akkaataa fayyadama jechootaafi yaadotaa barreessaatti ibsa itti kennuun qabiyyeewwan asoosamichaa kan ta'e kanneen hawaasa hachuucuu, nama seexessuu, gootummaaf nama onnachisuu, eenyummaa ofii akka hin daganne barsiisuu, diddaa gabrummaa dhaamuu, jaalala lammii qabaachuu, amala badaa qeequun jijjiiramni akka dhufu taasisa. Akkasumas, falaasama hawaasichaakan ibsu qabiyyeewwanmalleen dubbii asoosamicha keessatti argamaniifi fayyadama jechootaa achi keessatti barreessaan dhimma itti bahe ibsamaniiru.

Haaluma kanaan, barreeffama asoosama mataduree qorannoo ta'e kana keessatti fayyadama qabiyyeewwan adda addaa kan ofkeessatti hammateefi tokko tokkoon qabiyyee keessatti fayyadamni afaanii maal akka fakkaatan qaacceeffameera. Qaaccessa kana adeemsiisuun kan barbaachiseef jechoota waliin hiriiruun fayyadama afaanii uumuu keessatti tooftaa barreessaan filannoo isaanii keessattikallattii ergaa dabarfachuu barbaade adda baasuufi. Kunis, gama guddina ogbarruu Oromootiin shoora guddaa waan taphatuufi. Akkasumas, kitaabilee barnootaa keessatti hammachisuun barattoonni haala yeroo wajjin jechoonni gargaaramnu bu'aa guddaa afaanichaa argamsiisuu danda'a kan jedhuun kitaaba qorannoo kanaaf filatamerratti kan xiyyeeffannoon kenname.

4.1 Ibsaafi Qabiyyee Kitaabichaa

Kitaabni matadureen isaa 'Aarsaa' jedhamubara 2015 akka lakkoofsa Awurooppaa barreessaa Abrahaam Jaallataatiin kan barreeffamee maxxanfame yoo ta'u, kitaabichi fuula 371 kan qabuudha. Barreeffamni kitaabaa kun jalqaba fiilmiif qophaa'ee ture.

Haata'u malee,sababa rakkoo maallaqaa irraan kan ka'e galma ga'uu dadhabe. Asoosamni Aarsaa qabiyyeewwan garaagaraakan akka aadaa, duudhaa,amantii,siyaasa haala jireenyaaofkeessatti kan qabu yoo ta'u, fuulleffannoon isaa inni guddaan garuu, hakuuccaa sirni bulchiinsa mootummaa abbaa irree Oromoofi lafa isaa irraan gahaa jiru kan agrsiisuudha. Kunisloogii sabaatiin guutamuun warri aangoorra jiran yaada anatu caala jedhuun, uummata hakuucuunabbaan lafaa lafa isaa gadhiisee akka deemu, dhiiga ilmaan abbaa biyyaa Oromoo kallattii maraan dhangalaasuun gidiraaf saaxiluu irratti kan xiyyeeffateedha. Hakuuccaafi gabrummaa kana diduun seeraafi heerri walqixxee dhala namaa ilaalu uumuufaarsaan barbaachisaa ta'uu isaati. Diddaa kanaaf ammoo,*qaraan qaraaf, qara qaraan qaraa qaraaf qara lama qaraa liqimsaa* yaada jedhuun hakuuccaa kana uummanni Oromoo mormuu isaa kan agarsiisuun kaa'e. Kanaaf, uummanni Oromoo eenyummaafi lammii isaaf aarsaa of gochuun seeraafi heera gadaa deebisuu akka qabu dhaamsa kan dabarsuudha.

Ragaaleen argaman,kanneen akka fayyadama jechootaa:jechoota faallaafi moggoo, jechoota galumsaa, jechoota safuu;malleen dubbii keessa immoo akkasaa, iddeessa, arbeessuu, nameessuu, ebalummaa, eemitii,mammaaksa, jechamoota akkasumas,duraaduuba isaanii eeguun qaacceessameera. Haaluma kanaan, qabiyyeewwan jechoota faallaa agarsiisan malleen dubbii kitaabicha keessatti faca'anii jiran akaakuu isaaniitiin qoqqooduunqaacceessuu,filannoo jechootaa kanneen akka jechoota moggoo,faallaa,galumsaa jechamoota, mammaaksota tarreessuun akkaataa fuula kitaabichaa keessatti argamaniin tokko tokkoo isaanii hiikuun fayyadama afaanii qabiyyee dhihaate keessa jiru,akkaataa barreessaan ergaa dabarsuu barbaadeen hariiroo barreeffamichaafi eenyummaa qooddataan walqabsiisuun kan qaacceeffamaniidha.

Akka ragaan mala funaansa ragaalee sakatta'a dookimantii yookaan asoosama qorannichaaf filame ibsutti,qabiyyeewwan ragaa asoosamichaa bakka lamatti qoodamuun kan dhihaataniidha. Innis fayyadama afaanii kana fayyadama jechootaa kanneen jechoota moggoo,faallaa, galumsaa, safuu, akkasumas, kanneen fayyadama afaanii jedhaman keessaa malleen dubbii, mammaaksota adda baasuun erga tarreessamanii booda qabiyyeewwan qaaccessa keessatti argaman kanneen akka safuu hawaasaatiin, amala gadhee balaaleffachuu, gaddaafi roorroo mul'isuu, hakuuccaafi dhiibbaa

uummatarra gahaa jiru qabiyyeewwanfayyadamaafaanii kitaabichaa keessatti argaman akkaataa isaan yaada dabarsaniin duraa duuba isaa eeguun qaacceffamaniiru.

4.2Fayyadama Afaanii

Ogbarruu barreeffamaa keessatti akkaataa afaan itti gargaaramnu fayyadama afaanii jedhama. Kunis, barreessaan tokko barruun isaa jaallatamaafi hawwataa akka ta’u yoo barbaade afaan inni gargaaramu murteessaadha. Kun ammoo, guddina ogbarruu Oromootiif gumaacha innigodhe hangana hinjedhamu. Kanaaf, barreessitoonni qabiyyee isaan irratti hunda’anii barreessaniifi fayyadamni afaanii isaan gargaaraman addatti eenyummaa qooddattootaa ibsuu danda’a. Haaluma kanaan, barreeffama asoosamaa keessatti fayyadama afaanii barreessaan gargaaramu kanneen akka filannoo jechootaa, malleen dubbii, mammaaksotaafi kan fakkaatan lafa kaa’uun nidanda’ama. Kanaaf, barreessaan tokko fayyadama afaanii qabiyyee isaan ofkeessatti hammatan waliin walqabsiisee barreessuutu irra jira. Kun kan gargaaru, dubbisaan barreeffama isaa dubbisu miira gaariin dubbisuu danada’a. Miira kana kan fiduuf jechoota barreessaan fayyadameedha.

Haaluma kanaan, asoosamni dhugaa hawaasa tokko kan calaqqisu ta’ee dhugaan hawaasichaa jechoota barreessaan gargaarameen kan ifatti bahuudha. Kunis bakka ifa hintaanetti mala dubbii fayyadamuun yaadicha caalaatti ifa akka ta’u godha.

4.3 Fayyadama Jechaa

Fayyadamni jechootaa ogbarruu barreeffamaa keessatti bifa al idileen osoo hintaane idileetiin kan dhihaataniidha. Jechoonni kun galmee jechootaa keessatti kanneen argamaniifi irra caalaan isaanii kanneen guyya guyyaan itti fayyadamaa oolluudha. Jechoonni akkasii kun ammoo, waaltina Afaan Oromoo keesstti gahee guddaa taphatu. Akkasumas, jechoonni kunneenis guddinaafi bilchina sammuu hawaasaaf bakka olaanaa qabu. Haaluma kanaan, fayyadama jechootaa karaa adda addaan ibsuun danadama. Haata’u malee, xiyyeeffannaan qorannoo kanaa fayyadama jechootaa kanneen asoosama Aarsaakeessatti caalmaan argamaniidha. Isaan kanas, jechoota filatamoo barreessaan karaa adda addaan gargaarame akkaataa hiika irra keessaafi dhokataa isaan dabarsan irratti hundaa’uun jechoota kanneen akka: jechoota moggoo, faallaa jechootaa,

jechoota galumsaa, jechoota safuu, jechamoota, akkaataa garaagaraan himootas ta'e barreeffama asoosamichaa keessatti dhimma bahamaniin xiyyeeffannoo hiikaafi dhaamsa isaan dabarsuu barbaadaniin irratti hundaa'uun armaan gadiitti hiika itti kennuun qaacceffamaniiru.

4.3.1 Jechoota Faallaa

Jechoonni faallaa walitti dhufeenya jechootaaakkaataa hima keessatti galuun ergaa yookaan dhaamsa barbaadame dabarsuu danda'een kan dhihaateedha. Haaluma kanaan, jechoota faallaa kanatti gargaaramuun akkaataa isaan dhaamsa dabarsan irratti hundaa'uun armaan gadiitti himoota keessatti akkaataa fuula kitaaba asoosamicha keessatti argamaniin tartiiba ittiin dhihaatan eeguun qaacefameera.

(1).

Fuula Himoota

- 17 Qaamni ishee *bahaa lixaa kaabaa kibbaa* har'as dhiigni handhuuraa dhiigaa hanga daangaan shaggar diiguurra taree dachee ilmaan Tuulamaa nyaachuun Amboo dhiibuun ga'uuf karaa jalqabeera.
- 18 Ofijaan Lammii gumgumaa “Shaggar keenya, *ifa guyyaafidukkana halkanii* keessa fuula hedduu qabdaam. Mana jireenyaa citaa silaa keessaa *sagalee* harmee dukkana keessaan na dhageessifte; dimimmisawaafi dhimmisaan manneetii magaalattii irra guddaan abbaa qe'ee irraa baqatu keessaa harca'ee kan hafe dhibamaa manneen kanneen horteen abbaa qe'ee keessa jiraatu mii? Shaggar'' jedhe.
- 19 Dhiibbaa *gara jabeessaangara laafessi* sirraa buqqa'eefi, manneetii ijaaramanii gandoota magaalatti ganda magaala warra adii fakkeessan babbareedoo faayamaa seenaan fokkatoo borii seenaas, shaggar hin dhabdu.
- 322 Shaggar biyya *bareedduu, dandeessuu, jabaa, laafaa, hamaa, hamataa, jibbaa, jaallataa, yakkaa, yakkamaa, kennaa, doqnaa, dandeessuu, abbaa irree*, gara jabeessaafi dadhabaa eeyyeen bareedduu waa mara dandeessuu abbaa qe'ee ganamaa dadhabee gante malee karaa hedduun iddoo hundaa itti yaa'ee hunduu kan irra jiraatu, ...jedhe Ofijaan

Lakkoofsa (1) fuula 17 keessatti wanti hubatamu jechoonni *bahaa lixaa, kaabaa kibbaa* jedhaman jechoota fallaa walii ta'uu isaaniiti. Kunis, kallattii arfan agarsiisuuf kan dhihaateedha. Xiyyeeffannaan barreessaa garuu, dhiigni uummata Oromoo daangaa hundaanuu lola'aa jiraachuu isaafi dachee ishee hunda fudhachuun jalqabuu isaa ibsuufi. Kanaaf, jechoonni faallaan dhihaatan kun ilmaan booranaa ilmaan baareentuu, maccaafi tuulamaa kanneen kallattii hundaanuu jiran keessatti hanga daangaa shaggariin diigurra darbee uummata ishee miidhuun Amboo bira gahuu isaa kan ibsuuf galeedha.

Lakkoofsa (1)fuula kitaabicha irraa 18 jalatti, jechoonni ifa dukkana, halkan guyyaa jedhaman faallaa waliiti. Faallummaan isaanii keessatti ergaan isaan baatantu jira. Kunis, fuula hedduutu jira yeroo jedhu gurraacha adii haamaa hamataa,xinnaa guddaa hiyyeessa soorssaafi kan fakkaatan kan keessatti argaman ta'ee manneetiin dimimmisawaa dhimmisoo kan jedhe ammoo bakka jireenyaa ilmaan abbaa qe'ee, hambaa kan warra dureeyyoota ofiin jedhan dhuunfamee, hiyyeessi halkaniifi guyyaa keessatti gidiraafi miidhama argu yoo ta'u, kun dukkana halkanii keessa fuula baay'ee qabda isa jedhuuf deebii ta'a. Ifa guyyaa keessa kan jedhuuf ammoo, jarreen lafa abbaa qe'ee irratti ofii ifanii jiraatan jechuu isaati. Kanaaf, jechoonni kunneen walii isaaniif faallaa haata'aniyyuu malee, yaadni isaan dabarsuu barbaadan hakuucamuu uummata abbaa qe'ee Oromoo kan ta'e warra natu caalaatiin dhuunfatamuu isaa agarsiisa.

Gama dinagdeen yoo ilaallu ammoo, uummanni Oromoo dinagdeen gadi bu'aa jiruufi lafti isaalle saamamaa kan jiruufi mirga abbaa biyyummaa sarbamee mana citaa gadadoo keessa jiru keessattuu haala nama cinqu keessa jiraachuu isaati. Kun ammoo, ammayyuu ittifufee jiraachuu isaati. Kunis, dhiibbaan jiraachuu isaa hubatama.. Kunis, Finfinneen magaalaa walqunnamistuu invasteerota alaafi keessaa jedhamtu keessa abbaa biyyaa Oromoon keessatti dhalatee guddate keessa dhiibbaa dinagdeefi hakuuccaa mirga lammummaan akka dagaagu ta'uu isaati. Kun ammoo, dhiibbaa dinagdee fide.

Lakkoofsa (1) fuula 19 keessatti jechoonni gara jabeessaafi gara laafessa, babbareedoofi fokkato kanneen jedhan jechoota faallaati. Hiikni isaanis, kan namaa hinnaane, kan haamaa namatti yaadu, gara laafessi ammoo, kan garaa laafu, arjaa ta'e jechuudha. Kunis, dhiibbaa gara jabeessaan gara laafessi sirraa buqqa'ee yoo jedhu, mootummaa abba irree, gara laafessi ammoo, uummata abbaa biyyaa Oromoo lafa isarraa buqqa'aa jiru jechuu

isaati. Babbareedoo seenaa fokkatoo kan jedhu ammoo, Shaggar bareedduu taatuuyyuu seenaan isheen gonfataa jirtu immoo, gadhee kan lammii ishee gansiisu jechuudha. Kanaaf, xiyyeeffannoon barreessaa jechoota faallaan qabee yaada gara fuulduraatti seenaa hinmalleen shaggar lammii ishee ganuu dandeessi shakkii jedhu qabaachuu isaati.

Gama siyaasaan yoo ilaalle, dhiibbaa gara jabeessaa kan jedhu mootummaa abbaa irree kan uummata dararaa jiru, kan qe'ee abbaa biyyaa gadhisiisaa jiru, kan dhiiga lammii Oromoo bakka hundaa dhangalaasaa jiruufi mirga abbaa biyyummaa molqaa jiraachuu isaa kun ammoo, garajabina isaa ibsa. Gara laafessi ammoo, uummata abbaa biyyaa Oromoo kan ta'e gara laafummaa isaatiin hanga qe'ee isaa gara jabeessaaf gadhiisee deemuutti jiru, garajabeessi ammoo kan kana godhu babal'ifannaa lafaafi hacuuccaa uumtarraan gahuuti.

Gama seenaan yoo ilaalamu, ammoo, seenaan namaafi biyya tokkoof waan murteesaa ta'eedha. Kunis, garajabummaan garalaafessa irratti baay'achaa dhufuun isaa biyyattiin garafuulduraatti seenaa gadhee malee seenaa gaarii dhalootaaf keessu hinqabaattu. Kun biyya seenaa hinqabneefi lammii seenaahinqabne taatee akka haftu godha.

Hima fuula 322 keessatti akkaataa jechoonni itti hiriiraniifi ergaa dabarsan yoo ilaallu, jechoonni kan akka *jabaa laafaa, jibbaa jaallataa kennaa doqnaa* jechuun himicha keessa walfaana hiriiran jechoota faallaa walii yemmuu ta'an, jabaan cimaa dha, laafaan kan hinjabaanne, kennaan kan arjaa ta'e yoo ta'u, doqnaan ammoo kan harki hinhixanne jechuudha. Kun kan agarsiisu, namoota amala garaagaraafi dalagaa adda addaa qaban kan Finfinneen dadhabbii malee keessumsiistuu jechuudha. Barreessaanis Shaggariin akka isheen waan hundaa dandeessuutti lammii ishee ganamaaf ammoo, iddoo dhabaajirtu ta'uu ishee ibsuuf gargaarame. Xiyyeeffannoon barreessichaa jechoota faallaa ta'anitti gargaaramee ergaa waa mara danda'uu kan jedhu dabarsa.

Walumaa galatti, yaada kanarraa kan hubatamu dhiibbaafi ajjeechaan ilmaan abbaa qe'ee kan ta'e Oromoo kallattii maraanuu jiraachuu isaa kan agarsiisuudha. Kun kan agarsiisu dhiibbaan siyaasaa jiraachuu isaati.

4.3.2Jechoota Moggoo

Moggoo jechuun jechoota hiika wafakkaataa qaban kan agarsiisaniidha. Moggummaan kunis kan walitti dhihaatan malee guutummaatti tokko ta'uu hin danda'an. Addunyaa (2014:112) O'Grady (1996:234) wabeeffachuun akka ibsetti,

“Synonyms are words or expresions that have the same meaning in some contexts. Although , it is easy to think of contexts words have the same meaning and there are alsocontexts in which their meanings diverge at least slightly.” Jedhe.

Yaadni kun akka mul'isutti jechoonni hiika walfakkii qaban waan hundaan tokko ta'uu akka hindandeenye agarsiisa. Haaluma kanaan, jechoota galumsa tokko keessatti hiika walfakkii qabaatan iyyuu, unkaan jechoota sanaa tokko miti. Haaluma kanaan, jechoonni himoota gadii keessatti argamanis akkaataa ibsameen kan hiika yookaan ergaa dabarsaniidha.

(2).

Fuula	Himoota Jechoota Moggoo Qaban
35	Guyyaa waliin oolanii hanga dhihutti waliin wuskii <i>hiriyaandhuganii koodeen</i> garaa isaa konkolaataa keessa taa'ee harka isaatti gilaavii uffachuu itti ka'ee yeroo inni ol galu waraane ajjeese
315	Dhara raasee hidda sobaa hundee dhaa hollachisee...
320	“Gooftaan jaalalaa <i>bona hongee</i> keessa dumeessa malee roobsee, lolaa jaalalaan <i>dukkana gannaa</i> keessa ifa biiftuu birraa baasee ifa jaalalaan akka kan koo naaf fidu abbaan koo natti himeera” jedhe Ofijaan.

Lakkoofsa (2) fuula 35 olii keessatti ammoo, jechoota *hiriyaafi koodee* jedhaman waliif moggooti. Hiriya jechuun namoota walitti siqan kan wal jaallatan yoo ta'u, koodeen ammoo hiriya waljaallatan kan icciitii walii himan garaa keessaan waljaallatan hiika jedhu qaba. Akka galumsa himicha keessaan ammoo, hiriyummaan dhuganii, akkaataa walitti siqaniin, akka wal hiriyoamaniin, koodee garaa yemmuu jedhu ammoo, kan baay'ee wal amananiidha. Akka barreeffamicha keessaan ammoo, namoonni akkasii yeroo shira walirratti yaadan argamu. Kunis, dhimma taayitaafi garaaf jecha koodeen illee akka wal galaafatamuu danda'u ergaa jedhu dabarsa. Kanaaf, namoonni garaafi

dantaa mataa isaaniif bitaman lubbuu namaaf dhimma kan hin godhanne jiraachuu isaanii agarsiisa.

Gama hawaasummaan yemmuu xiinxalamu, waliin jireenya hawaasummaa keessatti namoonni waliif yaadu, waldanda’u, walgargaaru, sana darbeeyyuu walfiroomfatu. Haata’u malee, akka yaada barreessaa kanaatti namoonni taayitaa irra jiran lammiif osoo hin taane garaaf warri bitaman, kanneen isaan irra gadi jiran tuffachuu, hachuucuu fi shira itti yaaduutu mul’ata. Kanaaf, namoonni qabeenyaafi taayitaaf jecha dhiiga isaanii illee deebisanii dhugantu mul’ata. Kana hubachisuuf jecha barreessaan jechoota akkasiitti kan gargaarame.

Lakkoofsa (2) fuula 315 jalatti dhihaateen, jechootni *dhara, soba* jedhaman jechoota walfakkiiti. Hiikni jechoota kanaas waan dhugaa hintaane agarsiisu. Karaabiraas jechoonni kun jechoota arguu, qaqqabuu, hindanda’amneedha. Kunis, qooddataan Ofijaan ragaa sobaan hidhaa umurii guutuun itti murtaa’us mana hidhaatii miliqee gidiraa baay’ee keessa darbuun dhumarratti poolistoota isa barbaadan hundatti lafa inni jiruufi akka inni soba isaanii mo’e itti hime gaabbisiise. Sanarraa ka’eetu jechoota kana barreessaan kan gargame. Kanaaf, jechoota akkasii barreessaan fayyadamuun isaa dubbistoonni asoosama kanaa karaa adda addaan akka xiinxalan godha.

Lakkoofsa (2) fuula 320 keessatti jechoota *bona hongee, dukkana ganna ifa biiftuufi birraa* kan jedhan jechoota walfakkiif barreessaanitti gargaarame yoo ta’an, hiikni jechoota kanaa guutummaan guututti tokko ta’uu baatus, walitti siqa. Haata’u malee, barreessaan barreeffama asoosama kanaa jechoota kanatti gargaaramuun ergaa inni dabarsuu barbaade olaantummaafi jaalala waaqni Ofijaanitti agarsiiseedha. Kunis bona hongee keessa dumeessa malee roobuun, jaalalaan, dukkana gannaa keessa ifa baasuun jaalallee inni barbaadu akkanni kenneefi agarsiisa. Kana jechuun waaqni Ofijaaniin waan jaallatuuf Oromee intala sabboontuu, aadaafi seenaa ishee kabajju eenyummaa ishee kabachistu sana kenneef.

Gama amantiin yemmuu ilaallu ammoo, olaantummaan waaqaa kan mul’atuudha. Kunis, waan hundaa gochuu danda’uu isaati. Dukkana keessa ifa baasuufi bona hongee keessabokkaa roobsuun waan hundumaa isaaf danda’amuu isaa agarsiisa. Kunis kan agarsiisu, waaqni kana hundaa godhee akka Ofijaaniif jaalallee fiduuf waan amanuuf.

Karaa biraa ammoo, barreessaan kun barreeffama isaa kana keessatti amantii prooteestaantii bakka garaagaraatti nikaasa. Kun kan agarsiisu barreessichi amantii kamiin akka hordofullee nutti agarsiisa. Kana malees, amantiin kun baayi'naan kan babal'atu gara lixa Oromiyaatti. Achumaan egaa barreessichi nama naannawaa kamii akka a'e tilmaamuun nama hindhibu.

4.3.3 Jechoota Galumsaa

Jechoonni himoota adda addaa keessa galuun hiika yookaan ergaa dabarsuu danda'u. Haaluma kanaan, asoosama kana keessatti barreessaan jechoota bifa garaagaraan himaafi barreeffama keessatti akkaataa qabiyyee ergaa dabarsuu danda'uun armaan gadiitti qaacceffameera.

(3).

Fuula	Himoota Jechoota Galumsaa Qabatan
27	Hanga murtoo Ofijaan dhageessutti Hundarraatti lubbuun <i>guraaramte</i>
56	Ofijaan mana hidhaa keessatti imimmaan lolaasaa imimmaan booreen dorroobe. imimmaan gaabbii irraa ulfaaye.
106	Ofijaan <i>utubaa jireenya</i> keenyaati. Nuun jiraachisuuf jecha barnoota isaa yuunivarsiitii waggaa xumuraa irraa dhiisee dhagaa baatee hojii guyyaan nuun barsiisaa ture...

Lakoofsa (3) fuula 2 keessatti barreessaan jecha guraaramte jedhu kana hima keessatti gargaaramuun miira ittiin sammuu namaa keessatti hiika laatu godha. Akka galumsa himichaatti ammoo, garmalee ciinqamuun lubbuu bahi gali irra jiraachuu ishee agarsiisuuf jecha barreessichi gargaarame. Kunis, gochaawwan dhaddachi yeroo sanatti raawwatu irraan ka'uun jecha kana fayyadame kanaaf, barreessichi jechoota ergaa akkasii dabarsaniif malli itti filate gaariidha.

Lakkoofsa (3) fuula 56 keessatti jechi dorroobuu jedhu horiif jedhama. Ulfaa'uun ammoo, namaaf jedhama. Hima lachanu keessatti imimmaan kan jedhuuf dorroobeefi ulfaaye kan jedhuun walbira qabuun dhiheesse. Hiikni isaanii lammanuu bokokuu yookaan dhiita'uu kan jedhuuf hiika ta'a. Yaadni barreessaa dabarsuu barbaade garuu, imimmaan booreen keessatti baay'ate kan jedhuufi imimmaan gaabbiin keessa guute

jechuudha. Akka barreessaan ergaa dabarfachuu barbaade nama baay'ee miidhama keessa jiru, roorroo keessa jiru, kan keessa isaatti haadhaa qabatee jiru ergaa jedhu dabarse.

Lakkoofsa (3) fuula 106 jalatti agarru himni kun yaadaan walunata. Kunis, inni tokko isa tokko kan ibsuudha. Utubaa muka mana gidduu keessaan dhaabachuun manicha utubee madaallii eeguudha. Mukni kunis, qajeelaa kan humna irra keessa danda'u ta'uu qaba. Kanaaf, utubaa jireenyaa jechuun kan mana sanaaf murteessaa,wiirtuu jireenyaaf bu'uura ta'eedha. Akka barreeffamichaatti Ofijaan aarsaa obbolota isaaf godhee jireenya isaanii moo'aa ture Obboloota isaaf akka abbaafi haadhaatti taheeti kan jiraachi isaanii ture. Dhagaa baatee hojii guyyaa hojjechuun isaa ammoo, wanta ulfaatu hundaa danda'ee obsee jiraachuu isaati. Barreessichi jireenya ulfaataa obsa ficcisiisaa ta'e ittiin ibsuuf kan gargaarame walumaa gala utubaa jireenyaa jechuun wiirtuu jireenya kan murteessaa ta'e jechuuf gargaarame. Walumaagalatti, utubaan mana tokko dhaabuuf murteessaa akkuma ta'e biyyi tokkos ofdandeessee dhaabbachuuf abbaan biyyaa ishee barbaachisa.

4.3.4 Jechoota Safuu

Jechoota safuu ta'an kan hawaasa Oromoo biratti lagu ta'aniidha. Fayyadamuun hinbarbaachisu. Fakkeenyaaf, 'Tolaan dhuufuu dhuufe' jechuu irra,'Tolaan afuura baafate'yoo jedhame irra caalaatti kan hawaasa biratti safuu eeggate ta'a. Haaluma kanaan, jechoota safuu ta'an kan barreessaan asoosama 'Aarsaa' keessatti dhimma bahe akka armaan gadiitti qaaccefameera.

(4).	Fuula	Himoota Jechoota Safuu qaban
21	Akka wadala harree dhaltuu yaabee haajaa isaa fixatee bu'e sana	
210	Bineensi isa nyaate hanga udaan hagutti eegnee bobbaasaa keessatti Ofijaaniin barbaaduu malee wanti nu hafu hin jiru.	
355	Abjuu keessa seenteetii edaa kan manatti ibiddi isin qabsiistan hanga inni saphii kee qabachuuf jedhutti kan hadoodde jedhe Obbo Fedhasaan Obbo Galaaniin.	

Lakkoofsa (4) fuula 21,210,355 keessatti wadalli harree dhaltuu yaabee haajaa fixate, bineensi isa nyaate udaan aguutti, saphii kee qabatutti jedhan jechoota barreessaan fayyadameedha. Kunneen ammoo, akka safuu yookaan laguutti ilaalamu.

Gama safuu hawaasaa eeguutiitiin, yoo ilaalame hawaasni Oromoo aadaa duudhaa, amantii, safuu mataa isaa qabuudha. Kanaaf, barreeffama kana keessatti jechoonni akkasii hawaasicha biratti akka laguutti fudhatamu waan ta'eef, barreessaan jechoota kanatti fayyadamuun isaa akka hanqinaatti fudhatama. Sababni isaa fayyadamni isaa kan hawaasichaan walqabatuudha.

4.3.5 Jechamoota

Jechamni jechoota adda addaa lama kan uumamuufi jechoota qindaa'an keessaa jechoota hiika addaa qabatee yaada addaafi dubbiin kan ibsamu fayyadama afaaniiti. Kana ilaachisee, Addunyaa (2014:122) akka ibsetti, "Jechamni jechoota, gaaleewwaniifi ciroowwan ergaa haala idilee keessatti qabaniin alatti ergaa biraa dabarsuuf fayyaduu danda'u. baay'een jechamoota Afaan Oromoo ergaa dhuunfaatti jechoonni walitti dhufan qabanirraa adda. Jechamoota kana hubachuufis beekumsa aadaafi afaanichaa qabaachuun barbaachisaadha." Haaluma kanaan, jechamoonni odeeffannoo kitaaba asoosama 'Aarsaa' jedhu keessatti argaman qabiyyeewwan adda addaa irratti xiyyeeffatu. Kunis, sodaa, roorroofi hadhaa akkasumas, ciinqii, injifannoo kan agarsiisaniidha.

(5)

Fuula Himoota Jechamni Keessa Jiru

- 28 Obbo Fedhasaan eeboo arrabaa Latii keessa dhaabe.
- 31 Ofijaan ayyaantuchatti sodaa gootaan itti siqe
- 37 Keessi isaa cinqii ulfaayee miixate.
- 218 Harka harka namatti jechuurra darbee miilla miilla namatti jedha
- 269 Ani nama lafee gatu miti. Jedhe Ofijaan.

Lakkoofsa (5) fuula 28 keessatti jechama eeboo arrabaa jedhu argina. Kunis, eeboon nama waraanuuf yoo ta'u arrabni ammoo, waa dhandhamuuf gargaara. Kanaaf, arrabni qara qabaatee nama hin waraanu. Garuu, barreeffamicha akkaataa barreessaan ergaa dabarfachuu barbaaduun dhiheesse. Kana jechuun, dubbii garmalee nama tuqu, madeessuu kan arraba ta'e jechuudha. Yeroo baay'ee hawaasa biratti nibeekama. Kanas

barreessichi kan itti gargaarame waajjira keessatti akkaataa obbo Fedhsaan Obbo Latii jechaan waraane agarsiisuuf jechuudha. Kunis jarri lamaan waajjira tokko keessa kan hojjetaniifi Obbo Fedhasaan Obbo Latiitti kan inaafta taayitaa irraa fudhachuuf oliifi gadi jedhuudha. Yaroo baay'ee dubbiin waliin dubbatan waldarba/wal hinunatu. Kanarraan kan ka'e, jechama kanaan waltuqan. Barreessaanis kana irraan ka'eetu jechama kana akka dabarsuuf kan gargaarame.

Lakkoofsa (5) fuula 31 keessatti sodaa gootaa kan jedhu garee jechaa keessaa jechama jalatti ramadama. Kun ammoo, ergaa sodaa garmalee nama sodaachisu hiika jedhu qaba. Kana yemmuu jedhu sodaan bifa garaagaraa qaba. Sodaa gootaa yemmuu jedhu garuu, gootni silumayyuu goota. Wanti gootni sodaatu kan akkamiiti? Sodaa salphaa miti. Kanaaf, waan garmalee nama sodaachisuuf sodaa gootaa' jedhee gargaarame. Yemmuu asoosamichaan walqabsiisnu ammoo, Ofijaan yemmuu Ayyaantuun itti dubbatu garmalee sodaatee ture. Walii isaa wallaalee baay'ee yaadda'e, garmalee cinqame gootummaan isaa sodaan guutame. As keessatti wanti arginu sodaan garmalee keessa ofii cinqu jiraachuu isaa argina. Kunis, afuurri nama sodaachisuu isaati.

Lakkoofsa (5) fuula 37 keessatti jechamni *cinquii ulfaayee miixate* jechu ciinqamni wanta hinqabatamneedha; kan hin argamneedhas, ulfaa'uufi miixachuun dhiiraaf osoo hin taane dubartiif jedhama. Haata'u malee, ta'ii kana yemmuu duubatti ilaallu dubartiin ulfaa ishee keessatti yaaddoofi dhukkubii argitu hanga ji'a sagal gahutti nirakkatti; yeroonisaa gahee yoo miixattu ammoo, ciinqii du'aafi jireenya gidduutu ittita'a. Kanaaf, barreessaan kun haala qooddataa kanaa yemmuu ibsu mira inni garmalee cinquii keessa isaa keessaa baasuu hindandeenye, kan garmalee gidiraa itti argaa jiru ta'uu isaa ibse.

Lakkoofsa (5) fuula 218 keessatti gaaleen jechama *harka harka namatti jedha* kan jechu nama nuffisiisa jechuu yoo ta'u, *miilla miilla namatti jedha* jechuun ammoo, jecha hinbaramne yoo ta'eyyuu nama nuffisiisuu irra darbee garmalee haadhawaa hiika jechu qaba. Akka yaada barreessaan barreeffama isaa keessatti ibsuu yaaletti gochaan uummata Irratti raawwatamaa jiru kan dhaabbachuu hindandeenyeefi garmalee kan uummatatti hadhaa'e, kan roorroon itti hammaate, akka hawaasaafi qotee bulaan ka'u godhe waan ta'eef, obsee dadhabee ciinca'e. Dhuma dhabee miilla miilla itti jedhe. Kan jedhuun yaada isaa dabarse.

Gama siyaasaan yoo ilaallu siyaasni biyyattii yeroo ammaa kana kan mul'atu, walqixxummaan mirga namaa sarbuun, ajechaafi hacuuccaan ittifufuu, natu caalaatiin olaantummaa mul'isuun dhiibbaa uummata abbaa qe'eerratti geessisuudha.

Gama walitti dhufeenya hawaasaatiin roorroofi hacuuccaan baay'achuun isaa sabaafi saba gidduu waliigalteen akka hinjiraanne godha. Uummanni hacuucamaan roorroo akka kaasu godha.

Gama dinagdeen hawaasni lafaafi lubbuun isaa fudhatamaa jiru kun dhiibba dinagdeetiin saaxilama karaa irratti bahuutu dhufa. Kun immoo, dhiibbaa gama dinagdeen daran irrann gaha. Kanaaf, gochaan akkasii kun uummata abbaa qe'ee ganamaa waan itti hammaatee keessa isaa waadaa jiru kun roorroo akka kaasu ta'eera. Nagahe jechaa jiraachuu isaati.

Lakkoofsa (5) fuula 269 keessatti ammoo, ani nama lafee gatu miti. Jedhu keessatti jechoonni lafeefi gatu jedhan jechama ta'u, lafee jechuun qaama keessaa isa cimaafi isa bu'uuraati namni lafee namaan kakate waan cimaa jedhe jechuudha. Amaanaadha. Kanaaf *nama lafee gatu miti* jechuun nama sanyii balleessu miti, waadaa cabsu miti hiika jedhu qaba. Akka yaada barreeffamichaatti ammoo, lafee gatu isa jedhu lammii ofii ganuu, fira irraanfachuu hiika jedhuuf gargaarame. Haaluma kanaan, Oromoon nama lafee hinganne ta'u isaafi amaanaa eegu isaa barreeffamichi kan barsiisuudha. Qooddataan yaada kana gargaarame nama aadaafi safuu isaa eegu ta'uu isaahubatame.

Walumaa galatti, jechamoonni barreessaan barreeffama isaa keessatti armaan oliitti ibsaman yaadota yookaan ergaa sanyummaa, injifannoo, sodaa, yaaddoo, roorroofi injifannoo akkaataa agarsiisaniin ibsamniiru. Isaan kanas, eenyummaa qooddataan walqabsiisuun jechamoonni barreessichi itti gargaarame dhugummaan hawaasa keessatti jiraachuu isaa nimirkaneeessa

4.4 Fayyadama Malleen Dubbii

Asoosama 'Aarsaa' keessatti dubbiiwwan qolaa adda addaa kunneen tajaajila garaagaraaf dhimma bahamanii jiru. Dubbiiwwan qolaa kunneen faayidaa maalii asoosamicha keessatti akka qaban armaan gadiitti qaaceffamaniiru. Kana jechuun gama kallattii kanaanqabiyyee ergaa dabarsuu barbaadan sanaatiin kan dhihataniidha. Gosoonni mala

dubbii barreeffamni asoosamaa kanatti dhimmoota garaagaraa kanneen akka gadda, gammachuu, aarii, garajabina, hakuuccaafi roorroo, ilaalcha olaantummaa, aadaa, duudhaafi k.k.f agarsiisuu danda'aniin ibsamaniiru. Maloonni kunis,akkasaa, iddeessa, arbeessuu, nameessa, eemiti, ebalummaa, fakkoommii fa'i. Malleen dubbii kanas tokko tokkoon akkaataa isaan ergaa dabarsaniin himootaafi fuula kitaaba asoosamicha keessatti argaman eeruun armaan gadiitti duraa duubaan qaaceffamaniiru.

4.4.1Akkasaa

Akkasaan jechoota akkaafi fakkaata jedhaman gargaaramee wantoota lama walbira qabee kan ibsuudha. Haaluma kanaan, barreeffamni asoosama kanaa mala dubbii akkasaatti fayydamuun,barreessichi kitaaba isaa keessatti yaadni isaa maal akka fakkaatuufi ergaa dabarsuu barbaade agarsiisa.

(6).

Fuula	Himoota Malleen Dubbii akkasaa
4	Akka bofaa haxxee akka bullaallaa garraamii taa'aa isa jedhu Hundarraan balaaleffatte
17	Dhiigni ilmaan Booranaa Baarentuu lola'e dhiigni ilmaan Amboo lola'u akka lolaa magaalattii biyya Jaappaan Fokoshimaa waa mara irra jiru haree sanaa waan Shaggar ofitti hartu haree galaana dhiigaa Oromiyaatti darbuun isaa yoo ooluu baate
20	Ilkee aannanii yeroon raafamee maatiin yeroon irraa buqqisuuf dhibaa'e akka fedhetti walirratti biqilees guddina walgatee guddate dardara, dargaggoo, abbaasimboo hidhii gidduu ilkee jajallatee sinboo dhorkate shaggariin fakkeessaniiru
56	Buddeenni mana adabaa buddeena lafa gammoojjiin dhaane goggoogse fakkaatu
265	Intala morma alangaa roobii, mudhiin mar'immaan qeerrensaa qaamni mudhii gadii qurxummii dolfiinii jedhamu fakkaatu
294	Addis Ababaan faayamaa jirtu saanduqa reefaa itti fakkaatte.

Lakkoofsa (6) fuula 4 keessatti waa lama argu dandeenya: mala dubbiiif mammaaksa. Gama mala dubbii isaatiin akkeeffamee dhihaachuusaa, gama mammaaksa isaatiin ammoo, tooftaa agarsiisa. Karaa biraan ammoo, bofaafi simbiraan qabee ergaa dabarfachuu barbaadeetu jira. Kunis bofti uumamaan haxxeef, hiddaa, summaa'aa yoo ta'u, bulaallaan ammoo, gaariifi barbaade haxxummaa akka bofaan garraamumman gugeen akkeeffame kun uummata hakuucamaa jiruuf kanaan booda hinta'u. obsaafi

callisni nigaha. Kanaaf, yaada bifa mammaaksaan dhihaate kana hinfudhannu faallaa isaatiin deemuutu irra jira yaada jedhu ofkeessatti qaba.

Lakkoofsa (6) fuula 17 keessatti barreeffamni kun dhiiga uummata Oromoo kallattii Garaagaraan dhangala'aa jiru, lolaa magaalaa biyya Jaappaan Fokoshimaan waa mara ofitti haree sanaan walqabsiisamee dhihaate. Barreessaan kunis, gochaa gara jabinaa Shaggar lubbuu uummata ishee irraan gahaa jirtu lolaa Jaappaaniin walqabsiisee ibse. Kunis, baay'ina dhiiga uummata ishee dhangala'eefii dhangala'aa jiru garmalee ta'uu isaa ibsuuf lolaa Jaappaaniin walfakkeessee dhiheesse. Kunis Jaappaan waa mara ofitti harte sana, shaggaris isa waa mara ofitti harte lolaa dhiiga Oromiyaatti naquun ishee hin oolu. Yaada jedhu ofkeessaa qaba.

Lakkoofsa (6) fuula 20 keessatti ammoo, shaggariin ilkee aannanii yeroo isaatti raafamee hinbuqqaane, kan jajallatee guddina walgate dargaggeessa abbaa simboo miidhagina dhorkateen walfakkeessee dhiheesse. Kanas, ilkaan jabaa kan waa caccabsu, kutu, ciniinuuf gargaara. ilkee aannanii kan jedhu ammoo adii miidhagaa kan ta'eedha. Yeroo rarra'etti hin buqqifamu taan jajallatee guddata faayidaa duratti sirriitti kennuu danda'u kennuu dhiisuu danda'a. Haala kanaan, yaadni barreeffamicha irraa hubatamu wanti yeroo isaatti fala itti hinkennamne booda deemee deemee gufuun itti baay'atee hidhaa walxaxaa guddaa keessa nama galchuu danda'a.

lakkoofsa (6) fuula 56 jalatti akkuma dhihaatetti laftigommoojjiin dhaane kan babbaqaqe garmalee gogee jechuudha. Buddeenaan yoo fakkeeffame ammoo, buddeenni sun goggoogee garmalee qoshoorate jechuudha. Kanaaf, barreessaan wantoota lamaanwalfakkeessuun dhiheesseera. Akkasumas, buddeena mana hidhaa keessatti nyaatamu goggogaafi kan caccabe tahuu isaa ibsuuf jecha kan lafa gammoojjiin dhaane jedhee olkaasee dubbate. Kana malees, lafaafibuddeena walbira qabuun waldorgomsiisee dhiheesse. Kunis, maal nutti agarsiisa yeroo sanatti hidhamtootaaf nyaata sirrii osoo hin taane kan isaan miidhuufi ajjeesuu danda'uutu itti kennama jechuudha.

Biyya keenya keessatti manni hidhaa baay'een jiru. Isaan kunis: kan yakkamttoonnni ajjeechaa, siyaasaa, hannaafi saamicha, dhimmoota waldhabdee garaagaraa itti hidhaman adda adda. akkasumas jaruma kana keessaa abbaan qabeenyaafi sooreyyiin warra

hiyyeessaafi waa hinqabne bakki isaa adda adda. kanaaf ofijaan bakka inni itti hidhame sun bakka ilmaan hiyyeessaa itti hidhamaniidha. Kunis nyaanni isaanii akkuma barreessaan kaa'etti waan dhala namaaf kennamu utuu hintaane kan adabbiif kennamuudha. Warra sooreyyiifi abbaa qabeenyaa ta'aniif ammoo, kunuunsa gahaatu godhamaaf. Kana irraan kan ka'e, buddeena lafa gommoojjiin dhaane waliin walfakkeessee kan dhiheesse. Kana irraa wanti hubatamu namoota harka qalleeyyiifi hiyyeessotahacuuccaan irraan gahuu isaaniiti.

lakkofsa (6) fuula²⁶⁵ kessatti mala dubbii lamatu jira bakkasaafi akkasaati. Kunis himicha keessaa morma alangaa roobii, mudhiimar'immaan qeerreensaa kan jedhu bakkasaa yoo ta'u, qaam amudhii gadii ammoo, qurxummii dolfiniin kan akkeeffameedha. Haaluma kanaan, alangaan roobii kan gogaa roobii irraa hojjetame yoo ta'u, baay'ee jabaa, dheeraafi miidhagaa ta'ee, mar'imman qeerreensaa ammoo, kan keessatti galuufin qalloo ta'eedha. Qurxummiin dolfiin furdaa boca bareedaa qabu yoo ta'u qaama bareedaa mudhiigadiin fakkeeffamee dhihateedha. Kanaaf, ergaan barreessaa dabarsuu barbaade garuu, isheen bareedduu jabduu ta'uu isheeti.

Lakkoofsa (6) fuula 294 keessatti addis ababaan saanduqa reeffaan walfakkeeffamtee dhihaatte. Saanduqa reeffaa jechuun kan reeffaaf qophaahu, reeffa (nama lubbuun keessa hinjirre) kan keessa kaa'anii boolla keessatti awwaalamuudha. Akka yaada barreeffamichaatti ammoo, biyyattiin kan reeffonni itti guutan, kan duuti namootaa itti baay'ate, kan reeffonni keessa jiran biyyattiin namoota akka reeffaa ta'an qofaan akka keessa jiraatan yaada jedhu qaba. Kun miira barreessichi itti ibsateedha. Kanaaf, barreessaan saanduuqa reeffaan walfakkeessee waan gatii hin qabne reeffaan qixxee ta'e kan jedhu ibse.

4.4.2 Arbeessuu

Malleen dubbii kun kan waan tokko garmalee olkaasuun yookaan gadi buusuun kan dhihaatu yookaan gadi buusuun kan dhihaatu yemmuu ta'u fayyadama afaanii asoosama keessatti dhimma itti bahe. Barreeffama asoosama Aarsaa jedhu mala dubbii arbeessuu gargaarameera. Haaluma kanaan, asoosama 'Aarsaa' keessatti akkaataa hariiroo jechootaafi eenyummaa qooddattootaan akka armaan gadiitti qaacceffamaniiru:

(7).

Fuula	Himoota Mala dubbii Arbeessuu
33	Rooba haamaa samii dhimmisuu eegale.
102	Kakuun Ofijaaniifi Hundarraadhaan mana adabaatti yemmuu harka walqabanii waldubbisan fuula gadda dorroobeen isaan ilaalte
155	Ofijaan galaana dafqaa keessa akka ciseetti hollachaa
277	Mootumaan Oromiyaa yeroo hidhichi Fantaallee eegale eenyu akka ta'e yaadachuuf <i>farda yaadaa dudduubeen kortee</i> bira geesse
320	Jaalala onneen waraanamteef kana hubachuun hin ulfaatu

Lakkoofsa (7) fuula 33 irratti akka agarru, mala dubbii rooba haamaa samii dhimmiisu kan jedhan yaadota waliin deemani miti. Kunis roobni haamaan yeroo jedhamu, kan bakakkaafi qaqawweessa makatee, qilleensaafi bubbee cimaa nama sodaachisuufi mukkeen gamaa gamanati raasaa hangaasuu cimaan yeroo tokkotti lafa guyyaa fakkeessuun garmalee kan roobuudha. ta'ii kana keessatti ammoo, bishaan samiirraa bu'us imimmaan-- gurguddaa kan qabuudha. Yaadni barreessaan hima rooba haamaa samii dhimmisuu eegale jedhu keessatti yaadni 'samii dhimmisuu eegale' jedhu ammoo, yaada isa duraa kan faalleessuudha. Kunis, samii dhimmisu roobni haamaan ni dhimmisa osoo hintaane baay'isee kan roobuudha. Haata'umalee, samii dhimmisu yeroo jennu suuta kan roobu, bubbeefi qaqawweessa kan hin qabne kanaaf, haalli ta'iin kun raawwaate yemmuu ilaalamu yeroo Ofijaan Obbo Latii sobaan ajjeefta jedhamee shakkamuufi Obbo Fedhasaan ofii isaa ajjeesee awwaala nama ajjeefame kanaatti yoo hirmaatu *rooba haamaa samii dhimmiisuu eegale* . Kun kan agarsiisu waaqni namicha dhugaa qabu sanaaf boo'uu isaa agarsiisa.

Akka amantiitti Oromoon waaqni bakka ta'ii tokko ta'etti roobuun dhugaa mul'isuuf imimmaan isaa samii keessaa dhimmisa. Waaqni dhugaa dhokateef gadda cimaa mul'isuu isaa barreessaan bifa kanaan dabarsa.

Akkuma lakkofsa (7) fuula 102 keessaatti dorroobuun horiif ta'a. Kunis, hiika ulfaa'uu yookaan rimaa'uu jedhu nukenna. Fuula gadda dorroobeen yemmuu jedhu gaddi kan hin qabamne, hin argamneedha. Fuula gaddaan bokokeen, boo'uuf qophaa'e . yemmuu namniargu baay'ee kannama gaddisiisu. Fakkeenya kana keessatti yaadni bareessaan garuu, fuulli ishee gaddaan miidhamuu isaa agarsiisuudha. Kanaaf, barreessaan kun

waanhorii jedhamuunwalqabsiisee fayyadameedha. Kunis gadda guddaan kan utuu hin ba'iin nama keessatti rakkatu ittin ibsuuf jecha kana fayyadame.

Lakkoofsa(7) fuula 155 keessatti yaadni galaana dafqaa keessatti akka ciiseen kan jedhu yoo dafqameeyyuu amma galaanaa hinta'u. Haata'u malee, barreeffama kana keessatti akkaataa barreessaan itti ibse ilaaluuf garmalee olkaasee fakkiin waan ibsuu akka ka'u godhe. Akkaataa jechoota kana uumuuf gargaarame barreeffamichaaf miidhagina kenneeraaf. Ergaan dabarsuu barbaade ammoo, yaaddoo qabbaacuu isaa agarsiisa.

Lakkoofsa (7) fuula 277 keessatti 'yaadi' wanta hin agarre,hinqabatamneedha. Farda yaadaa kortee bira geesse. Yoo jedhu ammoo, yaadni fardi yaadaa hinjiru haata'umalee, akka daftee yaadattuuffarda koruu ishee hima. Haata'u malee, barreessaan kan jedhe waan tokko dafamee yaadatamuu isaa mala kana gargaarame. Kunis daftee yaadatte ergaa jedhu dabarse. Kunis yaada (qalbii) ishee ariitii fardaan walbira qabuun kan ibsuu danda'uun yaada isa jedhu fardaan walqabsiisuun

Lakkoofsa(7) fuula320keessatti jaalalli onnee qara qabaatee nama hin waraanu. Miidhaa nama irraan gahu irraan kan ka'e jaalalaan waraaname jedhama. Sababni isaa, jaalalli kanaa ol nama godha waan ta'eefi. Jaalala onneen waraanamte yemmuu jedhu jaalala cimaan qabamuu ishee ibsuuf kan barreessaan gargaarameedha. Jaalala cimaan qabamuu agarsiisa.

4.4.3 Nameessa

Fayyadama afaanii keessatti nameessi amala namootaa wantootaa fi lubbuqabeeyyii biroo kan kennuudha. Haaluma kanaan, amalli fayyadamni afaanii qabiyyee ergaa dabarsaniin, Kunis qabiyyee yaada isaan miidhagina,gadda, dabarsaniin akka armaan gadiitti duraaduubaan qaaceffamaniiru.

Fuula	Mala Dubbii Nameessaa
20	Dhiyoorra bareedinni kan fagaatus simboo uumamaan qabdu sanaan har'as harka hinlaanne. Shaggar
148	Gaddi bakka ishee dunuunfattee sagaleen Hundarraa ishee dammaqse.

(8). 191 Abbatu of mara jedhe bofti.

Lakkoofsa (8) fuula 20 keessatti gochaa harka kennuu kan raawwatu namadha. Haata'umalee, barreessichi Shaggariin akka namaatti taatee akka dhihaattu godheera. Haaluma kanaan, mala dubbii dhihaate kana keessatti harka hinlaanne kan jedhu jechama dha. Kunis, hiikahinmo'amne, hininjifatamne jedhu kenna. Gama barreeffamichaan yoo ilaalle ammoo, Shaggariin balleessuuf, waa mara ishee fudhachuuf yaalanis isheen yoomiyyuu eenyummaa ishee ganamaa qabattee bakka ishee ganamaa jirti.

Lakkoofsa (8) fuula 148 keessatti *gaddi* dunuunfatte jedhee akka waan nama taatetti gochaa namaa kennee dhiheesse. Haata'u malee, gaddi nama miti, akka namaatti taatee gochaa namni godhu gonfattee dhihaatte malee barreessaan bifa kanaan dhiheessuun isaa qalbii dubbistootaa dadammaqsuuf yaadeeti.

Lakkoofsa (8) fuula 191 keessatti hima mamaaksa bifa mala dubbiin dhihaate keessatti ammoo, yaadni isaa 'abbaatu ofmara' isa jedhu akka waan bofti jedheetti ta'ee dhihaate. Malli dubbii bifa mammaaksaan dhihaate kun ergaa mala abbaatu malata, kan abbaa baasu abbaatu beeka yaada jedhu ofkaassaa qaba. Haaluma kanaan, barreeffama kana irraa akka hubatamutti Oromoon kan isa baasuus hinbaasneenis adda baasee bekuutu irra jira. Namni biraa darbee hinbeekuuf, hin falmatuuf ergaa jedhuun kaa'eera.

4.4.4Fakkoommii

Fakkoommiin gosa mala dubbii ta'ee jechoota waan bal'aa ta'e tokko baka bu'anii ibsanitti gargaaramuun kan dhiheessuudha. Fakkeenyaaf, bokkuu, siinqee, odaa, kanneen jedhaman kana barreeffama keessatti yemmuu arginu waan isaan ibsuu barbaadan karaa mala dubbii kanaan adda baasuu dandeenya. Haaluma kanaan, asoosama kana keessatti malli dubbii kun baay'inaan kan hinjirre ta'us muraasni qabiyyee ergaa dabarsaniin walqabsiisamanii dhihaatan akka armaan gadiitti qaacceffamaniiru:

(9).

Fuula

Himoota Mala Dubbii Fakkoommiin

311 Uffata aadaa kan dubaraa, caaccuufi callee Oromeen uffattee,
dirattee Ofijaaniin dubbistee jaalala qabsiiste

- 321 Obbo Odaan marga lalisaa kutanii Ofijaanitti akka inni
irreeffatu itti kennan
- 323 Oromeen Ofijaaniif uffata jaanoo halluu gurraacha, diimaafi
adii irraan sirreessiteefi dhaabbatte.
- 341 Ayyaantuun kan darbeefi kan dhufuuf jiru akka argu kan
uumaa irraa kennaan kennameefiidha. Ofijaan kennaa kana
sanyiin dhaale.

Lakkoofsa(9) fuula 311keessatti uffanni aadaa eenyummaa nama sanaa kan mul'isuudha. Darbees, uffanni kunOromoo biratti baay'ee beekamaadha. Kunis namni tokko uffata aadaa kana uffateera taanaan nama akkamii akka ta'e nibeekama. Kan eenyummaa isaa jaallatuufi aadaa isaa kabajuudha.Asoosama kana keessattis Oromeen uffannaa kana uffattee yemmuu mul'attu Ofijaan eenyummaa ishee waan beekeef,yeruma sana akka isheen sabboontuu lammii isaa taate kan bare. Kanaaf, aadaan eenyummaa nama sanaa kan ibsuudha. Kanaaf, uffanni aadaa fakkoommiidhaan ibsame.

Uffata aadaa Oromeen keewwate keessaa caaccuufi calleen kan jedhaman jiru. Isaanis, caaccuun isa dubartiin Oromoo qabattee deemuudha. Yookaan meeshaa haadha warraa abbaa gadaati. Calleen ammoo, kan dubbarri miidhaginaaf mormatti dirattuudha. Calleen kunis halluu garaagaraa kan qabuudha. Uffata aadaa kanneen kan keewwatee deemu salphaatti eenyummaa isaan adda baasuun nidanda'ama.

Akkuma lakkoofsa (9) fuula 321 keessatti arginu margi uummata Oromoo biratti kabaja guddaa qaba.Kunis, marga qabachuun irreeffachuuf, araara ittiin buusuuf,ittiin durba gaafachuu fa'iif gargaara.Kanaaf, margi hawaasa kana biratti iddoo olaanaa qaba. Akka asoosama kanaatti barreessaan akkaataa yaada isaa ibseetti Obbo Odaan marga lalisaa Ofijaan akka irreeffatuuf kennaniif. Innis, laga qarqara deemuu isaa kan ibsuudha. Kun kan agarsiisu irreeffatanii yoo imalan karaan namaaf milkii taati. Kanaaf,barreessichi marga lalisaa kana mala dubbii keessaa akka fakkoommiitti gargaaramee ibse. Aadaa Oromoo biratti margi ulfina qabaachuu isaati. Kanaaf akka yaada barressaatti margi duudhaa, amantiifi kabaja Oromoo agarsiisuuf gargaarame.

Mallattoon halluu sadanii mallattoo abbaa gadaa kan mul'isuudha. Kun immoo uffata irratti yoo ta'u uffanni kun kan eenyu akka ta'e ibsa. Uffanni jaanoo uffata aadaa Oromoo keessaa tokko ta'ee kan uummaticha biratti beekamuudha. Halluun jaanoo Oromeen

fidde irra jiru ammoo, hiika inni kennu qaba: gurraachi garaa waaqa qulqulluu ta'uu isaati, diimaan aarsaa dhiiga lammii Oromoo yoo ta'u, adiin ammoo, nageenyaafi jaalala uummaticha keessa jiru mul'isa.

Egaa barreessaan mala dubbii fakkoommiitti gargaaramuun mallattoon yaada bal'aa bakka bu'uun ittiin ibsuufi waa'ee waan ibsamu sanaa yaada bal'aa kaa'uuf gargaara. Kanaaf, Abrahaam asosama isaa keessatti aadaafi mallattoo uummanni Oromoo ittiin beekamu ibsuuf yaaleedha.

Lakkoofsa (9) fuula 341 keessatti Ayyaantuun qaalluudha. Qaalluun immoo, uummata Oromoo biratti nibeekama. Kunis, ayyaantuu jechuun kennaa humna afuuraa ijaan hin argamne uumaan mil'uu waa maraa arguun kan kenneef jechuudha. Namni ayyaantuu qabu hunda miti. Akka aadaa Oromootti 'ayyaantuu qaba' jechuun kan milkii qabuufi waa argu jechuudha. Namoota darbanii darbanii akka kennaatti qabaniidha. Kanaaf, barreessaan ayyaantuu isa jedhu amantiin walqabsiisee gargaaramee asoosama isaa keessatti kan ibse. Kanas, barreessaan akka kaa'etti yemmuu Ofijaanitti himu agarsiisa. Kunis, mul'ata jedhama. Inni itti mul'atu immoo, kan sirrii ta'eefi itti amanuudha. Kan Ofjaan waan arge hundi isaayyuu kan sirrii ta'eef.

Gama amantiifi duudhaan yoo ilaalle , ayyaantuun amantii duudhaa Oromoo keessaa tokko ta'ee kan hawaasni Oromoo itti amanuudha. Kunis kan agarsiisu ayyaantuun qaalluu dha. Kan waan hundaa himu mul'ata qabu, kan waan gara fuulduraa raaju kan waan dhugaa dhufaa jiru namatti himuudha. Uffanni aadaa ammoo, eenyummaa nama sanaa kan ittiin adda baafannuudha. Kunis, namni aadaa isaatiin nama akkamii akka ta'e kan beekamu. Kanaaf, wanti barreeffama kanarraa hubatamu, aadaafi amantiin Oromoo eenyummaa Oromoo kan calaqqisu ta'uu isaati. Haaluma kanaan, fakkoommiiwwanii kitaabicha keessaa bahaniifi waan isaan bakka bu'an armaan gadiitti dhihaataniiru:

- Odaa = gaaddisa, mallattoo, kabaja, amantii ibsuutiin fakkoommii ta'e
- Uffata jaanoo = uffata aadaa kan abbaan gadaa uffatu
- Halluun uffata jaanoo diimaan = wareegama dhiigaa

Gurraachi = waaqa dhugaa qulqulluu

Adii = nageenya

- Ayyaantuu = amantii duudhaa Oromoot, kennaa afuuraa

4.4.5Eemiti

Malli dubbii kun fayyadama afaanii asoosama keessattjechoota eeyeeffi miti kan argamu yoo ta'u, yaadaan waan wal faallessan ibsu. Addunyaa (2013 :212) ibsetti, “Jechi eemitii jedhu jechoota eeyeeffi mitijedhan. Jechoonni kunneen faallaa waliiti maalummaa jechoonni kun dhuunfaan qaban faana bu'uun akka wantoonni faallaa walfaana dubbataman taasisuun kan itti fayyadamnuudha.” Akkuma yaada kana irraa hubatamutti yaadni hima tokkoo yookaan jechi tokko irra keessaan dhugaa fakkaatee soba kan ta'u,fakkaatee immoo dhugaa kan ta'e mul'isa. Haaluma kanaan,asoosama kana keessatti malli dubbii eemiti baay'inaan jiraachuu baatus hanga jiru keessaa muraasni isaa hariiroo jechootaatiin akka armaan gadiitti qaacceffameera:

- (10)   **Fuula   Himoota Mala Dubbii Eemiti**
50	Kolfa cinqii, kolfa gaddaa kolfee
144	Magaalaa Shaggar keessa gandootiin diigamanii ijaaraman, ijaaramanii diigaman.
149	Kan qaroo qabaatanii hin agarre; kan agartuu dhabanii hundumaa argan
156	Magaalaa Shaggar qabbana baatii hagayyaan qabbana keessaan ho'aan hurgufamti

lakkoosa (10) fuula 50 keessatti utuu kolfan cinqamuufi utuu kolfan gadduun hinjiru. Lachanu walii faallaadha. Aka namni gadda ofii nama irratti hinbeekneef taasifamuudha. Kanas qooddataan gobaan galeessi kun 'mishingaan utuu kofalltu gubatti' akkuma jedhamu gaddaan kolfuu isaati. Garuu barreessaan miira Ofijaan yeroo dhaddachi sobaan itti murteesse sana mul'isuuf jecha fayyadameedha. Ofijaan yeroo sobaan adabbii umurii guutuu itti murtaa'u miira inni mul'ise agarsiisuuf ture brrreessaan yaadota kana kan fayyadame. Kanaaf, cinqii obbloonni isaa argan itti mul'achaa waan godhu dhabee kolfa gaddaa kolfe.keessisaa gubac.

Akkuma lakkoofsa (10) fuula 144 keessatti yaadni diigamanii ijaaraman,ijaaramanii diigaman kan jedhu yaada walfaallaa agarsiisa. Kunis yaada ta'uu hindandeenye agarsiisa. Sababnisaa, nama hin hubanneef hojii qoda qodaa fakkaata. Haata'u malee, yaadni barreeffamichi dabarsuu barbaade gocha bu'aa hinqabne irradeddeebiin

hojjechuu, hojii ofitti amanamummaa hinqabneen hojjetamuu isaa agarsiisa. Kun ammoo, kufaatii agarsiisa. Barreessaan yaada isaa bakkeewwan magaalaa Finfinnee keessatti haaroomsaaf kan jedhuun diigaajaaraa irra jiramu ibsuuf kan yaale. Kanas, mala dubbii eemiti fayyadamee ergaa isaa haala kanaan dhiheesse.

Akka lakkoofsa (10) fuula 149 keessatti barreessaa asoosama kanaa yaada isaa akkaataa inni gargaarame yoo ilaalle, agartuu qabu garuu rakkoo, dhiibbaa, uummata isaanii irra gahu mara kan hin hubanne. Faallaa isaatiin ammoo, utuu agartuu dhabanii jiran waa mara kan argan, hubatan, quuqaman jiraachuu isaanii kan jedhu dhaamsa dabarsuu barbaadeeti. Kanas eenyummaa qooddataan walqabsiisee yoo ibsu Hundarraan qaroodhabeeyyiidha. Garuu waan hundaa warra qaroo hinqabne caalaa hubatti. Warri qaroo qabaatanii waan hundaa argan ammoo, warra uummata miidhan lammii isaanii ganan ta'uu isaanii barreessichi kan ibse. Kanaaf kun kan agarsiisu, biyya keessti namoonni lammii isaanii miidhan kan gidirsa sobaan kan dararan dhugaa dhoksanii argaa jaamaa, dhagahaaduudaa ta'anii kan uummatatti balaa buusaniidha.

Lakkoofsa (10) fuula 156 keessatti wanti ilaalamu baatiin Hagayyaa waqtii gannaati, kana keessa ammoo qorra, diilalla malee ho'i hin jiraatu. Qabbana keessa ho'i hinjiru. Haata'u malee, yeroo baay'ee magaalaa shaggar keessa tuuristoonni gannarra dhufanii daawwatu. Yeroo kanatti. Magaalattiin inbulluqxi. Kana irraan ka'uun barreessaan yaada isaa bifa kanaan kan ibsuu danda'eef. Kana irraa wanti hubatamu mala dubbii kanatti gargaaramuun ergaa dokataa dabarsuuti.

4.4.6 Iddeessa

Iddeessaan bakka waan tokko kan biraa buusuun sammuu dubbisaa keessatti suuraa kaasuudha. Addunyaa (2013:210) “Iddeessi fayyadama afaanii karaa dhokataa ta'een wantoota waldorgomsiisa.” Haaluma kanaan, dubbiin qolaa kana keessatti qabiyyeewwan asoosamakana keessatti haala adda addaan kan mul'atuudha. Kunis, ergaa cimina hin jijjiiramne horachuu, sodaa, daandii hin kufne laafaa keessi jabaa (11).

Fuula

Himoota Mala Dubbii Iddeessa

- 51 Isin reeffa, reeffa keessaayyuu reeffa sodaattuu qottoo dooma,
kan kufe, muka qottooti, jalloo, muka qottoo mataan qottoo
dooma, ligidaawaati.
- 113 Gurbichi naasuun akka haadoodeetti cabbii ashaboo bara loox ta'e
- 188 Roobaan hojjaa sibiilaa eegaleen sibiila ta'e. Oolee bulee sibiila
ofgodhe sibiila hin ligidoofne
- 204 Ofijaan dhalootaaf riqicha ta'e
- 337 Ati muka qobbooti

Lakkoofsa (11) fuula 51 keessatti Akka yaada barreeffama kanaatti namoonni yaada jallinaa kan qaban, hojiin hojjetan bu'aa lammii kan hintaane, dhaddacha irra ta'anii murtoo sobaan uummata rakkisan muki qottoo doomaas nama rakkisa malee faayidaa hinqabu. Biyyaafi lammiif kan dhaabbatan osoo hin taane faallaa dalagu. Gochaa isaan dalagan irraa ka'uun jechoota kanaan ibsaman. Kanaaf, bareessichi jechoota filatamoo mimmiidhagoo yaada dabarsuuf barbaadanitti gargaaramuun isaa dubbisaan akka dafee hubatu godha waan ta'eef kun yaada ciminaati.

Lakkoofsa (11) fuula 56,188,204,337 olii keessatti Himoonni kun qabiye walfakkaataa dabarsu cimina, onnata, sanyii hinbadne, kan lammii isaa higanne, sanyii firii annisu kan dhalootaaf riqicha ta'e jedhu ofkeessaa qaba. Kun kan ibsu uummanni Oromoo muka firii annisu, bu'aa lammii isaaf buusuu danda'uudha. Isa sadaffaa keessatti cabii ashaboo bara Loox kan jedhuufi naasuu gurbicha waa baatee qabamee sana walbiraqabee kan dhiheesseedha. Kunis, barreessaan naasuun gurbichaa garmalee ta'uu isaa , miira inni keessa jiru faana walqabsiisee gargaarame. barreessaan barsiisuu barbaadu hawaasa Oromoo biratti illee, wanti safuu cabsuufi dhorkamu duudhaa hawaasichaa waan cabsuuf balaaleffatamuu isaa irraa baratama. Kanaaf, safuufi duudhaa hawaasa Oromoo dubbisaan akka hubatuuf barreessaan mala dubbii kanatti haala gaariin gargaameera.

Gama amantiin karaa biraa ammoo, seenaa amantiin yemmuu walqabsiisu ammoo, bara durii waan hin eeyyamamne hingodhinaa yoo jedhaman hinraawwatan. Aka mantiitti yemmu ilaalamu, bara Loox keessa namoonni lama *garuu, gara cabbiichaatti hingalagalinaa jedhamanii didanii galagalnaan* akka cabbii ashaboo sanaa akka baqanii dhuman ta'e. Kun kan agursiisu cabbiin dura haadoodaa ta'ee booda kanbaquudha. Jarri

kunis, haadooduu keessa bahaanii baquusaanii agarsiisuuf barreessaan gargaarame. Kanaaf, as keessatti wanti

yoo ilaalame akka amantiitti dur namoonni waaqaaf bitamanii jiraatu yeroo sanatti waan hin eeyyamamneef hin godhan, cubbuu walirratti hin hojjetan, sodaafi olaantummaa waaqaatu jira. Kanaaf, barreessaan Oromoon amantii akkasii qabaachuu isaa nutti hima. Kunis, namni amantii kanaan hin adeemne rakkoon irra gahuu isaati. As keessatti amantiin Oromoo kabajaafi qabaachuu isaa hubachisa.

Lakkoofsa (11) fuula 2004 keessatti riqicha ta'e jechuun daandii cee'umsaa kan namni irra cee'u yoo ta'u, akka yaada barreeffama kanaatti ammoo dhalootaaf riqicha ta'e jechuun ammoo, lammii isaaf karaa ce'umsaa, karaa jireenya gadheerraa gara jireenya gaarriitti ittiin tarkaanfatan banuu isaa mala dubbii kanaan ibseera.

4.4.7Ebalummaa

Eebalummaan gosa mala dubbii keessaa tokko ta'ee kan nama hin taane haasofsiisuu, kadhachuu, itti roorrisuu kan jedhamuun ibsamuudha. Mala dubbii kana barreessaan asoosama Aarsaa muraasatti gargaarameera. Kunis hariiroo qabiyyee isaaniin armaan gadiitti himootaafi fuula isaanii eeruun qacacfeffamaniiru.

(12).

Fuula Hima Mala Dubbii Eebalumma

53	Dhaddacha ana qulqulluu meeqatu imimmaaniin si dhoqqeessaa?
183	Odaa nana sittan ejjedhe na ofkalchi jedhe Ofijaan
184	Odaa nana gubattus godaannisaan бага naaf jiraatte jedhe Ofijaan

Lakkoofsa (12) fuula 53 keessatti imimmaaniin si dhoqqeesse yemmuu jedhu imimmaanni bo'ichaan kan gaddaan, kan bifa dhangala'aan kan bahuudha. Kun immoo gadda, roorroo, aarii, hadhaafi k.k.f agarsiisuu danda'a. haata'u malee, ammam yoo bo'ame imimmaanni lafa hin dhoqqeessu. As keessatti mala dubbii lama argina: ebalummaafi arbeessuuti. Imimmaaniin dhoqqeesse kan jedhu arbeessuu yoo ta'u,

dhaddachi hindubbatu, deebii hin laatu, garuu, Hundarraan akka waan dhaddachi dubbatee deebii kennutti gaafteen.

Gama hawaasaan yemmuu ilaallu hawaasni dhugaa argachuuf dhama’u miidhaan irra gahuu isaa, dhiibbaan garaagaraa kallattii adda addaan irra gahuu isaatiin yeroo hundaa rakkoofi miidhamaaf saaxilama.

Gama dinagdeen ammoo, namoota qabeenyaa qaban matta’aa anfalani hidhaa jalaa baraaramu, kan hin qabne hiyyeessa kan ta’e ammoo, hakuuccaa hanga du’aatti gaha.

Akkuma lakkoofsa (12) fuula 81fi 84 keessaatti akkuma mul’atutti namni odaa akkuma muka biraa niguba, nimura balleessuuf waan hin goone hin jiru. Garuu, odaan muramus, gubatus, godaannisa (mallattoo) isaatiin nijira.

Odaan Oromoo biratti hiikkoo danuu qaba. kunis odaan nama isatti baqate dabarsee hin kennu, yoo sagalee guddisanii dubbatanillee iccitii eega malee hindhageessisu. Akka yaada barreessaa kanaatti gubattus jechuun isaa namoonni waa’ee odaa hinbeekne yemmuu ciraniifi guban ni mul’atu turan haata’u malee, amma kana ta’e iyyuu odaan uummata isaa kan ganu miti, amanamaadha. Kabajni odaaf kennamu akkuma jirutti taa’a. Ofijaan holqa odichaa keessa lixee diinootasaa jalaa miliquu danda’eera. Kanaaf, akka waan odaan isaaf deebii laatu itti dubbate. Odaan uummata Oromoo biratti kabajaafi ulfina qabaachuu isaatiin Oromoon odaan qabee senaafi aadaa ofii dubbata kanaaf odaan saba Oromootiif fakkoommiidha. Ergaan barreessaa dabarsuu barbaade Ofijaan damee odaa jala lixee ofkaluun isaa dameen sun saba Ofijaaniin fakkeeffameeti. Kanaaf, lammiin ofii yookaan sabni ofii kan nama higanneefi nama dabarsee hinlaanne ta’uu isaa barsiisuudha. Akkasumas, odaan akka gaaddisa lammiifi sabaa godhee kan dhiheesseedha.

Walumaa galattimala dubbiin barreessaan gargaarame yemmuu ilaalamu irra caalaatti akkasaa arbeessuutti kan gargaarameedha. Kanas haala waldorgomsiisuun jechoota mimmiidhagoofi ciccimoo barreessaantiin kan dhihaataniidha. Kana keessatti akkaataa jechoonni himoota bifa mala dubbiitiin dhihaatan keessaatti jechoota seenaa barreeffamichaafi ergarratti kan xiyyeeffataniidha. Akkaataa barreessaan jechoota mala dubbii keessatti inni gargaarame yaadota biroon walfakkeessee dhiheessuun ergaa barbaadame galmaan gahuuf kan yaalameedha. Darbee darbee jechoonni mala dubbii

kana uumuuf bareessaan ittigargaaramu kan gadifageenyaan xiinxalliin bira gahamaniidha. Haaluma kanaan, qaaccessa mala dubbii olii keessatti wanti irraa hubatamu jechonni mala dubbii umuuf barreessichi itti gargaarame kan ergaa isaa seenaa, hakuuccaa, aadaa, duudhaa, amantii kan keessatti calaqqifameedha.

4.5 Fayyadama Mammaaksotaa

Mammaaksi ergaa alkallattiin dabarsuu osoo hintaane Sadoommii adda addaa fayyadamuun gara alkallattiin ergaa dabarsa. “Mammaaksi miliqsoon kan dubbatamuufi hiika dhoksaa kan of keessaa qabuudha.” Jechuun ibsu.

Aarsaa asoosama jedhu keessatti mammaaksi barreessaan dhimma itti bahe hedduudha. Qabiyyee adda addaa qabaataniyyuu akkaataa hariiroo dhaamsa dabarsuu barbaadaniin yoo ilaalaman akka armaan gadiitti ta’a:

(13)

Fuula	Mammaaksota asoosamicha keessaa bahan
168	Qoreen qoree baasu
249	Gufuu si dhahe irra hin darbiin itti deebi’i mil’adhuu ilaali gaariif yookaan badaaf ta’a.
358	Gara baatterra yoo karaa dhabde malee galaaf irra hin deebi’iin irra deebitee dhugaa sifaana jiru hinqoriin.

Lakkoofsa (13) fuula 168 keessatti qoreen qoree baasu. Akka yaada barreeffamichaatti yoo deebinu qoreen qoree baasu kan jedhu Akka fakkeenyaatti barreessaan kitaaba kanaa Goobanaa Daaceen Oromoota yoo ficcisiiseeyyuu yeroo hunda isa balaaleffachuun hafuu utuu hin taane tooftaa itti warra laafaa keenya ofitti maknee gara tokkummaatti tarkaanfachu qabnaadha yaada jedhu kaa’a. kanaaf, tootaan barbaachisaa ta’uu isaati.

Lakkoofsa (13) fuula 249fi 358 keessatti gufuu si dhahe bira hin darbiin gaariif yookaan badaaf isa jedhuufi kara baatterra hindeebi’in jedhu keessatti lachanu milkii agarsiisu. Milkiin kun ammoo, gaariifi badaa jedhamee beekama. Gufuun mirga keenya yoo nu dhahe milki gaarii, yoo bitaa keenya ta’e ammoo, milkii badaa yookaan gadhee jedhamuun itti amanama. Haaluma kanaan, gufuu si dhahe irra hin darbiin jedhama. Kara

baatterra hideebi'iin kan jedhu ammoo, Kanaaf, xiyyeeffannoon barreeffama kanaa *milkiin* Oromoo biratti iddoo guddaa akka kennamuuf barsiisa.

4.6 Qabiyyeewwan hadhaafi kutannoo agarsiisan

Yeroo bay'ee hadhaa keessa kutannoon hojii tokko akka hojjennu nugodha. Kunis, yeroo baay'atu kutannoon keenya akka waan yaadne sana bira geenyu godha.

(14)

Fuula

Himoota

158	Walitti waliif waliin walirraa walitti dhangala'uu eegalu Ofijaan fuulduratti raajiin arge
169	Qaraan qaraaf, qara qaraan qaraa, qaraaf qara lama qaraa liqimsaa
212	Magaalaan shaggar uummata Oromoo nyaachuudhaan hundoofte uummata Oromoo dacheesaa nyaachaa har'a geesse kun yoom quufti laata? Jedhe Ofijaan.

Lakkoofsa (14)fuula kitaabichaa 158 jalatti dhihaateen yaadni *walitti* kan jedhu walitti adeemuu, waliif kan jedhu waliif yaaduu, waliif jiraachuu yoo ta'u, walirraa walitti dhangala'uu kan jedhu ammoo, walii keenya irraa sanyii biraa utuu hin makiin walirraa horree waliiti haadhangalaanu, haabaay'annu jedhu agarsiisa. Yeroo itti uummanni Oromoo diddaa gabrummaa iddoo jiru hundaa walitti dhaammatee walitti birmatee yaadaan tokko ta'ee rakkoo qomoo yookaan lammii kutaa biraa keessa jiru rakkoo keenya jedhee osoo amantaan, lagaan, gosaan walhin qoodiin tokkummaa walitti dhaammatee mirga abbaa biyyummaa isaa deeffachuuf yeroo uummanni kun ka'uuqabuudha. Kanaaf, yaada kana irraa wanti hubatamu uummanni Oromoo diddaa gabrummaa walitti dhaamee tokko ta'ee ka'uudhaan bilisummaa isaa kabachifachuun akka irra jiruudha.

Haaluma walfakkaatuun, uummanni Oromoo walitti dhufee waliif dhimmee tokkummaadhaan diddaa gabrummaa walitti dhaamuun injifannoon jiraachuu akka qabu dhaama. Kana milkeessuuf ammoo, Oromoo ta'ee Oromoo nyaatu; lammii fakkaatee lammii isaa, haadhoo garaa tokkoo dabarsee laatu kana ofitti butuun eenyummaa isaa akka baru gochuun tokkummaan, aka goobanaa balaaleffannu utuu hin taane dabaa

keenyas didaa keenyas walitti fidnee tokkummaa uumuun abbaa biyyummaa keenya akka kabachifannu dhaamsa barreeffamicha irraa hubatamuudha.

Akkuma lakkoofsa (14)fuula kitaabichaa 169 keessattidhihaatetti, barreessaan asoosama ‘Aarsaa’kunqaraan qaraaf yoo jedhu abshaalli abshaalaaf,maltuun maltuuf jechuu yoo ta’u, kana jechuun abbaa irreef abbaa irree itti gadi lakkisaa yaada jedhu qaba. Akka mammaaksa Oromooti “Faandoo harree isumaan isa guban,” akkuma jedhamu jechuudha. Isa nama hakuucuuf kan isa hakuucu itti kennaa yaada jedhu dabarsa.*Qara qaraan qaraa* kan jedhu , qara qarumaan qaruu jechuu yoo ta’u, kunis mala malaan maluu, isa abshaala namatti ta’u itti abshaaloomuu, qarri tokko qarichumaan yoo qarame irra caalaatti qara baha. Kanaaf, abshaala itti abshaaloomuudha. Yaada jedhu of keessaa qaba. *Qaraaf qara lama qaraa liqimsaa*. Kan jedhu ammoo, maltuuf mala lama malaa qixaa’aa. Yookaan ammoo, isa anatu caala jedhee haxxummaan jiraatuuf, qara inni hin beekne liqimsuun ofkeessa kaa’uutu nama fala. Yaada jedhu dabarsa. Yaadni kun barreessaa asoosama kanaaf yaada waliigalaa barreeffamichi dabarsu ta’a. Kanaaf, qara tokkoof qaratu isa qara malee wanti kanbiraa akka hindandeenye ergaa jedhu dabarsa. Barreessaan kun cimina isaa yaada kanaan hubachuun nidanda’ama.

Akkuma lakkoofsa (14) fuula 212 keessatti dhihaateen, shaggar uummata Oromoo nyaachuun hundoofte yemmuu jedhu shaggar lafa Oromooti. Kan barreessaan Shaggariin akka waan lubbuu qabaattee nama nyaattutti godhee dhiheesse. Haata’u malee, miidhaa uummata Oromoo irra gahaa tureefi jiru ibsuuf jecha yaada kana gargaarame. Kunis, Oromoonni dhiiga irratti dhangalaasan, kan lubbuun meeqaafi meeqli itti dhume ,kun ammoo lafuma isaanii irrattiidha. Dabalees, dachee isaa nyaachaa kan jedhu ammoo, lafa Oromoo irraa nyaachaa, irra jiraachaa uummata ishees lafa irraa fixaa jiraachuu isheefi har’allee gocha kana itti fufuu ishee agarsiisa.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFI YABOO

Qorannoo kana keessatti cuunfaan bakkatti hojiiwwan qorannoo kanaa gabaabinaan itti cuunfamarii kaawamaniidha. As keessatti kaayyoo qorannichaa, ka’umsa qorannichaafi yaada dimshaashaa itti ibsamuudha. Argannoo kan jennu ammoo, hojii qorannoo kana keessatti qorattuun ragaawwan funaanuun erga qaaccessite booda argannoon qorannicha

irraa argame kaa'amuun yaboon qorannichaa ibsameera. Haaluma kanaan, boqonnaa kana jalatti cuunfaa, argannoofi yaboon walduraaduubaan dhihaataniiru.

5.1 Cuunfaa

Barreessaan tokko dubbistootaaf ho'aa jedhee ergaa isaa yemmuu gumaachu ergichi siriitti darbuufi dhiisuu isaa shoora guddaa kan taphatu afaan. Kanaaf, barreessaan barreeffama isaa dubbistoota harkaa akka fudhan yoo barbaade fayyadama afaanii irratti of xiyyeeffachuutu irra jira. Sababni isaa, afaan malee barreeffamni lubbuu hingodhatu. Kana irraa ka'uun, qorannoo kana keessatti qorattuun akka ilaaluu yaalteetti barreessaan Abrahaam Jaalataa asoosama isaa 'Aarsaa' keessatti haala fayyadama afaanii inni gargaarame irratti hundaa'uun kan qaaccessiteedha.

Akka mata dureen kun mul'isutti barreessaan hojii isaa keessatti kanneen fayyadama afaanii qaiyyeewwan asoosamaa bal'inaan mul'atan irratti xiyyeeffachuuni. Kanas, akkuma boqonnaa tokko keessatti tuqamuu yaalameetti kaayyoon qorannoo kanaa qaaccessa asoosama fayyadama afaanii irratti xiyyeeffateedha. Barreeffamni asoosama kanaa dubbistootaaf bu'aagaarii kan buusu waan ta'eef, asoosamni jiruufi jireenya hawaasa tokkookan ibsu dhugaa hawaasa tokkoo kan calaqqisu, rakkoofi quuqqaa jiru barreeffamaan mul'isuu danda'uudha. Ka'umsi qorannichaas, qorannaan baay'ee ogafaan Oromootiin yoo gaggeeffaman, ogbarruun barreeffamaa Oromoo garuu, xiyyeeffannoo waan argate hinfakkaatu. Xiyyeeffannoon ogbarruu Oromootiif kennamu dhabuun ammoo, sirna barumsaa ogbarruu afaanichaatiif gumaachi inni taasisus xiyyeeffannaa dhabuu danda'a. Keessumaa akkaataan barreessaan tokko afaanitti fayyadamu sirna barumsaatiifis ta'e kitaabilee isa booda barreeffamaniif gumaacha qabaachuu danda'a. kanaafuu, akkan qorannoo kana gaggeessu kan na kakaases fayyadama afaannii kitaaba asoosama 'Aarsaa' jedhu keessatti dhihaate xiinxaluun gumaacha oliitti tuqaman taasisuu danda'a itti dabalees yeroo baay'ee barreessitoonni asoosamoota garagaagaraa yemmuu kittaabota isaanii xiyyeeffannoo fayyadama afaanii irratti dhimma waan hin qabneef kun immoo xiyyeeffannoo dubbistootaafi barreessitootaa fayyadama afaaniirratti qaban gadi bu'uu waan danda'uuf qorattuun gama isheetiin kana ka'umsa godhachuun qorannoo ishee gaggeessite.

Kaayyoo qorannoo kana galmaan gahuufis mala qorannoo akkamtaa kan gargaarame yoo ta'u, sababni isaas, asoosama mataduree filatame kana keessatti fayyadama jechootaa, malleen dubbii, jechoota filatamoofi yaadota barreessaan gargaarame sakatta'uun kan dhimma itti bahaameedha. Mala ibsaatti gargaaramuun odeeffannoon barbaachisoo ta'an immoo, madda ragaa tokkoffaakallattiin barruu asoosama matadurichaa gadifageenyaan sakatta'uufi kitaabota biroo akka yaada hayyootaatti dabaluun qorattuun ragaa fayyadamteedha. Fayyadamni afaanii asoosamicha keessatti mul'atan ibsa kennuun boqonnaa afur keessatti qaaceffamaniiru. Isaanis: malleen dubbii gosoota isaanii, filannoo jechootaa, yaadota hadhaafi kutannoo mul'isan, jechamootaafi mammaaksota ibsaafi xiyyeeffannaa isaan kennaniin kan kaa'amaniidha. Isaanis, yaadota waldorgomsiiisuun dhaamsa dabarsuu irratti kan xiyyeeffatan, akkaataa jechoonni barreeffamicha keessatti galaniifi yaada isaan irratti xiyyeeffataniin ibsa kennuun kaa'aman.

Gama yaadotaafi filannoo jechootaa fayyadama afaanii asoosama qaaceffaman kana keessatti kan akka ciminaatti kan ilaalamuu danda'an jechoonni bakka barbaachisaatti galuun fayyadama afaanii isaa sirriiti kan hawasasni Oromoo jiruufi jireenya isaanii keessatti ittifayyadaman ta'uu isaati. Akkasumas, haala yeroo isaa wajjin walqabachuun jechoota filatamoo barreessaan asoosama kanaaatti gargaarame baay'ee ciccimoofi sirriitti nama ibsuu danda'anitti gargaaramera. Kara biraatiin, ilaalamuu danda'u asoosama kana keessatti jechoonni, maladubbii tokko tokko dandeettii gadifageenyaafi kallaattii adda addaatiin yaaduu waan gaafataniif ergaa isaa hubachuuf dirqama dandeettii ogbarruu barbaachisa. Kan akka dadhabinaatti ilaalaman ammoo, barreessichi darbee darbee sirna tuqaaleefi dogoggora qubeeakkasumas, jechoota safuu hin eeggannetti gargaaramuu isaa mul'ateera.

Yaadota barreeffama asoosama kanaa gama siyaasaan yoo ilaalamu, olaantummaa abbaa irreefi gadaantummaa abbaa biyyaa Oromookan ta'e hakuuccaafi saamicha lafaa gaggeeffamuun uummata gama aadaan, amantiin, siyaasaan, dinagdeen jiruufi jireenyaan hakuucamee jiraachuu isaa agarsiisa.

Walumaagalatti, fayyadama afaanii asoosama Aarsaa keessatti mul'atu dubbistoota asoosamaas ta'ee barreessitoota asoosamaaf bu'aa guddaa waan buusuuf

fuulleeffannoon fayyadama afaaniis ta'e hojiin barumsa afaaniif gumaacha isaan buusan guddaadha. Itti dabalees, qabiyyeen kitaabichaa irra caalaan kan fuulleffatu ergaa isaa irratti waan ta'eef, jechootaafi himoota inni gargaarame akka salphaatti kan ilaalaman osoo hintaane, gadifageenyaan xiixaluun argamaniidha. Kun ammoo, xiinxaltota siyaasaaf ka'umsa ta'uu waan danda'uuf ciminni barreessaa Abrahaam kan dinqisiifamuudha. Gami hanqina jedhamu ammoo, kitaabni kun maxxansa jalqabaa haata'u iyyuu malere, barreeffamoota isaa keessatti dogoggorri qubee mul'ataniiru.

5.2 Argannoo

Kaayyoon qorannoo kanaa fayyadama afaanii haala asoosama Aarsaa keessatti xiinxaluu yoo ta'u, qorattuun ragaawwan funaanuun gama adda addaan erga qaaccessitee booda argannoowwan armaan gadii keesseetti:

- Akkaataa barreeffama asoosama kanaatti barreessaan fayyadama afaanii garaagaraa kanneen akka malleen dubbii, jechamoota, mammaaksotaafi jechoota ciccimoo irra caalaatti yaada barreeffamichaa ifa godhanii ibsanitti fayyadameera.
- Qabiyyee asoosama 'Aarsaa' keessatti barreessaan jechootaafi yaadota inni gargaaramekan ergaa barreeffamichaa gama aadaan, siyaasaan, dinagdeen, amantiin, jireenya hawaasummaatii. irratti xiyyeeffatu waan ta'eef dubbisaan asoosama kanaa jechoota barreessichi gargaarame gadifageenyaan akka xiinxalanii bira gahan godheera.
- Fayyadamajechootaa, malleen dubbii, jechamootaa, mammaaksonniifi yaadonni barreessaan gargaarame filannoo jechootaa barreessaan xiyyeeffannoon isaanii dhaamsa barreessaan dabarsuu barbaadeefi miidhagina barreeffamichaaf gumaata ta'uu isaanii bira gahameera.
- Barreessaan Abrahaam malleen fayadama malleen dubbii keessatti jechoota kallattiiwantoota adda addaan walbira qabee dorgomsiisuun ergaa dhokataa ittiin dabarsuuf gargaarameera.

5.3 Yaboo

Qaacceessa fayyadama Afaan Oromoo haala asoosama Aarsaakeessatti mul'atu sakatta'a dookimeentii gaggeeffame bu'uura godhachuun argannoowwan gurguddaanakka armaan gadiitti dhiyaatanii jiru.

- Qabiyyee asoosamaa fayyadama afaanii irratti gaggeeffamubarreessitootaafi dubbistoota barsiisuuf, muuxannoo jiruufi jileenya walii qooduuf fayyadamni afaanii asoosamichaa gahee olaanaa waan taphatuuf utuu dubbistoonnis ta'e barreessitoonni fayyadama afaanii irratti xiyyeeffatan gaariidha.
- Fayyadamni afaanii asoosama keessatti dandeettii dubbistootaafi barreessitootaa cimsuuakkasumas kitaaba barnootaa keessatti illee galuun baruu barsiisuuf akka oolu gochuudha.
- Qabiyyeen fayyadama afaanii asoosama Aarsaa keessatti argamu malleen dubbii, jechamoota, filannoo jechootaa mammaaksonniifi yaada barreessaan gargaarame filannoo jechootaa irratti waan xiyyeeffateef fayyadama jechootaa barsiisuuf mijataa waan ta'aniif osoo sirna barnootaa keessatti hammatamuun qabiyyee barnootaa afaan Oromootti dabalamee dhihaate barattoonni haala salphaa ta'een barnoota kennamu qabatamaa nitaasisa.
- Asoosama kana keessatti seenaa, aadaafi duudhaa amantiin fayyadama jechootaa barreessaan waan dhihaataniif osoo gumii dagaagina ogbaruufi Afaan Oromoo manneen barnootaa keessatti barattoota hirmaachisanbarumsa dabarsuu danda'a.
- Barreessaan asoosamaa qubeessuufi sirna tuqaalee fayyadamuu irratti xiyyeeffannaa osoo kenne gaariidha.
- Jechootaafi yaadota walfakkaatan iddoo tokko tokkotti irra deddeebi'uu dhiisee haala adda addaan jijjiiree utuu dhiheesse caalaatti sammuu dubbistootaasoosamaa hawwachuu danda'a.
- Barreessaan asoosamaajechoota filatu keessatti jechoota safuu hawaasaa eegganiifi fudhatama qabanitti utuu gargaarame aadaa afaanichaa babal'isuu danda'a.

Wabiilee

Abrahaam Jaalataa.(2015). *Aarsaa. Asoosama dheeraa*. Shaggar: Mana Maxxansaa Istatistikii

Addunyaa Barkeessaa .(2014). *Seemmo*. Finfinnee: Far East Trading plc.

Addunyaa Barkeessaa.(2011). *Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee Adiyaamee Yoordaanos.

Asafaa Tafara. (2009). *Eelaa. Seenaa Oguma Oromoo*. Finfinnee: Far-East trading Press.

- Ayub Ismael. (2008). *Language use of the Jamaican and Rastofarian Community in Shashamene*. A socio linguistic study.
- Brumfit C.J fi Carter .(1996). *Literature in Language Teaching*. London: Oxford
- Clark, H. (1996). *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas, F. (1997).*The Handbook of Sociolinguistics*. UK: Blackwell Publishers.
- Dastaa Dassaalany. (2013). *Buu'ura Qorannoo*.Maxxansa 2ffaa.Addis Ababa: Far east trading plc.
- Dean .N.(2006). *Discovering Voice*. Florida: libraryof congress catalog in publication data.
- Encyclopidia of America, 1985 volume 11 university of chicango press.
- Fedhasaa Taaddasaa. (2013). *Suubii. Bu'uuraalee Ogbarruu Oromoo*. Mana maxxansaa: Suubii
- Fishman, J. A. (1971). *The Relationship between Micro- and Macro – Sociolinguistics in thestudy of who speaks what language to whom and when.*” In pride, J.Bork. Oxford University press.
- Getaachoo Rabbirraa.(2011). *Furtuu seerluga Afaan Oromoo* kutaa 9fi 10 gulaallii 3ffaa. Maxxansa 8ffaa Addis Ababa : kuraz international publishing enterprise.
- Hudson, R.A. (1980). *SocioLinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harcourt Brace and C.(1994). *Harbrace Collage Hand Book (12th ed.)*Orlando:Florida
- James, H.(1997). *Pickering Literatures 5th Ed*. London Oxford University Press.
- John .E. Warrinner (1982). *English grammar and composition (4th)*. Orlando United state of America.
- Kennedy. X.J (1987). *Literature . An introduction to fiction, poetry,and drama*.Boston *languages in Tanzaniya: A case study of Ekinata*. Bayreutn African studies.
- Lyons, John,(1995), *Linguistics and Semantics* . combridge University presss stanstanford
- Mekacha, D.K.(1993). *The Socio Linguistics Impact of Kiswahili on Ethnic community*
- Melakneh Mengistu.(1999). *Fundamentals of literature*. Addis Ababa: Branna Printing press.

Melakneh Mengistu.(2006). *Fundamentals of literature*. Addis Ababa: Adis Ababa University.

Melkaneh Mengistu (2010). *Post Colonialism and Mainstream Anglophone African Novel*. PhD. Diss. USA: VDM Publishing House Ltd.

Meyer, M (1999). *The bedford introduction to literature*. New York University of connectivat. Ph.D thesis. Department of University of Edinburgh.

MeyerR.E. (2008). *Figures of speech. Astudy and oracticing guide*. USA:teaching and learning campany.

Mulugeetaa Warquu. (2013). *Itti Fayyadama Afaanii Mana Murtii Aanaa Daandii Keessatti*. Addis Ababaa Qorannaa Digirii Lammaffaa (kan hinmaxxanfamne).

O’Grady,W. and Dobrovolsky,M.(1996). *Contemporary Linguisics Analysis, an Introduction*. 3rd (ed.) Toronto:copp Clark LTD.

Ricoever .(1975). *The Rule of Metaphor*. United Kingdom:Tylor&Trancis group.

Shaw .H.(1972). *Dictionary of literature terms*. Newyork:Mc Grawn Hill Book campany. Haruard University Press.

Stockwell, P.(2002). *Sociolinguistics: A Resource book for Students*. London and New

Wiirtuu, (1995) *Barruulee qormaata waaltina Afaan Oromoo, Finfinnee Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa*.

Wolff, E. (2000). “*Language and Society*”. In Heine, B. and Nurse, D. (eds.) *African Languages: an Introduction*. Cambridge University Press.

ዘሪሁን አስፋዉ፡፡(1985)፡፡የሰነፅሁፍ መሠረታዊያን የኢቶዮጵያ ቋንቋዎች ስነፅሁፍ ክፍል አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ (ያልታተመ)

ዘሪሁን አስፋዉ፡፡(1999)፡፡የሰነፅሁፍ መሠረታዊያን፡፡ አዲስ አበባ፡ንግድ ማተሚያ ድርጅት፡፡

ዘሪሁን አስፋዉ፡፡(1996)፡፡የሰነፅሁፍ መሠረታዊያን፡፡ አዲስ አበባ፡ ንግድ ማተሚያ ድርጅት፡፡

ሂወት ጎሳ (1998) የቋንቋ አጠቃቀም በስንዳለ ጌታ ከበደ ‘ዛጎል’ ልቦለድ፡፡ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ (BA Thesis) ያልታተመ፡፡

አዲሱ ከበደ(1997) የቋንቋአጠቃቀም ስና የአተራረክ ዘዴ በማደርቅ ስምባ ረጅም ልቦለድ፡፡አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ (BA Thesis) ያልታተመ፡፡

www.the free dictionary.com/criticism

DABALEE A

Malleen Dubbii Asoosama Aarsaa Keessatti Argaman

Mala Dubbii Akkasaa	Fuula
Simmintoo akka cabbii hadoodde	56
Buddeena qoddiroo dulloome fakkaatu	88
Addis Ababaan faayamaa jirtu Ofijaanitti saanduqa reeffaa itti fakkaatte	294
Rifeensi isaa jajjabaa malkaarraa fakkaatu sun haadame	55
Poolistoonni gondaa fakkaatanii alaalarraa itti mul'atan	179
Qarriffaa isaatti nudiruuf , garaasaatti nudarbuuf, summii isaa akka marrataa saafaa	
magaalaa keessa fiigaa jirti jedhe galaan	70
Addunyaarratti warra akka aduu ifan, akka goobana ji'aa gubbaa ifan sana Ofijaan yaadasaatiin	
jedhe	100
Poolistonni dacha'anii akka mishingaa si'a reeban	78
Roobni asi gadi roobu jigu waan hidhii humna isaa anneessu hidhasaa hiikkate fakkaata	45
Inni akka wadala harree sagalee ol fudhee halaaka	21
Akka saree ilkaan hin yaasin	22
Shaggar bareedduu dibata itti heddummate fakkeessuun ijaaruun maaaliif	20
Akka waan darbeeffitti of dagatee	21
Gurbichi akka saree maaloo eegee suuqee	164
Harki Ofijaan harka Hundarraa utuu sukkumu diimessee mimmixa ogeettiin	
daakte fakkeesse	102
. Buddeena lafa gommoojjii dhaane goggogee fakkaatu	56
. Akka farda gaarii cancalamte	158
. Morma isaanii mooraatti akka qocaa dachaafatan	114

DABALEE B

Mala Dubbii Iddeessa, Nameessaafi Ebalummaa Fuula

Mudhii ishee mudhii sonsaa sanarraa hiikuu egalte	251
Bineelda anteenaa qe'ee lammii kanaa naaf lammoomsi	196
Mormashee morma sattawwaa	50
Qaroo qorsa halkanii	250
Intala morma alangaa roobii, mudhii mar'immaan qeerrensaa	265
Rifeensi ishee jajjaba laga Soor sana	154
Gurbichi akka adoodeetti dhaabbiitti cabbii ashaboo bara loox ta'e.	113
Roobaan hojjaa sibiilaa eegaleen sibiila ta'e oolee bulee sibiila of godhe;	
Sibiila hinligidoofne.	204
Isin qottoo doomaa kan kufe, muka qottooti jalloo muka qottoo mataan qottoo doomaa, ligidaawaati	51
Ofijaan kutaan kutaa isaa cabbii itti taate	81
Gaddi bakka ishee dunuunfattee sagaleen Hndarraa ishee dammaqe	148
Biiftuun garaa jabaatte	22
Roobni bo'icha Latii ga'ee deebi'ee deeme.	46
Magaalaan shaggar of daawwachuu dadhabdee naan daawwadhaaf daawwitee fuuldura ofiin ooltee bultus..	20
Garaan ruudaa gadda lafa irraaf raafame	22
Dhaddacha nana qulqulluu meeqatu imimmaaniinsidhoqqeesse	53
Odaa nana sittan ejjedhe na ofkalchi	183
Bosona nana ati mana naaf tayi	195
Ofijaan konkolaachisaa yaada isaa dhiifama gaafatee ofduuba mil'ate	20
Odaa nana gubattus godaannisaan бага naaf	184
Goyyoomsaan kee nanuffisiiseera jedhe Ofijaan sammuu isaatiin	57
Ofijaan biiftuutti dhaammachuuf biiftuu baatee seentu ijaan kadhata	173

DABALEE C

Mala Dubbii Arbessuu, Fakoommiifi Eemiti	Fuula
Obbo Fedhasaan eeboo arrabaa Obbo Latii keessa dhaabe	28
Lolaa dhiigaarra tarkaanfate	194
Abbabach Goobanaa karaa foddAA biirAA ishee keessa ilaalaa garba gammachuu xilliffoon seentee, garba gammachuu daakt galaana gammchuu keessa ateetee facaafatti	94
Hundarraa imimmaan ija ishee dorroobe lolaa maddaa cufte	100
Onneen booree ijaan ibidda uffatee	49
Bubbeen filannoo biyya diiguuf ka'e qolate	21
Of keessa madaaltuu miijanAA dhaabee kana ol fuudhee irra kaa'e	18
Gandootawaarogadadoocileehaguuggatanhedduminaqaban	18
Sagaleen isaa simbira mukarraa tuujuba ishee irraa raase	199
Ofijaan ol hurrii ilaalaa bidiruu hirribaa kore	196
Golga sobaan nurratti haguugamee	52
Ilkaansaatti nu diree, garaa isaa beela'etti akka nun liqimsineef ammuma malachuu qabna	70
Ofijaan galaana dafqaa keessa akka ciseetti hollachaa	155
Goobanaa isa dhiiga lammii isaa quba cuuphate	158
Lolaa dhiigaa irra tarkaanfate	149
Dhugaa argan warra beekaa dhoksu	83
Kan qaroo qabanii hin agarre	149
Kan akka kee agartuu dhabanii hundumaa argan	149
Jiraachuun du'a du'aan gadii kun na ga'eera	23
Lugna goota , goota lugna sobduu taasisse	190

DABALEE D

Mammaaksotaafi Jechamoota Asoosamicha Keessaa Bahan	Fuula
Gufuu sidhahe irra hindarbin itti deebi'i mil'adhu ilaali gaariif yookaan badaaf ta'uu danda'a.	249
Bara roobni bade caamsaan dheerate	130
Beekaan ganamuma beekaa ta'ee dhalata.	134
Rifeensa manatti huccuu alatti miiccatu jedhama.	170
Kara sobaan dhaqan gala nama dhiba	190
Utuu beeknu qurcii wajjin.	161
Garaan raatuu uumama.	41
Nama udaanu dhiistee hindeemin cubbu siballeesa; nama fincaanu hineegin dhuufuun siballeessa.	270
Abbaatu of mara jedhe bofti	191
Qoreen qoree baasu	168
Jechamoota	Fuula
Fuula dugda eelee fakkaate	204
Eeboo arrabaa	28
Garba gammachuu daakte	94
Ijaan ibidda uffatte	49
Bishaan fudhate	268
Sibiila ta'e	188
Ati qobboodha	337
Qaroo qorsa halkanii	250
Harka harka jedhe	218
Feestaala ibidda bute	159
Mirgaan galuu	177
Nama lafee gatu	269
Bidiruu hirribaa	196
Summiin laaqame	70

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorattuun maqaan koofi mallattoon koo armaan gadiitti eerame, qorannoon kun hojii dhuunfaakoo ta'uu isaa ibsaa kanaan kanaandura Yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbatiif kan hindhihaanne ta'uu isaafi wabiileen waraqaa qorannoon kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____